

VIGILIA

1 9 7 4
február

2

TEILHARD DE CHARDIN:
Kutatás, munka és imádás

REZEK ROMÁN:
Teilhard tudományos munkái

MÉSZÁROS GYÖRGY:
**Vallás, ünnepek és hiedelmek a
magyarországi cigányoknál**

CSELÉNYI I. GÁBOR:
**Manicheus hatások aszkézisünk-
ben**

DEME ZOLTÁN:
**Juhász Ferenc „A tékozló ország”
című művéről**

**Weöres Sándor, Károlyi Amy és
Szabó Irma versei**

SZILI LEONTIN:
A klavikord (elbeszélés)

A papi hivatások problémája
DOROMBY KÁROLY referátuma

HEGYI BÉLA:
Beszélgetés Ijjas Antallal

KRITIKA

Déry Tibor Kedves hópeerjéről — Bu-
dapesti és vidéki tárlatok — Cimaro-
sa az Olasz Intézetben — Onczay Csa-
ba koncertje — Petőfi a Kiskunságon
— Lemezfigyelő

Varázsfüvek, madarak
GROSS ARNOLD GRAFIKÁJA

***	Számunk elé — — — — —	73
CSELENYI I. GABOR	Manicheus hatások aszkézisünkben — — — — —	74
TEILHARD DE CHARDIN	A keresztény erőfeszítés humanizálása (ford. <i>Rezek Román</i>) — — — — —	78
REZEK ROMÁN	Teilhard tudományos munkái — — — — —	80
TEILHARD DE CHARDIN	Kutatás, munka és imádás (ford. <i>Rezek Román</i>) — —	86
BOZÓKY MÁRIA	Orléans-i mozaik — — — — —	89
KÁROLYI AMY	A távolodó közelít, Bodrogszparti litánia (versek) — —	91
MESZÁROS GYÖRGY	Vallás, ünnepek és hiedelmek a magyarországi cigányoknál — — — — —	92
WEÖRES SÁNDOR	A másik élet, Agónia, Felkiáltójelek (versek) —	103, 110
DEME ZOLTÁN	Hagyományrétegek Juhász Ferenc A tékozló ország című művében — — — — —	104
DOROMBY KÁROLY	A papi hivatások problémája — — — — —	111
HARMAT FERENC	Műzsák (tusrajzok) — — — — —	113
RONAY GYÖRGY	Szabó Irma versei elé — — — — —	114
SZABÓ IRMA	Könyörgés Algernonért, A megátalkodottak, Gyor- suló idő, A gyertya (versek) — — — — —	114
SZILI LEONTIN	A klavikord (elbeszélés) — — — — —	117

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Ijjas Antallal (<i>Hegyi Béla</i>) — — — — —	122
--	-----

NAPLÓ

Szkladányi Mária: Pauler Ákos emlékezete — 128; *Rónay László*: Könyvek között (Déry Tibor Kedves bőpeerjéről) — 139; *D. I.*: Képzőművészet (Budapesti és vidéki tárlatok; Művészeti könyvek) — 134; *Tóth Sándor* — *R. L.*: Zenei jegyzetek (Cimarra opera az Olasz Intézetben; Onczay Csaba gordonkaestje; Lemezfigyelő) — 136; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából — 139; *Balassy László*: Képernyő előtt (Petőfi a Kiskunságon) — 141; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 143; *Tájékozódás* c. rovatunk a hátsó II., a *Zsinatutáni értelmező kisszótár* az I. borítón.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik.

Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

Számunk elé...

A téma, mellyel ezt a számunkat nyitjuk, napjainkban látszólag érdektelen. Kit izgatnak az aszkézis kérdései, mikor még, mondják, még a kontemplatív rendekben is bizonyos „válság” észlelhető? Aki azonban a bevezető tanulmányt és a rá következő Teilhard részletet figyelmesen elolvassa, nyilván láthatja, hogy többről van szó: a „manicheus” tapadmányok leválasztásáról, és a „világ” új szemléletéről és értékeléséről. S ez már korántsem mellékes: korunk keresztény életének egyik központi kérdése.

Magyarországon ennek a világ felé forduló, a világ jólétéért és a világ megszenteléséért egyszerre, minden „manicheus tudathasadás” nélkül dolgozni akaró és tudó keresztény magatartásnak a kialakításáért kevesen tettek többet lapunk öt évvel ezelőtt elhunyt felelős szerkesztőjénél, Mihelics Vidnél, aki most töltötte volna be hetvenötödik életévét. Bármennyire tiltakoznék is ellene, mint általában életében minden nyilvános elismerés ellen: egyike volt nálunk a „zsinati kereszténység” legmarkánsabb előfutárainak, majd képviselőinek. Már korán elkötelezte magát azok mellett az eszmék mellett, amelyeket kezdetben többnyire heves ellenkezés fogadott és gyanakvó népszerűtlenség kísért, amelyeket azonban később nemcsak a Zsinat igazolt, hanem magyar viszonyaink közt, valamivel előbb, a Történelem is. Ennek a látszat szerint minden ízében doktrinér gondolkodónak ugyanis, talán éppen páratlan doktrinális tájékozottsága következtében, kitűnő gyakorlati érzéke volt. Közismert vonzalma az úgynevezett „határkérdések” iránt, amit néha a szemére is vetettek, igazában nem a kényes problémák feszegetésének szellemi — és egyéniségéhez illően játékos — öröme volt, hanem, ma már elég világosan látjuk, okos rátapintás egy-egy olyan pontra, ahol még sértetlennek tetsző fölszín alatt már valami betegség vagy válság érik. Ha ma (pedig öt év nagyon kevés idő) sorra vesszük ezeket a maguk idejében sokat vitatott „eszméit és tényeit”: majdnem mindegyikről máris kiderült, hogy egy kitűnő diagnosztika bölcs és bátor előrejelzése volt.

Nehéz körülmények között, de mindig az igazában bízó ember belső nyugalmával, higgadtan és körültekintően dolgozott. Bonyolult útvesztőkből tudta türelmes elemzések után megtalálni a kivezető ösvényt. Mindig bízni lehetett az okosságában és a józanságában. Sosem döntött elhamarkodottan, a kisebb, de látványosabb érdekeket mindig el tudta utasítani az igazi gyümölcsöket csak a jövőben megtermő nagyobbakért. Csupán saját magát nem tudta eléggé megkímélni az erejét lassan megőrlő sziszifuszi munkáktól. Ha valaki megírja majd egyszer — annak rendje és módja szerint, vagyis nem a „mit veszítettünk” szűkös, hanem a „mi áll előtűnk” széles távlatában; nem az elmaradt restauráció nosztalgiájának, hanem a Zsinat optimizmusának szellemében — a magyar egyház újkori történetét: szép lapokat szentel majd Mihelics Vid igazi jelentőségében és súlyában ma még föl sem mért munkásságának.

A Vigilia hálásan és szeretettel őrzi világító emlékét.

MANICHEUS HATÁSOK ASZKÉZISÜNKBEN

AZ ASZKÉZIS SZENTÍRÁSI FOGALMA. Mint oly sok vallásos szakkifejezésünk, az „aszkézis” is a hellenisztikus, sőt klasszikus görög kultúra világába vezet vissza. Már Homérosz említ a művészi vagy technikai értelemben vett aszkézist (alkotó-, ill. szakmunka). Az ókori olimpiák korában a testgyakorlat, edzés kifejezésére használják. Szókratész afféle lelki gyakorlatot, szellemi tornát jelöl a szóval: a bölcsességet (szophroszüné) gyakorolni kell. Így kerül a szó az etikai szóhasználatba, a *Sztoa* szótárában már erkölcsi erénygyakorlat a jelentése.

Az aszkézisnek ez a múltja nyomot hagyott az Újszövetségben is, bár itt nem annyira a szóval, inkább csak fogalmi tartalmával találkozunk. *Szent Pál* hasonlatot épít ki a síkfutó célratörése és a végső célra törekvés, ugyanígy a sportoló kitartó edzése és az erkölcsi helytállás között (I Kor 9,24 skk, *Fil* 3,12-14), de a kézműves vagy a művész gyakorlata is hasonlat forrása számára. *Lukács* az, aki — ha nem is evangéliumában, de az Apostolok Cselekedeteiben (24,16) — használja magát az aszken (gyakorol) szót is, immár erkölcsi értelemben.

Mégis azt kell mondanunk, hogy az Újszövetség nem ad közvetlenül aszketikus tanítást (vö. H. Wernicke: Die Askese im Zeugnis der Bibel, Salzburg, 1966). Krisztus nem kötelezi tanítványait különleges gyakorlatokra. Igaz, ő maga nőtlen és nélkülözéseket vállal, mégsem nevei a nemiség ellen, vagy általában az élet megvetésére. „Falánk és borissza ember” — vetik szemére ellentelei, mert részt vesz esküvőn, szokásos ünnepségeken. Eppen ezzel hívja ki a farizeusok ellenkezését. Ezt a szembenállást Krisztus nem is tagadja, sőt aktív ellenállásra hív a farizeusi erkölcs térhódítása ellen, leleplezi annak belső ellentmondásosságát: öncélúságát és képmutató voltát. Elveti a farizeusok „aszketikus” áldozatait is, melyekről egy farizeus ezt vallja: „Kétszer böjtölök hetente” (*Lk* 18,12). Krisztus ítélete ez erről a magatartásról: „Nem ment haza megigazulva”. Távoll áll tehát az evangéliumtól az önsanyargatás, az öncélú erénygyakorlat és elfojtás. Krisztus kimutatja, hogy a földi értékek viszonylagosak, de nem nyilvánítja értéktelenné őket.

A sajátosan újszövetségi aszkézist egészen másvalamiben kell keresnünk. Aki Isten országának ügye mellett dönt, annak el kell köteleznie magát a hitet kifejező magatartás: a testvéri és (úgy mondhatnánk) a *társadalmi szeretet* gyakorlására. Ennek az alapvető praxisnak skálája a legapróbb tettektől a teljes önatadásig tart, amelyről Krisztus így vall: „Senkinek sincs annál nagyobb szeretete, mint ha valaki életét adja barátaiért” (*Jn* 16,13). Krisztus paradoxnak ható kijelentése: „Aki elveszti életét, megmenti”, nem az élet tagadása, hanem az önmegváltás elvetése, az önszeretet felszámolása, s ugyanakkor a *mások felé való nyitottság*: a szolgálat vállalása.

GNOSZTIKUS-DUALISTA HATÁSOK. Ez a pozitív töltésű evangéliumi aszkézis hamarosan idegen ideológiák hatása alá került. A legelső hatás, amely jelentkezett, a gnosztikus-dualista világértelmezésből eredt. Már a kora keresztény apokrif iratok tükrözik ezt a hatást. Így például az ún. *ál-kelemen-i iratok* jó és rossz ösztön létezéséről tudnak, melyek a két nemre vezetnek vissza: a rossz természet az asszony, a jót a férfi képviseli. Ennek megfelelően az asszony, a női elv minden hamisság, bűn forrása, a férfi az igazságé. Nem Ádám, hanem Éva felelős Isten előtt a bukásért. Az újszülött a férfitől kapja a lelket, a gondolkodás (logizmosz), az ismeret (gnózis) és az istenfélelem (phobosz) adományával együtt; az asszonytól a testet és vele a kívánságok (epithümia, concupiscentia) bűnét. Mivel az embert az asszony szüli, magára ölti testével együtt a világot, melyben él, ezekre a bűnökre hajlik és csak Krisztus, az Új-Ádám vezeti el a gondolkodásra-ismeretre.

Az ál-kelemen-i iratok és például az *Apokrif Petrus-acta* szerint az ember születésétől kezdve a női elvre, ennek megfelelően a kívánságra hangolt. A kereszttségben, ebben az újjászületésben megváltozik ez az alaphelyzet, de nem véglegesen, mert a bűnben újra visszahullunk a kezdeti állapotba. Csak amikor meghal az ember, amikor tehát elválik lelke testétől s az égbe száll, Isten országa felső régióiba, akkor oldódik fel végleg ez a feszültség.

Ezekben az apokrif írásokban az apostolok már mint *aszketák* jelennek meg: kenyeret esznek sóval és vizet isznak, ruhájuk bőr. Feladatuk — s nyomukban a

keresztényeké — nem az, hogy a világot az Úr tanításával töltsék el, hanem, hogy harcoljanak a világ ellen és a rossz hordozója, a nő hatása ellen.. Biblikus alapokat is találni vélnek: Isten országában „nem nősznek és férjhez nem mennek”. Míg tehát asszonyok szülni fognak — olvassuk a következtetést —, a halál fog uralkodni. Isten országa csak akkor fog megjelenni, ha a két nem közti különbség eltűnik. Az askézis így alapvetően eszkatologikus jelleget ölt: a végidőre való készülődés. Nem nehéz azonban észrevenni mögötte a gnosztikus világértelmezés hatását. Szó sincs arról, hogy az irányzat ortodox tanítás lett volna. Csak a manicheus szektákban kerültek bele az apokrif iratok a kánoni könyvek jegyzékébe. Az irányzat nyomán a *nőt körülvevő tartózkodás* mégis szinte napjainkig élt. (Vö.: Johannes Gründel: Triebsteuerung? — Für und wider die Askese, Kösel, München, 1972. 67. skk.)

A SZTOIKUS ISKOLA HATÁSA. A dualisztikus hatást egészítette ki a sztoikus filozófiának és individualisztikus színezetű etikájának beáramlása is. A *Sztoa* gyakorlati célkitűzésének azt tartotta, hogy megmutassa az „igazi boldogságra” vezető utat. A boldogságot azonban nem az örömben kereste; eszménye az az ember volt, aki a fájdalomokat, a szűkséget, a szegénységet el tudja viselni, aki a belső lelki nyugalmat és megelégedést eléri. Az erény alapja az értelem. Erényesen élni annyit, mint az értelem törvényét követni. A sztoikus bölcsek véleménye szerint az emberi természetnek ellentmond, ami nem az értelemhez igazodik, tehát nem vezethet boldogságra és jóságra. Az erény eredménye az ösztönöknek az értelemmel való összhangja. Minden feszültség, amely a szenvedélyekből származik, boldogtalanná teszi az embert. Ezért az az egyes ember feladata, hogy az ösztönöket az értelem uralma alá vesse. Csak akkor cselekszik természetének megfelelően az ember, ha érzelmeit nem engedi felszínre. Az erény gyakorlása örömmel jár, de az örömet, mint olyant, önmagában már nem szabad jónak neveznünk. Az erény és az öröm lényegük szerint kibékíthetetlenek.

Ezzel a sztoikus etika *érzelem- és örömmellenes* lesz. A „természeted szerint cselekedj”-elvből következik a másik elv: „semmit se tégy az öröm érdekében”. Még az ösztönöknél is jobban szembeszáll a sztoikus az érzelmekekkel. Különösen a „közép-sztoa” hangsúlyozza, hogy míg az ösztönöket legalább irányítani tudja az értelem, az érzelmi világ alakíthatatlan. Az érzelmekek nagy veszélyt jelentenek a személyiségre nézve, mert az egész embert átfogják, megölik szabadságát. Ha megpróbálnánk az értelem irányítása alá vetni őket, megzavarnánk a lélek belső békéjét, egészségét. Ezért az egyetlen megoldás: teljesen *kiirtani őket*. Nem beszélhetünk az érzelmekek befolyásolásáról vagy rendezéséről, csak kizorításukról és megsemmisítésükről. A legkisebb fokban sem maradhatnak meg, mert bajt okoznak. Az *apátia*, az érzelem-nélküliség, az érzésekkel szemben tanúsított ellenállás jellemzi a sztoikus bölcsét, aki a tökéletességre törekszik. A bölcsnek érzéketlennek kell lennie.

A *Sztoa* etikájának középpontjában tehát az érzelmekek elnyomására való törekvés áll. Az askézis itt lényegében az értelemről és örömről való tartózkodás és azok kizorítása. A sztoikus iskola mondanivalóját így foglalhatnánk össze: önmagunkra, az egyedi emberre kell figyelni, le kell győznünk magunkban a vágyóképesseget és az érzelmekek, főképp a szexuális érzelem-megnyilvánulásokat. Így a tiszteltet méltó igazság-magokat is tartalmazó irányzat végső következtetése — rideg *testellenesség* és *nemiség-ellenesség*, akárcsak a gnosztikus irányzat keretében láttuk. Jól tudjuk: ez az irányzat is erőteljesen éreztette hatását a keresztény lelkiség kialakításában; a tegnap, sőt a ma askézisében még számolnunk kell a nyomaival.

A DUALIZMUS BEFOLYÁSA. Már a kora keresztény időktől fogva feltűntek a keresztény filozófiai irányzatokon belül olyan asketikus-misztikus törekvések, amelyek lebecsülték a testet; főleg az emberi nemiséget, a nemi ösztönt, mint olyat, rossznak minősítik. A házastest csak a nemzés érdekében engedik meg. A nemiségnél ez a negatív értékelése főleg abból a dualista világértelmezésből származott, amely jó és rossz lételvet különböztet meg, s ezek hordozóját a szellemben, illetve az anyagban, a lélekben, illetve a testben látta. A dualizmus Platon iskolájára vezet vissza. Jól mutat rá a platonizmus lényegére ez a szójáték: — szóma — szema (a test — sír, a lélek börtöne). Ennek a platonista dualizmusnak a világában mi mást jelentett a megváltás, mint a lélek kiszabadulását a test börtönéből? Könnyen lehetett „dualista módon” értelmezni Szent Pál híres sorát: „Míg a testben vándorként élünk, távol járunk az Úrtól... így jobban szeretnénk

megválni a testtől és hazajutni az Úrhoz" (II Kor 5,6). Könnyű volt e helyet a testgyűlölő-gnosztikus fölfogás biblikus alapjának megtenni, holott Szent Pál elvágyódása csak a bűnből való elvágyódást fejezi ki, s hogy mennyire nem testgyűlölő, azt a *test feltámadásáról* írt hangsúlyozott tanítása igazolja (ld. I Kor 15 egész fejezetét!).

A MANICHEIZMUS ROMBOLÁSA. De mindez — a nemkeresztény dualista iskolák és az ataraxiára hívó Sztoa hatása — csak halvány előkészület volt ahhoz a romboláshoz képest, amit a manicheizmus vitt végbe a III–IV. század folyamán. A Mani perzsa bölcslőtől (216–274) származó világfelfogás szélsőségesen dualista volt. A nemiséggel és a testtel való legélesebb szakítást követelte.

Az embert is két lételev: jó és rossz, fény és sötétség; metafizikailag: test és lélek keveredésének, szembenállásának látja. Ebben a felfogásban az ember csak úgy juthat el a megváltásig, ha teljesen különválasztja a két természetet. Az az ember feladata, hogy minden anyagi szennyeződéstől megszabaduljon s a lelket felébredesse az önismeret (gnózis) révén. A manicheizmus szerint ez a teljes felszabadulás csak a halál után érhető el, mikor a lélek leveti a test köteleit. Ez a radikálisan dualista felfogás sem kapott egyházi elismerést. De a vele folytatott küzdelemben az evangéliumi lelkiség őrzői is átvettek valamit világlátásából. A manicheizmus hatásának távolabbi nyomai még a *nagy egyházatyáknál* — nyugaton Szent Agoston, Szent Ambrus, Nagy Szent Gergely pápa, keleten főleg Alexandriai Szent Kelemen, Origenész és Nagy Szent Vazul tanításában — is felfedezhetők (vö. F. Wulff: *Aszese*, in: *Handbuch Theol. Grundbegriffe* I, 11. o.).

A GNOSZTIKUS LÁTÁSMÓD TEOLOGIZÁLÁSA. E korban folyt a szentírás és a hellén gondolkodás egybevetése, összeegyeztetésének munkája. Ebben az igyekezetben előfutárnak számított a kereszténység előtti bölcslő, *Alexandriai Filó*, aki nagy hatással volt, főleg az alexandriai exegetikai iskolára. Filó a kontemplációban látja az aszkézis lényegét, amellyel az ember fokozatosan kiszabadul az alacsonyabb rendű, látható dolgok köréből és az istenséggel való egyesülésre jut el. A kora keresztény lelkiség átveszi gondolatmenetét a misztikus egyesülés útjának kidolgozásában.

Alexandriai Kelemen Platónban már „görögül beszélő Mózeszt” lát. Úgy gondolja, Platón ismerte a 2. teremtés-elbeszélést (a jahvista könyvet, a férfi és a nő teremtéséről) s ebből származtatja a két nem szembeállásának tanítását. Kelemen az eszményi keresztény jellemét a sztoikus bölcs ideáljához hasonlítja. A keresztény nála már „keresztény gnosztikus”, aki — mint eszménye — fölüli van az értelemek hullámlásán. A világ nem más szerinte, mint a tökéletességre való törekvés gyakorlótere.

Nagy Szent Vazul, a keleti szerzetesség atyja olyan tökéletesség-eszményt dolgoz ki regulájában, amelynek értelme a világból való kiszakadás. „Az atya felül van az érzelmeken — mondja —, az igazi szerzetes érzelem nélküli” (*Constitutiones asceticae* 18,4). A Sztoa keresztény visszhangja ez.

De nemcsak a vezető elméleti szakemberekre hatottak (ha igen áttételes formában is) a korabeli irányzatok, hanem a hívő tömegekre is átsugároztak — vulgáris szinten — a sztoikus-gnosztikus gondolatok, s hovatovább polgárjogot nyertek az ígéhirdetésben is. Nem közvetlenül, mint gnosztikus tanítás (bár erre is van példa: Epiktetosz morális kézikönyve), hanem mint *látásmód*, amely némileg a szentírás értelmezését is befolyásolja. Jellemző például, hogy Szent Jeromos Szent Pál sorát: „Jó, ha nem házasodom” (I Kor 7,1), úgy magyarázza: a házasság csak azért megengedett, hogy leendő szüzek születhessenek benne.

Érdemes szót ejteni a szerzetes-eszmény térhódításáról. Felelőtlenség lenne kategorikusan kijelentenünk, hogy a szerzetesség gnosztikus intézmény. Kanonizált szentjeink jó része a különböző szerzetesrendekből került ki. Igazi keresztény életet éltek és élnek a rendek soraiban nagyon sokan. Mégis felmerül a kérdés, hogy az eszmény konkrét megfogalmazásában nem jelentkezett-e a már jelzett irányzatok bizonyos hatása? (Vö.: R. Bultot: *Die Theologie der irdischen Wirklichkeiten* und die Spiritualität, Concilium 1966, 674. o.).

Tény, hogy Szent Vazul után a szerzetes-idea megfogalmazásának másik ihletője, *Euagrius Ponticus* (346–399) alkalmazza a kettős teremtés gondolatát: a szellemi teremtmények az első, bukásuk eredménye a másodlagos teremtés, a testi-anyagi világ; az ember azért száműzöttnek érzi magát. Célja, hogy felemelkedjen az ismeretre, a testiek legyőzésével visszajusson az eredeti szellemi állapothoz. Ebben a világtól való elfordulásban az ember úgy szerepel, mint eredetében

tisztán szellemi lény. Ebből az alapállásból csak a testi és az anyagi alábecsülése, minden profánnak és kivált a nemiségnek lenézése következhet. Az aszkézis itt nem más, mint a *világról való lemondás*: ellent kell mondanunk a világnak, meg kell szabadulnunk a földi vágyaktól, a testtől, az „evilági” siralomvölgyétől. Ponticus tanítását csak 154 évvel halála után ítélte el a konstantinápolyi zsinat (553-ban), s ez a másfél évszázad elég volt ahhoz, hogy tanítása az „anatóma” ellenére kihasson a szerzetes-eszmény, közvetve pedig az aszkézis alakulására. (Vö. Bultot: i. m., 675. o.)

Cassianus, aki Nyugat felé ezt az eszmét közvetítette, Ponticus tanítványának vallja magát. A kettős teremtés (azaz a test- és világellenesség) gondolata rajta keresztül él tovább a középkorban, így főleg Scotus Eriugena és Cluny Ottó révén. Az ókori gondolat, a világtól való menekülés így áttételesen tovább hatott a szerzetes-eszményben is. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk: hogy a szerzetesség mégis annyi szent életet adott az egyháznak, az talán éppen ennek az eszménynek az ellenére történt; az igazán szentéletűek tudtak ilyen körülmények között is a „világért”, annak üdvösségéért élni, kimagasló szeretetükkel.

Minden belső küzdelme ellenére, vagy inkább épp azok miatt nem mentes Szent Agoston sem a korabeli irányzatok hatásának nyomaitól. A testellenesség gyanúját ébresztő középkori aszketika elméleti megalapozója éppen a nagy nyugati egyházatya. Ez a testellenesség nála elsősorban *szexuálpessimizmusban* mutatkozik. A nemi gyönyörérzetet a házasságok számára is bűnnek tartja. Szerinte az eszményi házások csak a gyermeknemzés érdekében egyesülnek, kizárják a kiséző érzéseket. Elképzeléseit exegézisébe is beleviszi. Úgy látja, a paradicsomi elbeszélés Ádámjában valósult meg a sztoikus életideál: szenvedéstől, nemiségtől mentesen él, uralmat gyakorol teste fölött. Augustinus hatására jellemző, hogy kevéssel működése után, az V. század közepén Nagv Szent Leó pápa a gyönyörözést, mint olyat, már bűnösnek nyilvánította. Ez a megkülönböztetés maradt fenn utána évszázadokig: erkölcsileg jó a házasság és a házasság aktus, de nem az a vele járó gyönyör. Kézenfekvő volt az 50. zsoltár sorát: „Bűnökben fogant engem anyám”, ennek a felfogásnak megfelelően értelmezni, pedig az ószövetségi énekszerző ilyenmire még nem gondolhatott.

Bár a XII. században Abaelardus próbálta teológiailag átértékelni a kérdést, továbbra is divott a testi öröm elítélése. Lelkitükrök szívesen tették fel a hatodik parancsolattal kapcsolatban a kérdést házassembereknek: gyönyöre volt-e a házasság életben?

A VILÁGMINDENSÉG IDEOLÓGIÁJA. Erdemes a mind Ponticusnál, mind Agostonnál előbukkanó exegetikai fonalat kiemelni a teremtéstörténetre vonatkozóan. Isten hat nap alatt teremtette a világot — olvassuk sok teológusnál, — a hetedik napon abbahagyta munkáját és látta, hogy minden nagyon jó. Ezért a nyugalom a teremtés tökéletességének jele. Minden fejlődés, továbblépés már csak a bűn következménye lehet, mert lerontja az alapnyugalmat. Agoston és társai szemében az élet nem más, mint az ember számára kiszabott száműzetés.

Ez a teológiai alap valósággal *ellen-praxishoz* vezet. A világ, a történelem a keresztény ember számára itt nem igazi kibontakozási lehetőség, csupán a tökéletesség visszaállítására való törekvés színtere. A cselekvés, a világban való részvétel veszélyeket tartogat, ezektől tartózkodnunk kell, vissza kell húzódnunk. A földi dolgoknak ez a gyökeres elvetése és alábecsülése — ami erősen ható elem maradt a keresztény aszkézisben — szükségszerűen maga után vonta a kereszténység és a modern világ közötti szakadék kialakulását. (El kell gondolkoznunk azon, hogy korunk szex-örülete és pornográfia áramlata nem visszahatás-e a sokévszázados egyoldalú nevelés után.)

Ma már tudjuk, hogy a manicheus hatás árnyékában felnőtt aszketikus irányzat nem eredeti keresztény tanításból ered. Ideje volt, hogy túlhaladjunk ezen az irányzaton. A II. vatikáni zsinat lelkipásztori konstitúciója, „Az egyház a modern világban” éppen ezt a világ felé fordulást indította meg. De még messze van az az idő, amíg a papság és a hívek tudatát egyaránt átjárja az új szellemiség — az új, pozitív tartalmú lelkiesség —, mert igen nehéz a közvélemény átformálása, melyet annyira átjárt a dualista világlátás.

Az igazi keresztény aszkézisnek nemcsak mindenfajta világidegenségtől, buddhista ízű világmegvetéstől kell távol állania, hanem a kényszerű önmegtagadások formáitól is. Mert a jelzett félreértések utolsó menedéke századunk aszketikus gyakorlatában éppen a „*l'art pour l'art*” *önmegtagadások* irányzata volt, — akkor,

amikor a keresztényeknek a világban való részvétele lassan mégiscsak megindult, bár mindig büntudattal párosult s csak a jó feltétel szentesítéséből kapott erkölcsi értéket.

Ez a napjainkig ható aszketikus iskola sok tekintetben negatív, szenvedő beállítottságú jellemhez vezetett. Az öncélú erénygyakorlatok fokról fokra kiszoríthatják a karakterből mindazt, ami természetes, ami életszerű, és céljá emeli azt, ami eszköz lehet: a harcot, a küzdelmet. Egy 1907-ben megjelent egyházi lexikon például úgy határozza meg az aszkézist, mint „a keresztény tökéletesség hadgyakorlatát”, mert — úgymond — „a rendezetlen szenvedélyeket és vágyakat mint a tökéletesség akadályait csak erőszakkal lehet visszaszorítani” (M. Buchberger: Kirchliches Handlexikon I., München, 370. o.). Ez a tisztán negatív aszkézis azonban nem lehet vonzó abban a korban, amikor a *személyiség kifejlesztésének* s az igazi értékek kibontakoztatásának elve és törvénye jut előtérbe. Sem az a platóni dualizmuson alapuló aszkézis, mely az anyag és a test megvetésére irányul, sem az eszkatologikusnak álcázott álaszkézis, mely a világ és valóság átugrására törekedett, sem azok az irányzatok, amelyek valamilyen formában ördöginek, rossznak bélyegzik a természetet, a természeteset, ma már nem hódíthatnak. Aszkézis-kritikánk mélységes önkritika is, de csak ebből a mély magunkba-tekintésből születhet meg a jövő egészségesebb szemlélete.

E kritika természetszerűleg nem jelentheti azt, hogy mindazzal szakítunk aszketikus gyakorlatunkban, amit a múltból örököltünk. A lelki élet mint a *krisztusi személyiség megvalósításának gyakorlata* továbbra is vallási életünk középpontja marad. De immár leválasztjuk e hagyományról azt, ami adott korok ráakódása volt. A vázolt félreértések éppen abból adódtak, hogy a keresztény — a hittudós és az egyszerű hívő is — mindig kora gyermeke. Ezért nem tudta a régebbi kor kereszténye kivonni magát a világ- és testellenes ideológiák hatása alól. Még liturgiájába is belevitte a kérést: segítse Isten „terrena despiciere et amare coelestia”, a földiek megvetésére s az égiek szeretetére. Ma azonban már kérdés, hűen tükrözi-e ez a szemlélet annak a Krisztusnak szándékát, aki életét adta a világ életéért. Kérdés, hogy a lelkipásztornak szabad-e még azzal vigasztalnia a szenvedőket és a szegényeket, hogy a földi javak mulandóságára és a túlvilági jutalom ellenértékére hivatkozik.

Azok ellen a különböző félreértések ellen, amelyek újra és újra előtörttek a keresztény eszmeiségben belül s mindig a kereszténység nevében és mezében léptek fel, a kereszténységnek az igazi, *evangéliumi aszkézis* megvalósításával kell harcolnia. A világ előrehaladásába vetett bizalom — melyet feltámadás-hitünk s az új égre és új földre való várakozásunk garantál — a legjobb orvosság a világ- és testgyűlölő magatartás ellen. Így — ha megkésve is — bebizonyosodhat, hogy a kereszténység nem ellensége, hanem őrzője és továbbfejlesztője az igazán emberinek.

TEILHARD DE CHARDIN

A keresztény erőfeszítés humanizálása

Korunk nagy ellenvetése a Kereszténységgel szemben, a bizalmatlanságok igazi forrása, amely egész embertömegeket hozzáférhetetlenül elszigetel az Egyház hatásától: nem éppen a történelmi vagy a teológiai nehézségek, hanem az a gyanú, hogy a mi vallásunk embertelenné teszi követőit.

Néha a Pogányok legjobbjai így gondolkodnak: „A Kereszténység rossz vagy alacsonyrendű, mert híveit nem az Emberségen túlra, hanem az Emberségen kívül vagy mellé viszi; elszigeteli őket, ahelyett hogy belegyűrné az emberi maszszába; nemhogy serkentené őket a közös feladatokra, hanem érdektelenné teszi őket irántuk. Tehát nem tüzeli fel tagjait, hanem lefokozza és elrontja. Dehát nem éppen ezt vallják be maguk is? Ha véletlenül egyik papjuk vagy szerzetesük az úgynevezett profán kutatásoknak szenteli magát, legtöbb esetben azonnal azt hangsúlyozza, hogy ilyen másodrendű munkakörre csak azért szánja rá

magát, hogy valami divatnak vagy ábrándképnek engedjen — csak azért, hogy megmutassa: a keresztények nem butábbak, mint a többi ember. Végeredményben: amikor egy katolikus velünk dolgozik, mindig érezzük, hogy ezt nem őszintén, hanem csak leereszkedve teszi. Persze érdeklődést mutat. De a lelke mélyén — a vallása következtében — nem hisz az emberi erőfeszítésben. A szíve már nincs velünk. A Kereszténység szökevényeket és hamis testvéreket nevel; s éppen ezt nem bocsájthatjuk meg neki.”

Mi a hitetlen ember szájába adtuk ezt az ellenvetést, amely halálos volna, ha igaz lenne. De nem tevődik-e föl ilyen megjegyzés itt-ott, a leghivebb lelkekben? S melyik kereszténnyel nem esett még meg, hogy amikor a hitetlen embertársaitól őt elválasztó fura falat vagy jéghegyet érezte, nyugtalanul meg ne kérdezte volna önmagát: vajon nem jár-e hamis úton, s hogy csakugyan nem szakadt-e ki a nagy emberi áramlás sodrából?

Nos hát nem tagadjuk: legalábbis egyes keresztényeket (a szavaik miatt sokkal inkább, mint tetteikért) érheti az a szemrehányás, hogy ha nem is „ellen-ségei”, de „fáradtjai” az emberiségnek. De azt is állíthatjuk — mindannak alapján, amit mondtunk az emberi erőfeszítés természetfölötti értékéről —, hogy az ilyen keresztények magatartása a vallásuk tökéletlen megértésének tulajdonítható, s egyáltalán nem valamiféle vallási tökéletességnek.

Mi volnánk szökevények? Mi kételkednénk a tapasztalható Világ jövőjében? Mi csömörlöttünk volna meg az emberi munkától? Hajaj, milyen kevéssé ismertek ti minket... Ti azt gyanítjátok, hogy nem veszünk részt aggodalmaitokban, reményeitekben, a titkok föltárása és a földi energiák meghódítása során fakadó örömujjongásokban. Azt mondjátok, hogy „ilyen érzelmekben csak azok részesülhetnek, akik együtt küzdenek a létért: ti, keresztények viszont azt valljátok, hogy már meg vagytok váltva”. Mintha számunkra — ugyanannyira, mint számotokra, vagy még sokkal inkább — nem lenne élet és halál kérdése az, hogy a Föld kiteljesedjék még a legtermészetesebb erőivel is! Számotokra (s ebben aztán éppen ti nem vagytok eléggé emberiek, nem mentek el emberségtek végső határáig) — számotokra csak arról van szó, hogy sikerül-e avagy kudarcot vall egy olyan valóság, amely — még valami emberfölötti vonásokkal elképzelve is — határozatlan és bizonytalan marad. Mert bizony számunkra igazában arra megy a játék, hogy magának az Istennek diadala teljesedjék be. Persze az végtelenül lehangoló, s azt elismerem, hogy sok keresztény nagyon kevéssé ismeri „isteni” felelősségét, s ezért úgy él, mint bárki más, vagyis félig-meddig feszítve meg erejét, és anélkül, hogy ösztökélne vagy megrészegítene annak átélése, hogy az Isten Országát keil fölépítene minden emberi tettből kiindulva. De csak a saját gyöngeségünket bíráljátok ám emiatt! Mert hitünk nevében jogunk és kötelességünk éppen az, hogy lelkesedjünk, rajongjunk a Föld dolgaiért. Mint ti — sőt még inkább mint ti (mert hisz kettőnk közül csak én terjeszthetem ki egészen a végtelenig az erőfeszitésem távlatait, emberi akaratom igényeinek megfelelően), szívvel-lélekkel a Kutatás szent kötelességének akarom szentelni magam. Kopogtassunk meg minden falat. Próbáljunk ki minden utat. Kutassunk át minden szakadékot. Nihil intentatum: kísérletek meg mindent!... Ezt Isten akarja, mert úgy rendelte, hogy szükség legyen erre. — Emberek vagytok? „Plus et ego”: én is, de még igazabban!

„Plus et ego”. Ebben biztosak lehetünk. Most, amikor a férfikora felé tartó Emberség jogosan ébred erejének és lehetőségeinek tudatára, a keresztény egyik legelső hitvédelmi kötelessége az, hogy vallási meggyőződésének és még inkább tetteinek logikájával megmutassa: a megtestesült Ige nem azért jött, hogy lefokozza bennünk azt a nagyszerű felelősséget és azt a ragyogó törekvést, hogy magunk tegyük magunkat önmagunkká. Ismét kiáltjuk: „Non minuit, sed sacrauit”: nem fokoz le, hanem megszentel. Nem, a Kereszténység nem olyan, mint amilyennek lefesteni szokták vagy amilyen formában néha gyakorolják is: eggyel több teher, amely újabb gyakorlatokat és kötelezettségeket ró ránk, hogy még inkább nehezítse vagy súlyosbítsa a társadalmi életnek máris nehéz terhet, vagy szaporítsa annak eddig is bénító kötelékeit. A Kereszténység valójában nagyszerű lelkesítő, amely értelmet, szépséget és új könnyedséget ad ahhoz, amit már eddig is tettünk. Igaz, hogy előre nem látott csúcsok felé vezet. De a csúcsok felé emelkedő hegyoldal oly simán hajlik arra a domboldalra, amelyen eddig már természetes könnyedséggel jutottunk fel, — hogy a keresztény emberben semmi sem olyan véglegesen emberi, mint az elszakadása.

(Részlet a „Benne élünk”-ből)

TEILHARD TUDOMÁNYOS MUNKÁI

Akik „csak poétát” láttak Teilhard de Chardinben (s mellékesen volt 200 dollárjuk is), kissé elámulva kaphatták meg a *Walter-Verlag* (Olten und Freiburg im Breisgau) tizenegy kötetét, amelyben Nicole és Karl Schmitz-Moormann tízéves munka eredményeként közölhette Teilhard tudományos munkáit. A 4634 oldalt kitevő tíz kötethez és a 39 tereprajzi térképet közlő tizenegyedikhez a francia akadémikus Jean Piveteau írt előszót: „Teilhard-t egész életében szinte csak paleontológusként ismerték... A halála után kiadott írásai viszont csaknem homályba borították a tudomány emberének kijáró elismerést... Ha tudományos munkáinak most (1971) kiadott tizenegy kötetét lapozzuk, kétségtelenül láthatjuk, hogy állandóan az ember problémája foglalkoztatta... Világos választ kapunk erre a kérdésre is: „Igazi tudós volt-e Teilhard?”... S tudományos munkáinak kiadása azt is igazolja, hogy az ő filozófiai általánosításai komoly tudományos alapra épülnek.” Más szavakkal ugyanezt így is mondhatnánk: Teilhard világképének (még „költészete” is...) szilárd, kiindulópontja van, amelyet — részleteiben — kiegészíthetnek ugyan a szakadatlanul szaporodó tudományos fölfedezések, de hüperfizikai (= a szaktudományos eredményeket általánosító, fenomenológiai) eredményei maradandók.

Természetes, hogy a paleontológiában és a geofizikában nem jártas olvasó csak „laikusként” — talán elámulva, esetleg lekicsinylő mosollyal — lapozgatja Teilhard *Tudományos Műveinek* kötetét: „profánként” érzi magát annak a tudományos katedrálisnak ívei alatt, melynek építőköveit ezer és ezer csontból készített fénykép, tudományos expedíciókról készített kéziratok fotokópiája, földrétegek és tereprajzok óriási tömege alkotja. Akad viszont a — hol franciául, hol angolul írt — szaktanulmányok között mintegy húsz olyan cikk (tanulmány, könyvismertetés stb.), amelyet a nagyközönség is érdeklődéssel lapozgathat, mert közérthetően adja Teilhard alapvető „látomásának” lényegét: *evolutív világképet* tükrözi. Hadd szorítkozzam most ezekre az írásaira, melyeket csak kiegészít, megtold, teljesebb formában és más síkon továbbít a más kötetekben közölt tanulmánya, elmélkedése, vagy éppen „költészete”.

Teilhard világképe kezdettől fogva és gyökeresen evolucionista. De ezt nem volt könnyű pontosan és világosan kifejeznie egy olyan korban, amikor sokan (mint ahogy — sajnos — még ma is sokan) összekeverték tudományos transzformizmust és filozófiai evolucionizmust, ezt állítva: „Az evolúció létezik, tehát nem létezik Isten...”

Amikor most nyomon követem Teilhard tudományos műveinek idevágó lépéseit, nemcsak terminológiai tisztázást szeretnék ajánlani, hanem megsejtenni azt is, hogy ő már hetven évvel — vagy legalábbis félszázaddal — ezelőtt próbálta megérteni, hogy egy evolutív világképben nemhogy eltűnik Isten, hanem „egyre növekszik ragyogása”.

A Schmitz-Moormann összeállításában kiadott Teilhard *Tudományos Művei* első kötetének első harminc lapja fotokópiában közli Teilhard fiatalkori tanulmányát (*A tetszőleges a fizika törvényeiben, teóriáiban és elveiben*), amelynek mottójául Teilhard a valamikor jezsuitákkal hadakozó Pascal pár sorát választotta: „Az igazság oly finom tűhegy, hogy eszközeink igen-igen tompák ahhoz, hogy pontosan elérjenek hozzá. S ha sikerül is megtapintaniok, akkor meg elmozdítják a tűhegyet és ezért körülötte keringenek, inkább a valótlant, semmint a valóságot megragadva.” 1905-ben, a jezsuita szeminaristák „házi folyóiratában”, az *egyetlen kézirat* példányban megjelent *Quodlibet*ben (1971 nyarán saját szememmel láthatam Chantillyben) Teilhard csak azt akarja, amit egész életén át: „Csak gondolatokat fölvetni szeretnék: szuggerálni.” Itt *Duhem* nyomán eszmélődik a matematikai fizika kényes kérdéseiről, s meglepő logikai éllel mutatja meg, hogy „a kérdés éppen az, vajon a matematikai törvény a valóságnak igazi — s következőképp: egyetlen — ábrázolása-e? Be kell vallanunk, hogy nem” ... „A tudomány fejlődik; növekszik módszereinek finomsága s ezért egyre jobban közelíti meg a valóságot” ... „Mivel egy elmélet csak minden egyes részletének egész együttese által áll meg a lábán, ezért az egész együttest kellene kísérletezés alá fognunk, ha tudni akarjuk, vajon *eléggé* szimbolizálja-e a valóságot” ... „Az ember értelme arra

teremtettet, hogy képes legyen fogalmakat absztrahálni a dolgokból s belőlük az igazság elveit levezetni... De mi az anyagi létezőknek valódi viselkedése? Talán ez az utolsó kérdés, amelytől végleg függ a fizikai hipotézisek kozmológiai értéke. Pusztán a logika nem tudná megalapozni...”

Persze az egész hosszú tanulmányt kellene idéznem, hogy akár csak kissé is megláthassuk Teilhard tájékozottságát és ragyogó logikáját. De most minket *csak* is imént idézett utolsó sora miatt érdekel, mert itt látszik hatalmas valóság-igénye, amely — gyakorlatban és elméletben is — a *természet valódi dolgai* felé hajtja. Hat évvel később, 1911-ben, pappá szentelésének évében, egy párizsi tanulmányi kör közli tanulmányvázlatát, amely élesen mutat rá éppen az evolúció körül zajló viták tisztázására: „Az „Evolúció” szóval két, igen különböző dolgot jelölnek (és gyakran össze is kevernek): 1) a tudományos transzformizmust, 2) a filozófiai evolucionizmust”. Teilhard így határozza meg a tudományos transzformizmust: „A tudományos transzformizmus az az elmélet, amely szerint a rendszertani állati és növényi fajok (amint ma meghatározza őket a *tudományos osztályozás*) nem rendelkeznek egyenként külön eredettel — amint ezt a „fixisták” gondolják —, hanem kis számú primitív típusból erednek bonyolódás és különfélevé válás útján... Ha így értelmezzük, akkor a transzformizmus *merőben tapasztalati* jellegű, és — amint majd látni fogjuk — semmiféle filozófiához sem kapcsolódik.” A transzformizmus néhány „faktora” közül Teilhard 1911-ben a következőket említi és fejti ki: gyors adaptációval történő, „kitörésszerű” differenciációs jelenségek (gyors mutációk, amelyeket *De Vries* tanulmányozott akkoriban); lassú differenciálódás nyomai, valamerre irányuló adaptációval (cf. *P. Wasmann*). — Miután részletesen leírta e faktorokat, Teilhard — éppen a faktorok kisebb-nagyobb fontossága szerint — bemutatja a főbb transzformista iskolákat (darwinizmus, neo-darwinizmus, neo-lamarckizmus, vitalista transzformizmus), mindegyikhez megadja éles kritikáját, de hozzáfűzi: „A transzformista tény még akkor is követelő igényrel lép fel, ha nem is találunk rá semmiféle kielégítő mechanizmust.” Ekként jut el az égető kérdéshez: „Bizonyítva van-e a tudományos transzformizmus?” — 1911-ben így válaszol: „A jelenlegi természettudósok legnagyobb része számára a transzformizmus elvként, „kulcsként” szerepel. Nem szükséges a bizonyítása; de arra szolgál, hogy csoportosítsa és magyarázza a megfigyeléseket... Mindeddig az a valóság, hogy — a mutabilitási indexek ellenére — egyetlen kétségbevonhatatlan bizonyítékot sem adtak arra, hogy az egyik szisztematikai faj egy másikra változott volna át.” Hosszas tudományos áttekintés után jut el a következtetésre: „1) Létezik a rendszertani fajok származásának tudományos problémája; s ez azt jelenti, hogy a tudománynak már elég nyoma van arra, hogy komolyan megítélje, hogy a fajok — megjelenésüket illetően — valamennyire, valamilyen tényező révén függnek egymástól; 2) a gyöngé variációk esetében, ahol egyik fajtól a másikhoz léphetünk át, „moraliter” kötelező a transzformizmus ténye, mert máskülönben valószínűtlenül halmozódnának fel; 3) az egész életre kiterjesztve, a lehető legnagyobb mértékben általánosítva, a transzformizmus most is, és kétségtelenül a jövőben is, hipotézis marad”... „Magának az életnek megjelenése egészen sajátos jelenség, amelynek föltételei teljesen kicsúsznak kezünk közül.” — Csak ezek után, vagyis a tudományos transzformizmus *akkori* helyzetét bemutatva, tér át Teilhard a filozófiai evolucionizmus kérdésére. Mit jelent a filozófiai evolucionizmus? Teilhard így mutatja be: „A filozófiai evolucionizmus szerint: a létező a maga természete alapján, egészen magától és mindig változik, vég nélküli vagy körforgásos haladás irányában bontakozik ki, önmaga fölé emelkedik, *a saját erői révén*. Ezek szerint a több — *önmaga révén* — a kevesebből származnék. A filozófiai evolucionizmus tehát a világmindenség folytonos és csakis spontán tökéletesedésének elmélete, s ki akarja zárni a világnál magasabb rendű Isten aktivitását.”

Csak ilyen világos fogalmi tisztázás után kerül sor az igazán fontos kérdésre: „Milyen az a kapcsolat, amely a filozófiai evolucionizmust a tudományos transzformizmushoz fűzi?” — Jól értsük meg Teilhard többrétű válaszát, mert ezek szolgálnak saját evolútív világképének további lépéseihhez:

— „*Történeti szempontból nézve*, az evolúció filozófiája jóval régebbi, mint a transzformizmus (filozófiai evolucionizmust) látunk már a görög filozófiában, meg a XVII. századi német filozófiában is). Az evolúció filozófiája — *tárgyát tekintve* — végtelenül túllép a tudományos transzformizmuson.”

— „*Logikailag tekintve*: az evolúció filozófiája független a tudományos transzformizmustól. Az ugyan igaz, hogy a tökéletesedve fejlődő létezők sorozatát meg-

mutatva, a transzformizmus 'természetszerűen' engedi meg, hogy evolucionista filozófiával kapjon magyarázatot: a transzformizmus példát ad a filozófiai evolucionizmus kezébe, népszerűsíti, elhitheti; *pszichológiailag* pedig sok szellem számára a transzformizmus elválaszthatatlan a filozófiai evolucionizmustól. — Csakhogy — *logikailag!* — a transzformizmus *egyáltalán nem teszi kötelezővé* a filozófiai evolucionizmust. A tudomány területére csakis maguk a jelenségek tartoznak; s ha be is tudjuk bizonyítani a transzformizmust, a jelenségek akkor is ugyanolyan jól magyarázhatók Isten állandó tevékenységével, aki az életet folyton följebb emeli — mint ahogy 'magyarázhatók' volnának a világmindenségben kizárólag immanensen létező növekedési erővel. Még a spontán generáció esetében is, a két következő állítás egyformán megfelel a *jelenségeknek*: „Az élet az anyagból származik”, és: „Az élet az anyagra helyezkedik rá.” — Nem hangsúlyozhatjuk eléggé — folytatja Teilhard —, hogy a *filozófia* igen jól megállapíthatja, hogy létezik teremtés, s hogy léteznek tartós természetek; de nem mondja meg nekünk sem azt, hogy *miképp* valósult meg ez a teremtés, sem azt, hogy mennyi a természetek száma és milyen az elaszticitása.” Ha valaki csakugyan megérti Teilhard ki-kezdhetetlen érvelését, akkor elfogadja következtetéseit is:

— „A transzformizmus térhódítása semmiben sem jelent veszélyt a keresztény filozófia számára. S viszont: képzelődik az, aki azt hiszi, hogy a transzformizmust támadva menti meg a keresztény filozófiát. A lét és a gondolat törvényei nevében mondjuk, hogy a filozófiai evolucionizmus önnönmagát ítéli el (hiszen minden haladás föltételez egy már meglévő létezőt, amely végeredményben nem teremthette önnönmagát, s ezért egy olyan változhatatlan Létezőtől származik, aki tökéletességének teljessége révén változhatatlan). Viszont: a filozófiai evolucionizmus nem lehet tudományos tényekkel visszautasítani.” Világos tehát Teilhard végső két megállapítása: „1) A keresztény lehet transzformista; 2) a keresztény nem vallja a filozófiai evolucionizmust.”

— Egy sajátos esetre, az ember eredetére vonatkozólag, Teilhard még világosabban megkülönbözteti az ismeretszerzés hármasságát:

1) *Tudományos téren* elsorolja az 1911-ben rendelkezésére álló tényeket (ezek bizony igen szegényesek a későbbiekhez képest, amelyeknek növelésében éppen Teilhardnak is nagyok a tudományos érdemei).

2) *Az ész* azt mondja, hogy az értelem megjelenése az állati testben akkora haladást jelent a lét síkján, hogy „legalábbis az élő erők kifejlődésének ezen a pontján el kell fogadni olyan isteni aktust, amely a lelket teremti.”

3) *A kinyilatkoztatás adatai* kiegészítik és megerősítik az ész adatait. — És Teilhard „a hithez közelálló tételek” közé sorolja a monogenizmust (vagyis hogy az emberiség egyetlen emberpártól származik). Később többször is utal arra, hogy a tudomány — mint tudomány — képtelen arra, hogy valaha is 'felmutassa' az első emberpárt; és hogy — tudományos szempontból: a *monofilétizmus* (= az emberiség egyetlen filumként, egy törzsgként alakult ki) és a poligenizmus a *valószínű* (vagyis az egy törzság egyszerre több egyedben bontakozott ki). Ezen az utóbbi területen került Teilhard — bizonyos fokig — ellentétbe az eredeti bűn hagyományos magyarázatával.

A most bemutatott tanulmányvázlatának bibliográfiájában Teilhard már említi, hogy a kérdést *teológiai szempontból* vizsgálja egy apologetikai szótárban. Meg is jelent (az *Homme IV.* jelzésű cikkelyben), 1909. január 11. dátumú *Imprimatur*-al, de valóban csak 1912-ben. Íme ennek a hosszú cikkének lényege:

Mivel a *Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique* célja kifejezetten hitvédelem, ezért Teilhard a hittartalommal veti egybe a tudomány és az ész szavát. Miután — szinte túlságosan 'klasszikus' módon — „megegyezést vagy legalábbis 'összeférhetőséget' mutat ki a dogmák, a filozófiai következtetések és a tudományos eredmények között” (ezt nevezi ő az ember apologetikus tanulmányozásának), az ellentétekre válaszolva mintha hirtelen hangot változtatna, s az utolsó három bekezdésben megmutatja valódi arcát, amely a hagyományos hívőt szenvedélyes lendületben egyesíti a 'jövő zárandókaival': „Sajnos, amikor a kérdés legmélyére hatolunk, ellenfeleinknek előítéletbe és viszolygásba ütközünk... A túlzott filozófiai evolucionizmus és valamiféle immanentizmus annyira meghódította sok kortársunkat, hogy a világ folyását már csak a szükséges és abszolút kibontakozásnak tudják tekinteni: hinni akarják, hogy életüknek kézzelfogható erőfeszítései hatástanosan közreműködnek abban a már megkezdett földi alkotásban, amely valamikor majd beteljesíti az emberiség küzdelmes munkáját. Hinniük kell, hogy abból

a mozgásból, amely előrevitte a látható dolgokat, valami végleges valóságnak kell kibontakoznia... Már szinte látják is, mint valósulnak meg álmaik... Nos hát, az őket lelkesítő hataímas intuícióval mit állít szembe, mivel hívogat a katolikus igazság? — Esendő teremtetést tanít; azt hirdeti, hogy emberi szeszély rontotta meg a nagy művet; s hogy lelkek — egyenként fölrepülve a földről — külön-külön viszik magukkal alkotásaikat, egyéni sorsuk felé tartva, akárcsak szerteszóródó szikrák, miközben széttöredeznek a világ keretei... Bizony — sokszor így látszik már — ilyen látványt tárunk a folytonosságra és a nélkülözhetetlen összetartásra vágyó kortásaink elé. Ugyan mondjátok: szívesen tekintenek-e ilyen kivénhedt érvekre, amelyek ilyen összefüggéstelenséget őrizgetnek még ma is? — Bizony, ha kortársaink vakon engednek ilyen ellenszenvüknek, eleve kárbaveszett minden bizonygatási szándékunk. S ezért — befejezésül — azt kérem azoktól, akiket elijeszt a keresztény eszmevilág, hogy ne korlátozzák tekintetüket azokra a szűk horizontokra, amelyeket föltár eléjük az élet emberi tudománya. S legalább egy percre nézzenek máshová is, ne csak arrafelé, ahol végső szépséget vélnek fölfedezni szemellenzős módszereik. Próbálják elhagyni az anyagiságot, hogy jobban helyezkedhessenek a szabadság látásmódjába: az önmaguk mélyén rejlő szabadságot lássák meg, és annak a Létezőnek a szabadságát, ahonnan minden növekedés származik. Egy ilyen látásmód nem szakítja szét minden determinizmus kötelékét, a bensőségesen szerves kapcsolatokat sem váltja fel semmiféle mesterkélttség vagy kényszerzubbony. S ha így látnak, akkor észreveszik, hogy a szellemüket látszólag annyira zavaró töredékes szabálytalanság olyan hajlékony és finom együttesbe szerveződik, amely természetfölötti formákban folytatódik, és Isten szeretete világítja meg, mert végeredményben Jézus Krisztus köré központosul. A Világegyetem így szerveződik olyan egységbe, amely sokszorosan magasabb rendű annál, ami elbűvölte őket. S akkor talán kezdik majd értékelni annak az emberarcnak a szépségét, amelyet az egyház olyan anyásan féltő és szent aggodalommal védelmez.”

Szeretném megkérdezni olvasóimtól: fölösleges volt, hogy a szakmájában kiváló tudós ilyen — talán nem is órea tartozó — önkritikára merészkedett?, vagy kár volt, hogy elragadta költői-misztikus lelkesedése? Nem hiszem! Mert — amint az 1912 őszén Louvainben tartott vallási etnológiai találkozóról írt naplójában mondja: „Fontos szakaszba jutottunk a katolikus gondolat felébredésében és horizontágításában. Vége annak a kornak, amikor apologetáink féltéken fordították a maguk hasznára az ellenfeleiktől koldult — elfogadhatatlan — adatokat, s azzal dicsekedtek, hogy össze tudják egyeztetni hitükkel. Most már megvannak — és egyre nagyobb számban lesznek meg — a saját adataink, dokumentumaink. Ezentúl már hallgatni fognak mireánk... Mert a határtalanul fiatal egyház egyforma odaadással hajol minden korok fölé; a legprimitívebb meg a legfejlettebb emberiség oldaláról is megkapja ugyanazt a tanúságtételeit: nála van az élet szava”...

...Előttem a zöld borítólapba kötött nagy sorozat: *Teilhard Tudományos Művei*. Nem vádolom Teilhard-t „költői lángolással”, mert már hideg tárgyilagossággal következnek a tizenegy kötet többi cikkei:

— Amikor (1922-ben) a *Francia Geológiai Társaság* kítünteteti Teilhard-t, és Marcellin Boule, szakmai mestere és jóbarátja, átadja neki a kítüntetést, Teilhard ebbe a mondatba foglalja az eddig elért tudományos eredményeit: „Igen, a magam javára tapasztalom, hogy nincs az igazság közös keresésénél nagyobb erő, ami közel hozhatná egymáshoz az embereket.”

— Édouard Le Roy könyvét ismertette (*A gondolat a tudományban*), 1928-ban is azt fejt ki, hogy „a metafizikus hogyan hatol a biológia területére”: „Történeti szempontból (s bármilyen legyen is az ember megjelenésének tudományos vagy filozófiai magyarázata) a gondolkodó ember föltétlenül úgy jelenik meg tapasztalatunk számára, hogy a végén van az alsóbbrendű állati formák valamiféle fölére emelkedő sorozatának; *érzékeink számára az látszik, hogy a szellem az anyagból kiindulva és az anyag révén formálódik ki; íme az evolúció ténye.* — Metafizikai szempontból viszont: a szellem a létnek egyetlen teljesen méltányos-jogos formája; mindenképp a szellemet kell tennünk minden valóságos konstrukció eredetére és csúcspontjára is; *íme ez a szellemet valló filozófia követelménye*” (*Le Roy* akkor ezt idealista követelménynek nevezte). „Miként oldjuk fel azt az oppozíciót, amely két ellenkező perspektívát ütköztet egymásba? S aztán hogyan szüntessük meg az értelemnek egy másik „botrányát” is, ti. hogy a tudomány — a fizika elveinek megfelelően — képtelen számot adni az állatvilág transzformációinak kétségtelen és mégis még megmagyarázhatatlan tényéről? *Le Roy* igen világosan veti fel ezt a

problémát s erre igyekszik válaszolni is: bátran integrál a tudományba olyan pszichés rendű faktorokat, amelyeket oly joggal és szisztematikusan kizártak természettudományos rendszereikből a mai kutatók: az életjelenség lényege — Le Roy szerint — a feltaláló-képesség, egy *magasabb rendű* szintetizáló elv, mint a fizikai-kémiai reakciók rendje. Az élet elfogadja, átjárja mindazt, amit valaha csak felfedezünk laboratóriumainkban — de meg nem zavarja, nem is nyomakodik föléje ... Milyen magyarázat adható erről a sajátos erőről? Magyarázhatjuk akár egy felsőbbrendű teremtető befolyás oldaláról (amint ezt a szellemet valló filozófiai követelmény teszi); akár pedig még jobban megértve az anyag erőibe gyökerezést (ez pedig a tudományos tapasztalat látásmódja). A probléma lényegében nincs megoldva azzal, hogy felismertük: minden egyes élőlény egy-egy „feltalálási eset”. De a kérdést már jobban érthető alapra vittük, s ezzel platform épült egy új tudományos és filozófiai emelet számára ... Le Roy könyve azért érdemel nagy figyelmet, mert a „gondolatnak” ad elsőrendű helyet a világról alkotott tudományos elgondolásainkban, a „lelki” elsőbbségét látja diadalmaskodni minden dologban. Ime ez az, amit már tökéletesen megértett P. Maréchal is...”

— Akár „költői-misztikus” látomásaiban, akár munkatársairól írt nekrológjaiban és könyvismertetéseiben, Teilhard állandóan ezt hangoztatja: „Vallást és Evolúciót nem szabad sem összekeverni, sem szétválasztani: arra vannak hivatva, hogy egyetlen folytonos organizmust alkossanak, melyben mindegyiknek élete folytatódjék, egymástól függjön, kölcsönösen teljesítve be egymást az élő emberben; de se ne azonosuljon egymással, se ne rontsa le egymást. Az egyik végtelen Eszményt és változatlan szabályokat képvisel, a másik pedig olyan tevékenységi központot és szövetet szolgáltat, amely szükséges a növekvő létezők változásaihoz.”

— Amikor a skolasztikus teremtetés-fogalmat bírálja, Teilhard világosan kifejti „a teremtető átalakítás” eszméjét: „Isten azáltal terem, hogy a dolgokat „önmagukat kialakítani” készíti”. — „Nincs külön olyan pillanat, amikor Isten teremtet és külön egy olyan mozzanat, amikor kibontakoznak a másodrendű okok. Mindig csak *egyetlen* teremtető akció van, amely szüntelenül a több-lét felé emeli a teremtményeket, de éppen az ő másodrendű aktivitásuk révén és az előzetes tökéletességi fokokból kiindulva... Az így értelmezett Teremtetés (Teilhard igazában a tovább-teremtetésről beszél itt!) nem jelenti az első Oknak közbe-közbe történő beavatkozását, hanem a Világmindenség egész tartamára kiterjedő aktus. Isten az idők kezdetétől fogva *teremtet*; s ha *belülről nézzük*, az Ő teremtető akciójának *átalakulás* az alakja. A létben részesülő létezők nem különálló blokkokként lesznek letétbe helyezve, hogy aztán ezek a tömegek később különféleképpen alakuljanak valamiféle nem-teremtetői módosításnak köszönhetően. Isten folyton új létet lehel beléjük ... Persze annak a görbének egész hosszában végig, amelyet a létezés követ, növekedéseiben, vannak szintek, sajátos pontok, ahol a teremtetői akció jobban észrevehető (az élet megjelenése, a gondolat megjelenése).”

S Teilhard hozzáteszi: „A transzformációval megvalósuló Teremtetésnek így értelmezett eszméjét én nemcsak önmagában kikezdhetetlennek látom, de egyedül csak ez alkalmazható a tapasztalati világra. Valóban felszabadító eszme ez: megszünteti az anyag paradoxonát és botránykövét, vagyis például eloszlatja „csodálkozásunkat”, hogy az agynak szerepe van a gondolkodásban, a szenvedélynek — az erosznak — pedig a misztikában. A teremtető átalakulás eszméje az anyagot is, meg a szenvedélyt is ugyanennek az anyagnak nemes és felvilágosult kultuszában transzformálja.”

— Amikor Teilhard Henry Fairfield Osborn-t bírálja tudományos téren, s elmarasztalja „prófétaságának” tudományos sikra tévedését, mégis hozzáteszi: „A szenvedélyes hit — még veszélyei ellenére is — építőbb és termékenyebb, mint az úgynevezett tudományos szkepszis.”

Amikor (két éve) Jacques Monod híressé vált könyvét olvastam (Le hasard et la nécessité; ld. Boda László, *Vigilia* 1973, február), megdöbbenve vettem észre, hogy Monod „egy zsákba rakja” Marxot és Teilhard-t, mindkettőt vitalistának nevezi — és elítéli. — A *Teilhard Tudományos Művei* sorozatban közölt egyik könyvismertetés pár sorát szeretném idézni — azok számára, akik sietve adtak igazat Monod-nak Teilhard ellen. — 1948-ban Teilhard először írt Jean *Montassey* könyvéhez (Evolution et Finalité); ezt mondja: „Montassey abból a lényegesen fontos tényből indul ki, hogy a mikrofizikait vagy a végtelen kicsit (amibe gyökerezik az élet), már úgy ismertük fel, mint a természet által indeterminált valóságot, s ezért a világban már nincs többé hely *pusztán mechanikus* determinizmusnak ...

Már mondták — és sokat ismételtetik is, hogy 'életlendületről' (élan vital) beszélni szinte annyira gyermekded dolog, mint mozgatóerőnek tulajdonítani egy mozdonny mozgását. Csakhogy ez elég rossz tréfa... Mert hát a modern neofinancista világosabban lát, mint ellenfelei. „Kezdetben — mondja Montassey —, vagyis a mikroszkopikus nagyság fokán, ahol megjelenik a fizikai indetermináció, a szabadságnak és a finalitásnak igen kicsike a hatótere. De nekünk — hála a szabadság sokszorozó mechanizmusainak — megvan a makroszkopikus szabadságunk; és csak komoly erőfeszítéssel tudjuk elgondolni, hogy az életnek miként kellett diadalmaskodnia az okozás óriási súlya felett... A Fizika minden analógiája arra készítet, hogy elfogadjuk: a célszerűség a világban olyan 'bensőségesülésnek' eredménye', amely annál jobban megnyilatkozik a létezőkben, minél bonyolultabb és egyedileg minél jobban megfigyelhető szisztémákat alkot.”

S mert még manapság is akadnak néhányan, akik panteizmussal és monizmussal vádolják Teilhard-t, hadd említsem meg, hogy még Teilhard tudományos munkáiban is megtaáljuk az ellenkezőjét; mert hát maga Teilhard bírálja Erwin Schrödinger „elsietett következtetését”, amely szerint „egymásba olvadva csökkennek az egók, az 'én'-ek”. Teilhard ezt „elképesztő szabálytalanságnak” tartja Schrödinger tudományos világképében. (Olvasóim bizonyára jól tudják, hogy — Teilhard szerint — minden valódi egyesülés fokozza — amint ő mondja: differenciálja — az egyesülők sajátos személyi vonásait.)

S íme — befejezésül — két könyvismertetés a Teilhard Tudományos Művei sorozatból; mindkettőt élete utolsó hónapjaiban írta, s már csak halála után jelentek meg (1955 tavaszán):

— Francois Meyer könyvét ismertette (Problématique de l'Évolution) ezt írja: „Az evolutív jelenség tanulmányozása végre kijutott filozófiai és vitalista fázisából, és kezd a világegyetem egyetemes fizikájába (a Teilhard-féle hüperfizikába) szerveződni.” Meyer könyvének lényeges három, egymásba kapcsolódó állítása:

1) Hogy helyesen figyelhessük a biológiai evolúciót, föltétlenül ki kell jutnunk a mikro-fenomenálisból, és számolnunk kell a *küszöb-* és a *tartam*-effektusokkal. „Hogy az élő anyag a geológiai idők során a laboratóriumban megfigyelt sajátságoktól különböző jellegeket mutathat-e: talán ez az evolutív probléma kulcsa.”

2) A makro-fenomén nivóján kétségtelen, hogy „megjelenik — a véletlen fizikai események mélyén felbukkanva — valamiféle szabályozott, véletlen-ellenes jelenségekből szerveződő konvergencia (ez az *ortogenezisnek*, valamerre-irányulásnak jelenségeit jelenti)”.

3) Valamiféle szükségképpeni kapcsolat van a kozmikus evolúció és a biológiai evolúció között — amint Meyer igen helyesen megállapítja. — De a Meyer-féle „matematizált” formulák helyett — Teilhard „a probábilisnak és az improbábilisnak biológiai genezisét egyesíti (tétélekbe sűrítve) az evolutív világegyetem ölén”. (Visszakerültünk Teilhard ötven évvel azelőtti intuíciójához: a matematikai törvények nem szimbolizálják oly pontosan a természet valódi eseményeit, mint a biológiai törvények vagy hipotézisek...)

Ugyancsak Meyer könyvéről ír a másik ismertetésében s ezt mondja (szinte egész világképét sűrítve szakmai nyelven): „Kozmogenetikusan egymást egészítik ki divergencia és konvergencia, probabilitás és improbabilitás, entrópia és 'szintropia'... De a biológiai evolúció fizikai problémája igazában energetikai (és nem matematikai-geometriai) probléma: a termodinamikai energia elrendezőségének és mozgásba hozásának kérdése, az egyre nagyobb elrendeződés érdekében, a bonyolódás-tudat önzülésében.” „S bármit mond is Meyer, jómagam meg vagyok győződve, hogy ezt az utat 'hasraesés nélkül' lehet követni (amint ő mondja énrolam!) a 'filozófiában'! Nem látom, miért ne lehetne megalkotni szigorúan tudományos fenomenológiát — éppen azáltal, hogy elfogadunk két energetikus arclét vagy nivót: a 'tangencialist' vagy termodinamikait, és 'radiálist' vagy pszichést és interpszichést, hiszen ez a kétfajta energia nem számbeli értékkel transzformálódik át egymásba, hanem az egyik a másikat fejleszti (a másik elrendeződési *evolutív működésének* funkciójaként) ... Az ellentét nem két folyamat között van; hanem kölcsönös feszültség van ugyanegy folyamatnak két arcele között ... Meggyőződésem, hogy ez a bipoláris jelleg tudományos szempontból már vitathatatlan. Minden attól függ, hogy megtudjuk s eldöntsük: vajon a két arclét közül melyik 'a jó', vagyis hogy a világmindenség a kettő közül melyikre építve jut egyensúlyba: az el-nem-rendezettre támaszkodva-e (materializmus), vagy az elrendezettre támaszkodva (spiritualizmus, amely realizmust foglal magába)?”

KUTATÁS, MUNKA ÉS IMÁDÁS*

„Szép-nyugodtan végezze csak tudományos munkáját, de ne avatkozzék filozófiába, sem teológiába...” — egész életemben ezt a tanácsot (és figyelmeztetést) ismételtgették előljáróim.

Azt hiszem, hogy még ma is ezt az utasítást adják annak a nagyszámú és kitűnő fiatal gárdának, amelyet — igen helyesen — most vetnek a Kutatás területére.

En viszont tisztelettel szeretném megjegyezni mindenkinek, akit illet, hogy éppen ez a magatartás pszichológiailag járhatatlan s egyébként pontosan ellenkezik Isten nagyobb dicsőségével. Ezt azzal a biztos meggyőződéssel jelentem ki, amire feljogosít a probléma forrongó központi területén eltöltött ötven évem.

1. Tudományos szellem és hit ez Elöttünk-Járóban

Hogy érthető legyen gondolatmenetem, utalnom kell arra, hogy az emberi tevékenység minden területén szerves és szükségképpeni viszonyban áll valami vonzással: függ attól az elég erős hatástól, amelyet tevékenységének végpontja gyakorol rá. Hogy a hegymászó elérjen a csúcra, kell hogy fűtse az a szenvedélyes vágy, hogy el akarja érni a szirtet (s annál hevesebbnek kell lennie vágyának, minél meredekebb a csúcs felé vivő út). Ez a törvény egyetemesen érvényes. Tehát alkalmazhatónak kell lennie a tudomány esetében is; ama híres tudomány területén, amellyel mindenki dicsekszik s amelynek hődításait mindenki felhasználja, de sosem kérdezi meg, vajon miféle mély pszichés forrásból táplálkozik ez az annyira ellenállhatatlan emberi lendület?

Földünkön a tudományos Kutatás egy évszázad óta mennyiségileg is (a kutatásban résztvevő emberek számával) és minőségileg is (az elért eredmények fontossága révén) egyike — ha nem éppen a legfőbbje — lett a reflexív földi tevékenység legjelentősebb formáinak.

De hát akkor léteznie kell valamiféle igen-igen hatalmas hajtóerőnek, hogy szerte a világon föntartsa és gyorsítsa ezt az óriási mozgást. Mi ez a motor, amely erre képes?...

Próbáljunk válaszolni erre a kérdésre.

Kezdet kezdetén (s meghosszabbítva azt, amit már a magasabb rendű állatoknál is megfigyelhetünk) az Embert az teszi „tudatossá”, hogy szemmel láthatóan vonzza a kíváncsiság spekulatív vágya; ehhez járul az is, hogy gazdasági téren serkenti a könnyebb élet igénye. Fölfedezni és föltalálni — egyszersmind gyönyörűségére, meg szükségleteinek kielégítésére is, hogy körülötte jobb legyen az élet. Az érdekesítő szórakozásnak és a komfortnak ezt a kettős igényét jogosan tekinthetjük a Kutatás kezdeti ösztökélőjének.

De hát akkor miért ne látnánk meg azt is, hogy a mai Kutatóban már új pszichés ösztökélő is kezd mutatkozni s ez már sokkal hatalmasabb, összefügg ismereteink legfrissebb eredményeivel: már nemcsak a jól-lét vágya, hanem az a szent és szenvedélyes remény, hogy több-létre jutunk.

A legutóbbi időkig az Ember szinte ráhagyatkozott arra a gondolatra, hogy a leghelyesebb, amit csak tehet e világon: éljen tovább úgy, amint van, a lehető legjobb körülmények között.

De lámcsak feltűnt két új értelmi tényező:

a) először azt fedezte föl, hogy az Élet valamiféle evolúciónak eredménye és kifejezője;

b) s ugyanakkor azt is meglátta, hogy ha tudományosan kezébe veszi ennek az evolúciónak rugóit, hát akkor ő, az Ember, magas fokú fejlődést érhet el (ultima-evolúciót).

Mondom: e két tényező együttes hatására valami új perspektíva, új vágy szállta meg szívünket: ne csak megmaradjunk vagy jól éljünk, de magasabb rendű életet valósítsunk meg, feszegessük valami felső Tudat és Cselekvés honának ajtaját.

* Teilhard utolsó írása.

Szíve mélyén máris minden kutató meg van győződve (ha méltó a kutató nevére), hogy csak akkor dolgozik (nem is dolgozhat másként), ha az az eszme járja át, hogy egyre tovább — s az utolsó pontig — kifejleszti maga körül a Világot.

Más szavakkal kifejezve: ma már minden Kutató — éppen hivatásának követelménye folytán, és legalábbis virtuálisan olyan valaki lett, aki „hisz az Előtte-Járóban”, az „emberen-túlinak” szenteli magát.

Meggyőződésem, hogy ez a jelenlegi helyzet. S ennek a következő gyakorlati következményei vannak:

2. A Vallás és a Tudomány Konfliktusa, és a megoldás

Az egyházi hatóságok szemében az teszi veszélyessé a Tudományt, hogy bizony megszorítja az „ellenvetéseket” és kifejleszti a kétely hajlandóságát azok szellemében, akik tudománnyal foglalkoznak.

Eddig kifejtett gondolataim alapján mondom, hogy a probléma egészen más-képp és sokkal mélyebbre vágón vetődik föl.

Bizony mielőtt az Elöljárók laboratóriumba (vagy gyárba, — ami lényegében ugyanazt jelenti) küldenének egy fiatalot, kétszer is meg kellene gondolniok, — de nem attól félve, hogy a „kritikus szellem” fog kifejlődni benne, hanem mert biztosak lehetnek, hogy olyan új hit tűzének vetik alá (hit az Emberben), amelyhez valószínűleg még nem szokott hozzá.

Urere aut uri: égetni, avagy elégni.

Minél ájtatosabb az a fiatalember, annál inkább biztosak lehetünk, hogy — neveltetésének megfelelően — vallási szempontból úgy tekinti a Tudomány útjait és hódításait, mint egyszerű ráadást vagy járulékot Isten Országában.

S másrészt: minél inkább „telivér” tudományos szempontból, annál inkább van rá eshetőség, hogy azonnal meghódítja az az új perspektíva, amely abszolút értéket ad legmélyebb vágyai természetes tárgyának.

Manapság az a helyzet, hogy a Keresztény egyáltalán nem szentelheti magát őszintén a Kutatásnak (s ezért nem is versenyezhet nem keresztény kollégáival), ha nem élteti az az alapvető látás, amely lélekkel járja át ezt a Kutatómunkát; vagyis ha előbb nem tisztázza magában azt az ellentmondást, amely — tíz közül kilenc esetben — ott van még lelke mélyén a hagyományos evangéliumi Fönti értékek és az új emberi Előre értékei között.

Ebből az következik, hogy ha valaki azt mondja egy Szerzetesnek, hogy végezzen Tudományos Munkát s közben nem engedi meg neki, hogy ugyanakkor újra gondolja át egész vallási látásmódját, mondom — és tanulmányom elején is hangsúlyoztam: ez annyit jelent, hogy lehetetlen parancsot ad neki s eleve arra ítéli, hogy csak közepes eredményeket fog elérni, belső élete pedig meg lesz osztva.

Ez annál „abszurdabb” helyzet, mert a zsákutcából nem azzal lehet kijutni (ezt kiáltoztam egész életemen át), hogy gyöngítjük magunkban a keresztény (és szentignáci) szellemet, hanem csakis azzal, hogy legmagasabb fokára emeljük.

Most itt nincs arra hely, hogy újra kifejtsem kedvenc tételemet, amely szerint a Tudomány által feltárt összpontosuló Világegyetemben (és csakis ilyen Világ-mindenségben) Krisztus végre megtalálja teremő tevékenységének teljességét, mert végre megjelenik a Kozmogenezisnek természetes és legfőbb központja, ahol Ő elfoglalja helyét.

De amit most mindennél jobban kell hangsúlyoznom, ez a következő: mivel a feltámadt Krisztus került a kozmikus Evolúció pólusára, ezért a keresztény tudós — a nem keresztény tudóshoz viszonyítva — nemcsak „hasonló lelkületű”, de kutatómunkája lendületében „sokkal magasabb fokon lesz lelkesedő”. Mert az ő szemében már nemcsak valami homályos Kollektívnek formájában, de legfelső fokon vonzó és határozott Valakinek vonásaival rajzolódik ki a Jövőben ígérkező emberen-túli.

S ettől kezdve a „Föld munkásává” lett kereszténynek szellemében és szívében nem, a félelmetes összeütközés, hanem csodálatos összhang út tanyát a Föntinek imádása és az Előttünk-Járóba vetett hit között.

Ekkor aztán még a Világ iránt érzett odaadás területén is joggal és büszkén mondhatja humanista vagy marxista barátjának: „Plus et ego”: te embernek mondd magad: én még inkább az vagyok, mert még teljesebben vagyok ember!...

3. Gondolnunk kell egy gyakorlati megoldásra: sajátos vallási nevelést kell adnunk azoknak, akik laboratóriumban vagy gyárban fognak dolgozni

Hogyan békíthetjük össze a Föntinek Istenét és az Előttünk-Járónak Istenét (felismerve, hogy igazában egy és ugyanazt jelentik)?

Ötven év óta kutatómunkát végző papok és munkáspapok (1) csak úgy véletlenre hagyva kerültek „partizánharcba”. Mint én, úgy ők is érezték és többé-kevésbé hozzám hasonlóan próbálták megoldani a problémát: „mindegyikünk a maga módján”.

Nincs-e már itt az idő, hogy ennek a tapasztalatnak eredményeit leszűrjük, szabályokba foglaljuk és rendszeresen adjuk tovább az új rekrutáknak? — Vagyis mielőtt a fiatalokat a laboratóriumba (vagy a gyárba) dobnánk, nem kellene-e ezentúl nemcsak képességeik és szellemi hajlamuk szerint kiválogatni őket, hanem még inkább:

1. megvizsgálni,

2. ki is nevelni őket lelki beállítottságuknak megfelelően, hogy észrevegyék és keressék „a Krisztusit” az „ultra-emberin” keresztül?

Nyilvánvaló, hogy sürgetően kötelez ez a megoldás.

S így jutunk egészen természetesen arra a gondolatra, hogy vegyük tervbe — ilyen vagy olyan formában — „specializált szemináriumok” megalkotását, ahol a jól megválogatott idősebbek (akár rövid bemelegítő időszakokban, akár hosszabb kurzusokon) a holnap fiatal kutatóit és munkásait olyan teológiába vezetnék be, amely a mostaninál alaposabban figyel arra, hogy kifejtse az Isten Országát és az Emberi Erőfeszítést genetikusan összefogó kapcsolatokat.

Tehát alapvető szellemi kiképzés. De persze lelki nevelés is: ez Szent Ignác Lelkigyakorlatainak megvalósításában történnék, amelyeket (mint a Dógmát is) újra kell átgondolni, hogy jobban megkapják értéküket az emberi tevékenységnek s alkotásnak egyszerre krisztusi és krisztusivá alakító erői.

„Az Alap”, „az Ország”, „a két Zászló”...: mai formájukban már nem számolnak azzal, hogy az Előttünk-Járó ezentúl már méltán mennyire vonz minket, — hiszen az említett lényeges Elmékedések olyan korban születtek, amikor az Embert már kész létezőnek tekintették, akit sztatikus Világmindenségbe állítottak; nem ismerik el teljesen azt az igazán megszentelő és egyesülést teremtő értéket, amelyet tartalmaz az Emberivé-válás haladása; s ezért sem a modern Kutatónak, sem a modern Munkásnak nem adják meg azt, amit mindegyikük főleg a Hitük-től vár: hogy elmondhassák (amit egy JOC-tag mondott), hogy a Teljes Krisztust érintik meg és közvetlenül be is teljesítik a munkával.

Mert nemcsak a dogmatikus Krisztológiát, hanem a keresztyény tökéletesség fogalmát is újra át kell gondolnunk és újra kell elmélyítenünk (értelmezésében), mielőtt áttesszük a laboratóriumok és gyárak új Világegyetemébe, ahol a „teremtőmény” már nemcsak „felhasználható eszköz”, de olyan „elem-társ”, akit a fejlődő Emberiségnek kell magába szerveznie, s ahol a régi Föld-Ég ellentét eltűnik (vagy helyes formát kap) ebben az új megfogalmazásban: „A Föld beteljesítésével kell eljutnunk az Égbe”.

Tehát másfajta teológiát és a tökéletesség másfajta megközelítését kell megfogalmaznunk a tanulmányi és lelkigyakorlatos házakban, hogy eleget tegyünk a körülöttünk „dolgozók” igényeinek és vágyainak.

S mivel a mai kutatók és munkások csak élcsapatai a fejlődő Társadalomnak, ezért talán még inkább szükséges az, hogy a Keresztyény Gondolatvilág és a Keresztyény Ima fokozatosan fedezzen fel valamiféle új és magasrendű imádási formát a holnap akármelyik hívője számára.

New-York, 1955 március

(1) A munkáspapban a jobb-lét „szociális” követelése elrejtí a több-lét vágyát, új-humanista hitét. De — meggyőződéseim — a több-lét hite mindig megvan benne, fő részét s legélénkebb részét alkotja a „munkás szellemnek” (vö. Paul Vaillant Couturier, Dr. Rivet stb. ismételt tanúságtételét).

ORLÉANS-I MOZAIK

(Teilhard tanulmányi hét 1973 szeptemberében)

Orléans-nal kapcsolatban Jacques Madaule történelmekönyve azt jegyzi meg, hogy az 1420-as évektől, Jeanne d'Arc fellépésének idejétől, „hat évszázad óta az emberek a csoda világában élnek” (I. köt. 204. o.). Ebbe a csodálatos, de láthatatlan Orléans-ba érkeznek a Teilhard-hét vendégei: láthatatlan azért, mert a *Campus universitaire* óriási területét gesztenyefái elkülönítik Orléans-tól s megteremtik a „lombban a csendet”, amiben öt és fél évszázad előtt a *Pucelle* világosan vélte hallani, mit kell tennie.

A munkahét címszava s egyben programja, „Az Ember holnap”, annál merészebben hangzik, minél zavarosabbnak érezzük a *má-t*. Az első előadás (a fizikus Heddebaut-é) fel is visz azonnal a csillagokig. Teilhard igazolására Jastrow legújabb könyvére utal: a világmindenségben minden *egy*; egy anyaga van a csillagoknak, egy az embernek. Egyetlen képletre fel lehet bontani az egész világmindenséget, magát az életet. A *minden*-ből azonban valahogy visszafelé kell jönni az adott problémákra, a milliárd mindentéleségre. „Nincs külön pillanat, amikor Isten teremtett s egy másik pillanat, amikor kibontakoznak a másodlagos okok. Egyetlen teremtő akció van mindörökké — mely azonos annak fenntartásával” — mondja Teilhard ötvenegynéhány évvel ezelőtt. (1) Hogyan kell tehát érteni a világ dilatációját? mozgását és terjeszkedését? „A spiritualizálódásban”, adja válaszul az előadó, „mely évmilliók múlva valószínűleg kiszűrődik minden ma „fizikainak” tartott jelenségből, a világ beteljesedéséből”. Céloz-e ilyesvalamire Teilhard? A *konvergenciát* egyenesen erre építi. 1934-ben Pekingben ezt írja: „...az egyetemes konvergenciában az anyagi pluralizmus beteljesedik majd a szeliemben.” (2)

Az első fejtegetések lendülete benne van minden további előadásban. A tudományos (természetes) és természetfölötti dolgok összefüggését elemzik biológiai, fizikai, történelmi alapon, miközben az „advocatus Teilhardi”, ezúttal a brüsszeli *Jean-Pierre Demoulin*, éber figyelemmel őrködik a szövegen. *Grassé* professzor (Párizs) adatokat vonultat fel, melyek közül talán a legfrappánsabb, hogy míg minden növényi és állati élőlény mindössze 20 féle elemből áll, addig az emberi agyban tizennégy milliárd neutron működik, így „minden emberi agy külön univerzum”. Ezzel a felkészültséggel indult el tehát az ember a „szuper-gondolat” felé... Már is az jut eszünkbe, hogy ilyen „valóság” már nem is valóság az egykori *mörev* fogalmak szerint.

Az előadások menete kétféle irányba terelődik. Ez a kétféleség jellemző magára Teilhard-ra is: tudomány és — misztika, érvek, adatok regisztrálása és — intuíció. A lépcsőzetes haladás lehetetlen a teilhard-i gondolatsorban. Lehetetlen már csak azért is, mert a „megfoghatatlant” hajszojja ma is mindenki, s kereste ő is. Legalább az összekötő szálát. Még számos előadó (Baudry, Fourastié, Idatti) megmarad a „komplex” fejlődés kibernetikai bűvöletében (a „komplexitás” egyike a legnagyobb teilhard-i találatoknak), de a hozzászólások, kitérések folytán megindul a másik szál is: a Végső Pont kérdése, Annak jelenléte, kihatása, vonzása. Az orléans-i biológia-professzor, aki még diákkorában hallotta Teilhard-t, a tudós szkepticizmusával jelenti ki: Teilhard-nak nem volt köze tudományosan a biológiához s most mindenféleképp ráhivatkoznak. Pontos terminológiával szeretné megállítani a vitát, illetve az előadásokat: — de a kö elgurul, lehetetlen. *Grelet* továbbra is naponta belül az előadásokra, s lesi az egyetlen precíz fogalmat, mely szerinte megadná a megdönthetetlen választ. Ilyen, persze, tudományosan, senki számára nincs.

Betör a „ma” s a problémákba vegyül a „misztikum” is. *Pierre Leroy* jezsuita páter jelenik meg a teremben, szálfá egyenes tartással, ezüstös fejével. A hanyagul nyakába tekert sál elamerikaiasodott „clergyman” voltára utal. Ő volt, aki Teilhard-t egészen a New Yorktól 160 km-re levő temetőig kikísérte, az egyetlen gyászoló, a hű barát és munkatárs. Hirtelen terem ott a konferencián, s napok múlva előadás közben távozik. Sokkal később hasonlat jut eszembe: olyan volt jelensége, mint a román templomokban a „martyrium”: a tartóoszlop az ereklyével.

Először csak elnököl, majd hozzászól, végül összefoglalja többszörös mondani-valóját. Az összefoglalás remekmű. Nemcsak egy hosszú élet s annak minden tapasztalata jelentkezik benne, hanem jelentkezik a *ma* is, friss szemmel nézve. (Ami nem annyit jelent, hogy csak a biztató jelenségeket látja meg). Még egyszer, de nem utoljára: hogyan történik a „szuper-gondolat” elérése, kialakulása? Első fázisban szocializáció: a gondolkodó öntudat, majd a kultúrák csupán kiindulópontok. Második fázis: a humanizáció. Megszerezni mindazt, ami a pusztá *humanizációval még nem adatott meg*. Erények. Az egyén növekvő szellemi vitalitása. Harmadik, sok nyugtalanságot keltő pont: az *élet minősége*; életkedv. A kvalitás nem lehet sem nihilista (keleti filozófiák), sem konformista. Ez a bizonyos mélyértelmű, tudat alatti „életkedv” (az élet magasabb rendű varázsa, átérzése, ambicionálása) szétágazó vitákra inspirál, a föld megművelésétől s a népszaporodástól kezdve egészen a kultúrák elvirágzásáig, kiürüléséig, elhalásáig. Leroy előadásában hatalmasan foglal össze mindent. Előadása: boltozat. Nyit, fed, véd, köréskörül világosságot enged át. *Átvillan* egy kijelentése is: „*Megmondtam Ió-mában* — szerencsére mint magánember, teszi hozzá maliciózan —, hogy az egyház nem tudatosítja eléggé s elég egyszerűen egyetlen feladatát: Krisztus jelenlétét *ma*.”

A hozzászólások (King kisasszony Indiában járt, T. úr Kínában) az „életkedvel” vitatják: milyen mértékben van ez meg a mai emberiségben? kontinenseken? nemzeteknél? kultúrákban? — mik a szélsőségek a fiatalságban, a „holnap embe-rében”? Kibukkannak a problémák, kirajzolódnak az érdeklődési területek. Ide-oda forognak a mikrofonok, peregnak a magnók. *Gérard Soulages*, a „Fidélité et Ouverture” (3) főszerkesztője, a strasbourgi Keresztény Értelmisségek Kollokviumának főtájkára — aki már a következő kollokvium programját készíti elő „Krisz-is a nyugati Egyházban” címmel — szenvedélyesen kifakad az ifjúság eltompultsága ellen.

Fiatalság: alig van jelen. Az egyetemi évad még nem kezdődött meg, a Campus 10 km-re kívül esik a városon. Két arcot jegyzek meg: csendes, mosolygós diáklány (politikát tanul Párizsban) s egy villogó szemű, csupa érdeklődés fiatal-ember, aki kérdést kérdésre tesz fel. Kérdései jóval tapasztalatlanabbak, mint a szövegben jártas teilhardistáké. Ha nem volna kéznél páter *Desreumaux* Lille-ből, akinél a feleletek egész arzenálja van s minden feleletből többfajta is számba jöhet, akkor nehéz lenne a kérdéseket kibogozni. *Desreumaux* francia jezsuita-típus: mindent fölényesen tud; a fiatalabb belga jezsuiták hallgatnak, nem aktívak. hosszú kontinens-utakról jöttek meg, belesüllyednek a figyelésbe. Mintha élő magnó-apparátusok volnának, mindent észlelnek, mindenre reagálnak, de nem avatkoznak be. *Desreumaux* azonban cselekszik, intézkedik, szelektál, „súg” az előadónak, sőt a „Gesztényésben” a haladó teilhardistáknak esténként külön elő-adást is tart. Fekre szedi szét Teilhard-t, annyira ismeri (a lille-i körök ország-szerte ismert s elkapkodott bulletineket adnak ki). Ennyi ismereten keresztül azon-ban valami elvész az áttekinthetőségből, a koncepcióból.

Teilhard koncepciója ugyanis csupa „dedans”. Ez a dolgok „belseje” nem a dolgok másik oldala, nem is a „belső dolog”, hanem a meghatározhatatlan, kiszámíthatatlan valami. Folyamat, aminek nem ismerjük a képletét, és nem közelít-hető meg egyelőre semmiféle külső adattal.

Az utolsó előadók közt fiatal jezsuiták szerepelnek. *Faricy* az USA-ból látoga-tott ide, kiejtésén sejtelmesen átvonul az angolos akcentus. Komolyan, szinte ag-godalmasan és lámpalázasan tanulmányozza az előző előadásokat: mi bennük a jó? mi a felületes? Európát tanulmányozza, ahol régen járt. Ő tartja (Leroy után) a legkitűnőbb előadást a *Keresztény tökéletességről*. A táblára felrajzol három-szor három beosztást (9 = a Lélek kilenc kegyelme Szent Pál szerint): Élet — Halál — Feltámadás. Élettől a Feltámadásig: összeszedettség (koncentráció) — önátadás, szenvedés, szélmorzsolódás, szolgálat (decentráció) — végül beteljesülés valami töb-ben; tehát: kibontakozás, lemondás és egyesülés Istennel. Felállítja az ellenpá-rokat is: hit a világban — hit Istenségben; humánus és keresztény értelmezés: előre — felfele; természetes — természetfölötti; kozmogenezis — krisztusi genezis; em-beri előrehaladás — isteni program; a Föld mítosza — Kereszténység. E pillanat-ban ezeket az ellenpárokat számszerűleg nem lehet csökkenteni, összevonni, de: a dolgok menete *szintézis*.

Faricy után a müncheni *Schellenbaum* páter következik, aki Párizsban végez-te a teológiát s éppoly szélsékesen beszél és vitatkozik, mint a franciák. Patlogó-

villogó, de rendkívül szívélyes polémiát folytat a lengyel filozófiai professzorral, aki még aznap szavá teszi, hogy, marxista létére, hiányolta a várnai filozófiai kongresszuson a katolikus filozófusokat s a teilhardistákat. Schellenbaum mondja többek közt: „Teilhard azért maradt hű az egyházhoz, mert *ennek az egyháznak köze volt Krisztushoz.*”

Esténként mise a kis aubrais-i templomban. Modern gyülekezőhely. Átmenet az aréna és tornaterem közt. A misét a vendégpáterek mondják, rendkívül egyszerűen. Kivétel nélkül jelen van mindenki. A felajánlaskor a páter hangosan kimondja, miért imádkozik, és sorban megszólal itt is, ott is egy-egy hívő a maga szándékával.

Olivier Rabut megjegyzi könyvében (4), hogy Teilhard (némelykor) „olyan területre lépett, melyen a tudománynak nincs sok keresnivalója”. Továbbá: az ő Omega-koncepciója szerint lehetetlen, hogy „az evolúció kegyelem nélkül menjen végbe, mert Isten eltökélten befejezi művét az ahhoz szükséges *természetfölötti eszközökkel.*” — Az ezen való töprengések azonban már a magányra maradnak, amikor kiálszik a fény az üvegházhoz hasonló, zajos étteremben is ORLÉANS-ban, s túlvilági fénnel ragyognak fel a szelíden bodrozódó, mesterséges kis tavak a fekete gesztenyefák között. Némi áttekintéssel és szerencsével „két fontos reménységünk” köré kristályosodnak ki a gondolatok: „A jövőben az emberi tudat két alapvető és leghatalmasabb áramlata: az értelmé és a cselekvése, a tudományé és a vallásé,” (5) — zárta be Pekingben tartott előadását Teilhard de Chardin 1945-ben, azokban a napokban, mikor Európában vége lett a háborúnak, s a felocsúdott, szenvedő emberiségnek új utakon kellett továbbhaladnia.

Irodalom: (1) Teilhard: *Comment je crois*, 1920. 1–3. o. — (2) Teilhard: *L'Évolution de la Chasteté*, 87. o. — (3) „Hűség és Nyitás”, Mame kiadó, 1972. — (4) O. Rabut: *Dialogue avec Teilhard de Chardin*, Cerf, 1968. — (5) Teilhard: *Vie et Planètes*. A *L'Avenir de l'Homme* kötetből. Seuil, 1959. 28. o.

KÁROLYI AMY VERSEI

A távolodó közelít

*Dagadó párnák közt titkos értelmű rózsák.
És átdereng rajtuk a mécs, mint egyszer kezükön
a napsütés. Oly eperpiros volt gyerekhúsuk és
átsötétlett rajt a csontozat, oly eperpiros most
a kábulat és átsötétlik rajt az életük és erdő-
zsongás minden gondolat.
Országuk már közel.*

Bodrogpárti litánia

*Gyermek születése
jegyesek esküvése
holtak elsíratása
élők vigasztalása
öregék panasza
ifjak fogadkozása
gonoszok büntetése
jók jutalmazása
ítélet harsonája
test felravatalozása
végül a lélek felszivárványlása
bele vakolva a templom falába*

*kiseperve
a fájdalmas Anya fájdalma
az irgalmas szamaritánus irgalma
a szegény asszony két fillérje
bűnbánó Magdolna töredelmessége
az elbocsátó szavak
minden
egyengetésre váró törmelék kupac
pucérra síkálva
a falak*

Vallás, ünnepek és hiedelmek a magyarországi cigányoknál

A cigányság vallására vonatkozóan — Európába történt bevándorlásukat megelőzően (XIII. század) — nincsenek megbízható adataink, mivel dalaikban, meséikben, de általában a cigány hagyományban nyomát sem találjuk. Ami van, az keresztény. Ma már cigányaink semmit sem tudnak *Wlislöcki* által a századforduló táján leírt különféle démonokról és földalatti szellemekről. *Wlislöcki* leírása szerint a magyarországi sátoros, nomád cigányok már abban az időben is kereszténynek vallották magukat, gyermekeiket is kivétel nélkül megkeresztelték, de magáról a vallásról csak nyomokban voltak fogalmaik. Lényegesebb változás ma sincs.

A magyar anyanyelvű cigányok nagy része istenhívő, de nem élnek vallásos életet. Akik templomba járnak, a Miatyánkon kívül más imádságot nemigen ismernek. Lakásukban sok a szentkép, bár Szűz Mária és Jézus kivételével nem tudják, hogy kit ábrázol. Az oláh cigányoknál (a cigány anyanyelvű cigányoknál) a helyzet hasonló. Meséikben, dalaikban és történeteikben igen gyakran szerepel az Isten (szunto Del, szent Isten'), Szűz Mária, (szunto Mária, szent Mária'), és csak igen ritkán Szent Péter (szunto Petru'). Jézus vagy Krisztus nevét sohasem hallottam. Ezekben a mesékben és történetekben Szűz Mária nem anyja Jézusnak, hanem nővére. Az egyik cigány mesében például a dolgos, mindennapi földi életet élő Szűz Mária segítségül hívja Istent a hitetlenkedők, és istenkáromlók ellen. Amikor Isten megjelenik, így szólítja meg Szűz Máriát:

— Szó j kodi, muri pheny? (Mi az, [mi történt] nővérem?)

Cigányaink vándorlásuk során alkalmazkodtak a környezet vallásához. Magyarországon főleg a katolikus vallás felé orientálódtak. Természetesen fennmaradtak a régi misztikus és mágikus szertartások maradványai is — átvételben —, amelyek ma már csak az ember- és állatgyógyításban mutathatók ki. Ezeket a babonákat, hiedelmeket vagy a magyarból, vagy valamelyik kelet- illetve dél-európai nép hiedelemvilágából vették át.

Itt vetődik fel a kérdés, milyen vallást vagy milyen mágiát szorított ki a kereszténység? Ennek magyarázatára már történtek kísérletek. *Szegő László* kitűnő ciganista például a cigány kereszténységet régebbinek véli mint közép-európai tartózkodásukat és a keresztény hit gyökereit valahol a közel-keleti vallások között keresi. (Világosság, 1973/1.) Sőt, továbbmegy: a cigányok ősvallásának a monofizita vallást tartja. Feltételezését arra alapítja, hogy a török hódoltság idején Budán a törökök összeírták a koptokat. A török hivatalnok hozzátette, hogy cigányokról volt szó.

Közismert, hogy a cigányok hosszú időn át azt állították magukról, hogy Egyiptomból jöttek Európába. (Az angolban, olaszban és a spanyolban innen a nevük is. Magyarországon is nevezték őket »Fáraó népének«.) Az is közismert, hogy az egyiptomi keresztényeket koptoknak hívták. (A *kopto* név egyesek szerint Aegiptus szó rövidítéséből származik.) Továbbá Egyiptom népnévre, Észak-Egyiptom-ban még a XVII. században is, a kopt nyelv volt. A török hivatalnok cigányok láítán logikusan asszociálhatott erre a szóra. E téma kutatásában csak hipotetikus spekulációkra kényszerülhetünk. (1)

A cigány vallásossága lényegében az Isten létezésének elismerésében, attól való félelmében és a hozzá való — főleg saját szavakkal elmondott — primitív könyörgésben nyilvánul meg.

Ezért van az, hogy bármely felekezethez is tartoznak (csak a jugoszláviai és a török mohamedán cigányok egy része kivétel), annak tanait, parancsolatait és

(1) Kockázatos dolog a cigány kohán (kohány) szót összefüggésbe hozni a kóhén (zsidó pap) szóval. Kohánnak a cigányokat a magyar lakosság nevezte. A szó, szerintem, a cigány „khoháno/xocháno”, hazug, hazudós' jelzőből származik. hasonlóan más, a cigányok elnevezésére, cigányból átvett szavakhoz: romák, kálok, purdék (phurgyo, csupasz, meztelen'), ez utóbbit főleg a cigány gyerekekre értették.

tiltó törvényeit nem ismerik, saját szokás-törvényeik alapján élnek. Meggyőződésük, hogy szokásaikat és erkölcsi normáikat — amelyek sok ponton ellentmondanak a társadalmi törvényeknek is —, a „cigányok Istene” (romengo Del) szentesítette.

Nagyon sok cigányt láttam, aki étkezés előtt, vagy lefekvéskor keresztet vetett magára vagy fekhelyére, de nem imádkozott. Érdeklődésemre közölték, hogy keresztvetéssel is Istenhez imádkoznak, így látták, így tanulták a szülői házban. Figyelemre méltó — ellentétben a magyar anyanyelvű cigányokkal, — hogy a cigány anyanyelvűek káromkodásaikban Isten nevét sohasem említik. Isten nevével csak átkozódnak.

A cigány anyanyelvű cigányok öregjei a cigányok Istent nem azonosítják a magyarok, illetve a nem cigányok Istenevel (gázsengo Del). Pusomai Aladárné, Csíki Hermina, öreg oláh cigány haldoklott. Férje papot akart hívni. A haldokló a következő szavakkal utasította el:

— Szo saj kerel manca e gádzsengo rasaj? (Mit tehet velem a magyar pap?) — Ezután összekulcsolt kézzel érthetetlen és rövid könyörgést mondott.

Az ördög (beng) sem a gonosztestesíti meg a cigány hitvilágban, hanem inkább sorstársa a cigánynak. Az ördög is kivetett, szerencsétlen bolygó lélek, mint a cigány — mondják. A cigány mesékben együtt járnak lopni. Csenki Sándor, a korán elhunyt neves ciganista 1942-ben gyűjtötte az alábbi mesét. (Hagyatékában Vekerdi József ciganológus olvasta el és fordította le.)

„Volt egy szegény cigány. Annak a szegény cigánynak olyan sok apró gyereke volt, hogy nagyon sok. Azt mondja egyszer a szegény cigány:

— Akár mit ad Isten a fejemre, elmegyek lopni!

Fog egy zsákot és indul lopni. Amikor beért a faluba, be akart menni egy istállóba. A kutya észrevette, erre elszaladt.

— Ej, akár mit ad Isten a fejemre, elmegyek amabba a tanyába és disznót lopok!

Ütközben találkozott az ördöggel.

— Hová mégy? — mondja neki az ördög.

— Megyek abba a tanyába — mondja — disznót lopni.

— Én is odamegyek, pajtás. Menjünk ketten!

No, mentek ketten. Az ördög bement az ólba. Kiadott vagy harminc disznót. Beugrott a szegény cigány is, talált egy beteg disznót, kiadta azt is. No majd, amikor hazafelé hajtották a disznókat, a szegény cigány odaszólt az ördögnek:

— Hallod-e, pajtás, milyen jelet tettél a disznóidra?

— Nem tettem én semmit — mondja.

A szegény cigány azt mondja:

— Én az enyéimet mind megjelöltem.

— És milyen jelet tettél rájuk?

— Ahány disznót kiadtam, mindegyiknek a farkán csavartam egyet.

No, hazaérkeztek, nekiálltak elosztani a disznókat. Hát az ördög látja, hogy mindegyiknek meg van csavarva a farka, csak a betegnek nincs. Mind a cigánynak jutott, csak a beteg jutott az ördögnek. (Hadd vigye!). Az ördög így szólt:

— Amíg élsz, mindig hazugsággal egyed a kenyeredet!

Azóta mindig hazudnak a cigányok.

Ha meg nem haltak, még most is élnek.”

Hodászón (Szabolcs-Szatmár megye) Sója Miklós görög katolikus esperes a 770 fős cerhári cigánytelepnek külön cigánykópolnát építtetett a cigánytelep közepén. A kápolna 1969-ben épült, előbb, mint a cigány óvoda. A sekrestyés, Dudás néni, magyar asszony. A kántor, Rézműves Mihályné (Lina), 35 éves cerhári cigány dialektust beszélő cigány. Kijárta a nyolc osztályt, és fő állásban a cigány óvoda dajkája. Amikor a község egyik volt vezetője behívta, hogy mondjon le a kántorságról, különben nem lehet dajka a cigány óvodában, büszkén felelt:

— A kántorság az első „diplomám”, nem adom!

Az egyházi énekeket, imádságokat, a cigányok segítségével Sója esperes cigányra fordította. Ma már, a helyenként rosszul fordított szöveget is együtt éneklük felnőttek és gyerekek. A kis kápolna minden vasárnap megtelik cigányokkal. Sőt a cigánykópolnához közel lakó, nem cigány görög katolikusok is oda járnak.

Két-háromévenként francia és olasz papok látogatnak Hodászra, és Sója esperessel együtt vezetik a cigányokat a máriapócsi búcsúba. Sója esperes, a korai házasságok megakadályozása érdekében azoknak a lányoknak, akik megígérik, hogy 18 éves koruk előtt nem mennek férjhez, minden hónapban 50,— forintot tesz tákarékba. A 12-13 éves lányok nagy része él ezzel a lehetőséggel. Az összegyűjtött pénzt 18 éves korukban egy összegben kapják meg. Sója esperes keresi a cigányság átnevelésének eszközeit, sajnos ez ideig kevés eredménnyel. Bevallása szerint nem világnézetet akar adni a hodászi cigányoknak, hanem először embert akar faragni belőlük. A szöszékről cigányul és magyarul prédikál a szeretetről, kötelességeikről, a munkáról, az elemi tisztasági szabályokról.

CIGÁNY IMÁDSÁGOK, KÖNYÖRGÉSEK.

Adatközlő: *Raffael István* lovári cigány. Adács.

Mure savora, besen téle taj rugyin manca khetáne! Mangen e szuntone Devlesz, de ame zór taj o szaszyipe. Szuntona Deviale, szuntona Márjane csárav tut, mangav tut, de ame tyi zór, tyo szaszyipe szavorezsénen!

Le mure mulen irgalomba, kegyelembe, te rugyin te örvendezin anglal tute. Szuntona Deviale mangav tut, de ame tyi zór, tyo szaszyipe szavorezsénen!

Menton ame bajosztár, menton ame csorrimasztár! Csumidav tut fájdalmu muri déj. szuntona Deviale, halgatín man szo mangav tut. Szuntona Deviale, ande muro csásco szi vi romenge. Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében ámen.

Gyermekeim, üljetek le és imádkozzatok velem együtt! Kérjétek a szent Istent, adjon nekünk erőt és egészséget! Szent Isten, szent Mária, csókolunk téged, kérünk téged, add nekünk a te erődöt, a te egészségedet! Vedd irgalomba halottainkat, kegyelembe, hogy előtted imádkozzanak és örvendezzenek! Szent Isten, kérlek téged, add nekünk a te erődöt, a te egészségedet! Ments meg minket a bajtól, a szegénységtől! Fájdalmas anya, szent Isten, hallgassátok meg kérésem! Szent Isten, az én igazságomban van a cigányok igazsága is. Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében ámen.

Adatközlő: *Mágai Gyuláné*, Püspökladány.

Szuntona Márjana, csumidav tut, fájdalmu, de ma zór, de ma szaszyipe. arakh ame feri szar ame csorrimasztár, bajosztár, naszvalimasztár! De ma zór szaszyipe vi man, mi mure savoren, vi mure unoke, szavarozséne, kon kóri amende tartozin. Szuntona Devla, halgatiszár muro rugyipe! Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében ámen.

Szent Mária, csókollak téged, te fájdalmas. Adj erőt, egészséget! Messze a szegénységtől, bajtól, betegségtől lelj reánk! Adj erőt, egészséget nekem is, gyermekeimnek is, unokáimnak is, mindannyiunknak, akik hozzánk tartoznak. Szent Isten, hallgasd meg imámat! Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében ámen.

Adatközlő: *Csíki Hermina* lovári cigány, Andornaktálya-Felső.

Könyörgés betegségben:

Muro drágo Déloro, pe kodo mangav tut, hogy zsuti pe muro rom, hogy ne avel naszváló! Díkh pe muro csorro sávo! Naj man khonyik, feri o szunto Del, kaszte mangav, hogy soha te na avel naszváló, hogy ne avel naszváló! Pe kodo mangav te Devlesz, hogy te del amenge zór taj szaszyimo! Menelyi kinav szunta Márjake, ando khangéri, hogy te zsutil pe amende, hogy te na avel naszváló muro sávo, muro családo.

Én drága Istenem, arra kérlek, segíts férjemen, hogy ne legyen beteg. Tekints szegény gyermekeimre! Nincs senkim, csak a szent Isten, akihez könyörgök, hogy ne legyen beteg, ne legyen beteg. Arra kérem az Istent, adjon nekünk erőt és egészséget! Gyertyát veszek szent Máriának a templomba, hogy segítsen rajtunk, hogy ne legyen beteg férjem és gyermekem.

Adatközlő: *Pusomainé, Csíki Hermina* lovári cigány, Andornaktálya.

Muro drágo Del, kon szán po cséri, t avesz(?)! áldíme tyo náv, t avel tyi luma vi kathe pi phuv örökön. Zsuti tye csorre romen! Száma le pe amenge graszta, pe amengi bélya, katar o villámo, de amenge lási mal, pácsako vés, jek piri sach, láso szaszyipe. but zór, ámen.

En drága Istenem, ki vagy az égben, legyen áldott a neved, legyen meg a te világod itt a földön örökkön! Segítsd a te szegény cigányaidat! Vigyázz lovainkra, sátrainkra, a villámtól óvjad! Adj jó legelőt, békés erdőt, egy fazék káposztát, jó egészséget és sok erőt, ámen.

Adatközlő: Rézműves Olga (Katyarina), Hodász.
Cigány Miatyánk:

Amado dad, Dévla, ko han ando cséri szunto taj tyo nauv te avel tyi vója, taj tyi luma szar ando cséri, kade vi athé pe phu. Amáro szako gyeszeszko mänro, de amen agyesz, taj értiszár amáro bezecha, szar vi ame jertiszárasz amare duzmanenge, taj na ingre amen ande naszulimaszte taj szloboziszár katar o nászul, ámen.

Miatyánk, Isten, ki vagy az égben, szent a te neved. Legyen meg a te kedved, a te világod, úgy az égben, mint itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, értsd meg bűneinket, mint ahogy mi megbocsátunk az ellenségeinknek. Ne vigy minket a rosszba, szabadíts meg minket a gonosztól, ámen.

Adatközlő: Rézműves Mihályné cerhári cigány, Hodász.

Opre gilyasz o Dévla
opre gilyasz o Dévla
opre gilyasz losaha
oore gilyasz losaha
phurdimaszka vorbaha
phurdimaszka vorbaha
ando cséra 'leluja
ando cséra 'leluja
ando cséra 'leluja
ando cséra 'leluja
ando cséra 'leluja

Felment Isten
Felment Isten
felment örvendezéssel
felment örvendezéssel
trombitaszóval
trombitaszóval
az égbe alleluja
az égbe alleluja
az égbe alleluja
az égbe alleluja
az égbe alleluja

Adatközlő: Rézműves Olga (Katyarina), Hodász.

O szunto Dél, szunto zuráló
szunto bimérimaszko
értiszár amenge!
Szunto Dél, szunto zuráló
szunto bimérimaszko
értiszár amenge!
Szunto Dél, szunto zuráló
értiszár amenge!

Szent Isten, szent, erős,
szent, halhatatlan,
bocsáss meg nekünk!
Szent Isten, szent, erős,
szent, halhatatlan,
bocsáss meg nekünk!
Szent Isten, szent, erős,
bocsáss meg nekünk!

A tradicionális vallásos gyakorlatra utaló éneket egy évtized kutató munkája során csak egyet sikerült gyűjtenem Gyöngyösön 1969-ben.

Adatközlő: Balog Júlia masári cigány.

Kurke detehára
zsav ando khangéri.
De kothe phenav dale,
legszeb imátságo.
Angla Mária cercha
lulugyi bárol,
kon kodi téle singla
de boldogságo avla.
Sindasz le csurári
hogy csorro masári
lášo te traji.

Vasárnap reggelen
templomba elmegyek,
ott mondom el, anyám,
legszeb imádságom.
Mária sátránál
virágok nyílnak,
aki abból szakít
boldogságot merít.
Tépett is Csurári (2)
hogy szegény Masári (3)
élete jobb legyen.

(2) cigány törzsi név: köszörüs; (3) cigány törzsi név: halász

CIGÁNY ÜNNEPEK

A cigányok a jelentősebb egyházi ünnepeket (karácsony, újév, húsvét) tiszteletben tartják és megünneplik. A felszabadulást megelőző időben a zárt cigánytelepeken ezek az ünnepek tivornyába és duhajkodásba fulladtak. Minden család többféle ételt készített, majd kora délután összehordták a cigánytelep valamelyik részébe. Megkezdődött a mulatozás. Az ételeket sorban kinordták a földön körben ülő férfiak és gyermekek elé. Ittak, ettek, mókáztak, écnkeltek. Az aszszonyok csak a maradékra kuporodtak le. Az öreg Pusomai Aladár, bogácsi születésű lovári cigány beszélt el, hogy gyakran reggelig ott ültek az udvaron, aki ugyanis helyéről felkelt, annak annyi bort kellett fizetnie, amennyit a legöregebb cigányok megszavaztak. Emiatt mindent ott helyben intéztek el.

Nagyobb ünnepeken a cigány hajadonfőtt idegen házba nem léphetett be, de akkor is vinnie kellett valamit, ha kalapot viselt. Üres edénnyel is tilos volt a bemenet. Ha üres volt az edénye, vagy kinn hagyta, vagy vizet vett bele. Aki ezeket a szokásokat megszegte, megvetették, örökös harag is származhatott belőle.

Adatközlő: *Horváth János*, Tótkomlós.

Karácsonyi köszöntő:

Bachtálo krecsuno! Ande bute þorsande, szaszyimasza, bachtessa, maj láso módosza, szar akana. Sukáre bórenca, sukáre zsamutronca, te phiren po rup haj szumnakaj!

Szerencsés karácsonyt! Sok éven át, egészségben, szerencsében és jószágban, úgy mint most. Szép menyekkel, szép vőekkel. Járjatok ezüstben és aranyban!

Adatközlő: *Csíki Hermina* lovári cigány, Andornaktálya.

Najisz le Devleszke, hogy riszlam kado báro krecsuno! Te riszasz mindig lesz zórasza, szaszyimasza, na kaszave csorre módesza, jek cerra maj láse módesza, grasztenca, vurdonenca, sukáre bórenca! Te riszasz le sukáre családonca! Kon dur maskar amendar, te zsutil lesz o szunto Del maskar amende! T avesz bachtálo!

Köszönet Istennek, hogy megértük ezt a nagy karácsonyt. Megértük erőben, egészségben, nem árván. Egy kicsit jobb módon, lovakkal, kocsikkal, szép menyekkel. Segítse a szent Isten közénk azt is, aki most messze távol van tőlünk! Legyél szerencsés!

Karácsonyfát az oláh cigányok nem díszítenek, de karácsony estéjén gyertyákat gyújtanak, és a könyörgő ima után együtt énekelnek, természetesen cigány dalokat.

Újév. Az oláh cigányok az óévet általában nem búcsúztatják, újév reggelén azonban beköszöngetnek szomszédaikhoz:

„Del o Del tumenge bachtálo névo bers!”

Adjon az Isten szerencsés Újesztendőt!

„Ande but bers te reszen e néve berseszke elsévo rátya szaszyaveszte zurále!” (Hodászon)

Sok évet érjete meg az Újesztendő első éjszakáján(!), egészségben, erőben!

Húsvét. Húsvét előtt még a legszegényebb cigány is összekapar egy kis pénzt a putri és a ház körüli terület csinosítására. A putrikat, házakat kisépergetik, kimeszelik fehérre, az ajtókat, ablakokat lemossák. A kora délelőtti órákban felkeresik rokonaikat, ismerőseiket, meglocsolni. A felnőttek vízzel, a legények és a fiúk vízzel és kölnivízzel locsolkodnak. Húsvéti mondókat csak Hodászon sikerült gyűjteni:

„Te na desz tojása, téle sorauv tut pájeha.”

Ha nem adsz tojást, vízzel locsollak meg.

A búcsú. A búcsú — különösen falun — a mulatozás és közös táncolás mellett a párválasztás ideje is. Még a legtávolabbi cigánytelepekről is odavándorolnak a rokonok, különösen a fiatalok.

Délelőtt a búcsúban, délután a kocsmában, este pedig a cigánytelepen énekelnek és táncolnak öregek és fiatalok. Nem egy búcsú leánysozoktetéssel fejeződik be.

Keresztelés. Az újszülöttet a születés után 8-10 nappal minden esetben — még az oláh cigányoknál is — templomban megkereszteltetik. (A legöregebb cigányok

sem emlékeznek arra, hogy ezt valaha is elmulasztották volna.) A templomi keresztelőt a családon belül kis ünnepség követi. A gyermek keresztanyja saját maga szerkesztette mondókával szentesíti keresztanyaságát, függetlenül a templomi szertartástól. Kezét az újszülött homlokára teszi és ezeket mondja (*Csiki Hermina*): „Láso tumáro gyesz, najisz ie Dévleszke! Bolinde ando szunto khangéri o sukár sávo. T avel tumenge bachtálo amenca jekhetáne!”

Boldog a ti napotok, köszönet érte Istennek, hogy e szép fiú megkereszteltette a szent templomban. Legyen szerencsétek, velünk együtt!

Egy másik keresztelői mondóka (*Rézműves Rozália, Hodász*):

„Kana hi keresztelévo odi phenen lo romá pikoneszke,
hogy o gade szijjel te zsal, de savora t áse!”

Amikor keresztelő van, a cigányok azt mondják a babának (miközben ráadják az új ruháját): az ing széjjel menjen, de a fiúcska megmaradjon!

A gyermekágyas asszonnyal kapcsolatban is feljegyeztem néhány szokást:

„Kana i romnyi cinesz arakhgyol, anda lako vaszt sztrejino csi chal.”

Gyermekágyas asszony (szó szerint: amikor az asszony kicsit hoz a világra) kezéből idegen nem eszik. (Mágai Gyuláné, Püspökladány)

A látogató távozás előtt kis szalmacsóvát tesz a baba feje (vánkosa) alá, hogy el ne vigye álmát. (Lakatos Sándor, Mezőszemere)

HALÁL ÉS TEMETÉS

A múlt század végi kutatások eredménye szerint a cigány halála után is azt műveli, amit a földön. A régi szenvedélyek uralkodnak ott is, csak az asszonyok nem szülnek. A meghaltak másvilági élete az élőkhöz van kötve. Irigylük az élőket, ezért gyakran háborgatják, ijesztgetik. A halál utáni igazságszolgáltatás, a jók jutalma és a gonoszok bűnhődése teljességgel hiányzott a vándorcigányoknál. Ma már más a helyzet. Hitük szerint a halott lelke (gyi) tovább él, megtér Istenhez, aki a cigány törvények betartását kéri számon a cigányoktól. Halottaikat egyházi szertartás szerint pappal temetetik el. Az oláh cigányok a lányt vagy az asszonyt bő szoknyában, a fiút vagy cigány férfit legszebb ruhájában és csizmában temetik el. A háborút megelőző időkben temetkezési vállalkozóktól csak módosabb cigányok vásároltak koporsót; a szegényebbek maguk fabrikáltak ágyból, szekrényből, ha egyik sem volt, hasított fenyő- vagy tölgyfából. Halottaikat koporsó nélkül soha nem temették el. Ma már a legszegényebb cigányok eltemetéséről a közösségi tanácsok gondoskodnak.

A temetést megelőző egész nap és éjszaka a halott mellett virrasztanak. Ételt és italt tálnak fel a halott részére is. A család legközvetlenebb tagjain kívül ott vannak a halott barátai és a közösség (cigánytelep) legidősebbjei is. A halott legkedvesebb nótáit énekelik, akkor is, ha vidámak. A nótázás szünetében az elhunyt életéről beszélgetnek. Elhantolás előtt a halott mellé dohányt, italt és némi pénzt szoktak tenni.

A cigány siratók rendkívül szépek. Az énekes a halott kedvese, anyja vagy barátja. A siratókat rögtönzik. A módosabb cigányok cigányzenekart is fogadnak a temetésre. Ott vonulnak a pap előtt és az elhunyt szomorú dalait játsszák. Több telepen szokás, hogy a halott hajából egy-egy fűrtöt levágnak és fényképe mellé teszik.

Adatközlő: *Balog Margit* cerhári cigány, Hodász.

Sirató:

Ke alacsony ház közepébe
ott van anyám kiterítve
kiterítve.
Ke aven phenya te rovárasz la
még ande phu na suna la
hajna na suna la.
Ó kana ande phu suna la, jaj,
akkor mezinacha csorre.
Voj savale taj butale, jaj,
o engedelmo mangava
hej, de mangav aba.

*Alacsony ház közepében
ott van anyám kiterítve,
kiterítve.
Jöjjetek nővéreim megsiratni,
amíg földbe be nem teszik,
aj, be nem teszik.
Amikor a földbe teszik, jaj,
akkor árvák leszünk.
Cigány legények és ti többiek, jaj,
engedelmet kérek,
engedelmet kérek.*

Adatközlő: *Makula Piroska*, Tiszavasvári, gurvári cigány, 8 éves (elhangzott magyarul).

*Hej, meghalt, meghalt anyám,
szegény jó anyácskám,
be nagy bajba jutottam,
jó anyám, héj.
Nincsen anyám, nincsen,
Istenem, Istenem.
Jaj, ütnek-vágnak engem,
szétrepeszt a bánat, anyám.
Ütnek-vágnak engem,
innen is elűznek,
karomat elérik,*

*a szalagot hajamból
a bogáncsok tépik.
Meggötöznek anyám,
a börtönbe fognak.
Nincsen anyám, nincsen,
elvette az Isten.
Kellott neki két szép szeme.
De ha fájó szívem
fentről most meglátná,
kicsi anyám, a feketét,
nyomban visszaadná.*

Adatközlő: *Balog Margit*, Gyöngyös, masári cigány.

*Hej, avel o postási
távirato anel.
Kodo távirato
ke mudárde le Pista.
Ke pasel leszko séro
sza lulugya bárol
pasa leszko puro
ke sza memelya phabol.*

*Kana loli mol pav
mindig bajo kerav
kana pányi mol pav
ke mindig vója szi man.*

*Anglal megyeháza
lolo tulipáno,
ke sin le téle prala,
csorro lulugya!
Ke te na szosz tu khancsi
sinav téle sinav
ke szako, de szárila,
ando szako császo
ke várta pe late.*

*Biro ura mangav,
na do ma bersóra!
Szi ma jek sejóri
singyol muro ilo.*

*Táviratot hoz a postás
az áll abban benne:
megölték Pistát.
Feje körül sok-sok virág,*

*lábainál fénylőn
égő gyertyák.*

*Ha vörös bort iszom
én is bajt csinállok,
felröppen jó kedvem
ha fehéret kortyolok.*

*Megyeháza előtt
vörös tulipánok,
tépd le őket testvér,
árva virágok.
Mert ha nem szakítod,
majd én szakítom
mindet a száráról.
minden órában
tereád úgy várok.*

*Bíró uram, kérem,
ne ítéljen engem!
Van egy szép leányom,
meghasad a szívem.*

Adatközlő: középkorú cigány nő, Miskolc. Elhangzott magyarul,
Bari Károly gyűjtése.

*Temetőbe szól a zene
vajon kit temetnek benne?
Jaj, de temetik a jó anyámat,
jaj Istenem, mit csináljak?
Már csak addig le ne tennék,
még én innen oda mennék.
Jaj de, én tehetném le j' a sirba,
aranyszínű koporsóba.*

*Az aranyosi temetőbe
még annyi helyem sincs már nekem,
jaj de, hogy mély sírt megáshatnék,
de jaj Istenem, de mit csináljak?*

A gyász és a „gyászfeltörés” formái

Adatközlő: *Csiki Hermína.*

Te muri déj mérłasz, sínádem muro ball, te muro rom, kana mérła, muro ball téla sino, kade gyászoli mure romesz.

Amikor anyám meghalt, hajam megvagdosztam. Ha az uram meghalna, hajam teljesen levágnám, úgy gyászolnám.

(A cigányok nem fekete ruhával gyászolnak. Néhány településen a férfiak ingüket, a lányok, asszonyok szoknyájukat hasítják meg.)

Adatközlő: *Mágai Gyuláné, Püspökladány.*

Séreszko dikhlo suven téle pi phu haj sorel lesz téle molasza. Pala kado khelav ek romesza pe kodo, majd le roma soren vi ame molasza. E romnya szokinen zsi kaj ek bers gyászó kerén, le roma csak zsi ka so kurke. Tela gyászó csi raden pen. *Fejkendőt terítenek a földre és borral lelocsolják. Majd valamelyik cigány férfivel táncolok rajta. Bennünket is lelocsolnak borral. Az asszonyok egy évig gyászolnak, a férfiak csak hat hétig. Ezalatt nem borotválkoznak.*

Hiedelmek

Te anqła amen pe drom sosoj násol perlat, bajo avel.

Ha nyul fut át előttünk az úton, veszedelem közeledik.

Te mucı besel andi felyasztra, báro bajo resel o családó.

Ha macska ül az ablakban, nagy baj éri a családot. (Csiki Hermína)

Befogott kocsi előtt cigánynő sohasem mehet el, mert az nagy szerencsétlenséget hoz. (Pusomai Aladár, Andornaktálya-Felső)

Akinek sikerrel halott állfelkötő kendőt csórolni (lopni), az rövid idő alatt meggazdagodik. (Kolompár Adolf, Mezőszemere)

A cigányok ma is hisznek a szemmelverésben (márdasz lesz / la jákhenca). Az újszülött bal karjára gyöngyöt tesznek és amíg a gyermeket meg nem keresztelik, fésűt és sőt tesznek a feje alá. Ez idő alatt a szobából (helyiségből, putriból) üres edényt, tüzet és sőt kivinni tilos. Ha a gyermeket szemmel verik (a fenti óvintézkedések ellenére), a telep javasasszonya (drabári) először azt ellenőrzi, hogy valóban szemmel verték-e meg, rontás van-e rajta. Hideg vízbe kilenc parazsat dob. Ha a parázs lesüllyed az edény aljára, a gyereket megrontották. Ezt ólompróba követi. Kis edénybe (kanálba) ólmot olvasztanak fel, majd a gyerek feje fölé — hátulról előre — vízbe lötyintenek egy-egy cseppet. Ezt a műveletet háromszor kell elvégezni. Az ólomcsepp a vízben megdermed és valamilyen formát, alakot vesz fel. Ebből a formából dönti el a javasasszony (drabári) a megrontó nemét. Ha teszem azt kalap alakú, férfi a megrontó. Haragosa a családnak mindig akad, akit azután gyorsan elő is vesznek. Ha a rontást „visszacsinálja” (kerel le papát), nem bántják. (*Lakatos Sándor* lovári cigány, Mezőszemere.)

Ha villámlık — o Del sinel peszka csunyasza — Isten suhint az ostorával — mondja a cigány. Ha az ég dörög — o Del zsal po graszt perdal o báro phurd — Isten lovagol át a nagy hidon. Phang ándre tye séresz ke strefıl! Kösd be a fejed, mert villámlık — mondja a cigány férfi feleségének vagy leányának, abban a tudatban, hogy a villám a fejkendő nélküli cigánynőket megkeresi. (Adatközlő: *Lakatos József*, Tiszavasvári.)

EREDETMONDA

Adatközlő: *Pápai Péterné, Űszögpusztá.*

Desuetta savora szasz jek romnyake, taj gölasz andre o szunto Del, andre lako khér taj phendasz lake:

-- Szikav man le savoren te áldı!

I esorri romnyi lazsajlasz pe opre, hogy lake but savore szasz, azır csak des szikadasz le Dévieszke, taj le butera garudasz. O Del áldilas le des' savoren. Kodole szasz barvale taj efa save esore szasz. Andar le efa savoren avile roma.

Tizenhét gyermeke volt egy asszonynak. Egyszer a jó Isten betért házába és így szólt:

— Mutasd meg gyermekeidet, megáldom őket!

A szegény asszony szégyellte, hogy sok a gyereke, ezért csak tízet mutatott meg. Hetet elrejtett. A jó Isten megáldotta őket. A tíz gyermek ezután meg is gazdagodott, a hét pedig nagyon szegény lett. Belőlük lettek a cigányok.

Miért lopnak a cigányok?

Szosztár csóren le roma?

Adatközlő: Pápai Péterné, Úszögpusztá.

Kana o szunto Del osztilasz gyiv le gádzsenge, akhárdasz vi le romen te del. De le romenge nasz góno, ke csorre szasz. Kana phende le roma le szunte Dévleszke:

— Szuntona Devla, amenge de ande gádzsengo góno!

Taj o szunto Del mérilas az o gyiv ande gádzsengo góno. Pala kodo le gádzse esi kamel te den o gyiv, hiába mangle le kodo. Azir csóren le roma kathar le gádzse.

Gabonát osztott egyszer az Isten a magyaroknak (a nem cigányoknak). Hívtá a cigányokat is. A cigányoknak azonban nem volt zsákjuk, mert szegények voltak.

— Add csak, jó Isten, a magyarok (nem cigányok) zsákjába! — mondták. A jó Isten bele is mérte a cigányokét is, de később a magyarok (nem cigányok) nem adták a cigányoknak, hiába kértek. Ezért lopnak a cigányok a magyaroktól (nem cigányoktól).

CIGÁNY GYÓGYMÓDOK

Említettem, hogy a régi misztikus és mágikus szertartások emlékei ma már az oláh cigányoknál csak az ember- és állatgyógyításban mutathatók ki. Ezeket a gyógymódokat — értékelés és elemzés nélkül — úgy írom le, ahogy hallottam.

Fogfájás ellen. Fájós fogra fokhagymát, teményt (tömjént) teszünk (Pusomainé). Ha villámsújtotta fa szilánkjával piszkáljuk a lyukas vagy fájós fogat, meggyógyul (id. Pusomai Aladár).

Nyílt seb. Nyílt sebre útilaput teszünk (Pusomainé).

Égett seb. Égett sebet cinke-ulejesa makhasz, majd krita porral hintjük. Égett sebet napraforgó olajjal kenjük meg, majd kréta porral behintjük (Pusomainé).

Égett bőrfelület kezelése. Egy marék birsalma magot kell kiszárítani, betörni, picit vizet önteni rá. Olyan fehér lesz, mint a tejfel. Evvel tessék naponta kenegetni és egy hét múlva meggyógyul (id. Farkas Györgyné, lovári cigány, Mezőszemere).

Reuma. A fájós testrészt naponta többször kell spiritusszal alaposan ledörzsölni (Pusomainé).

Kiütés (csalán) gyermekén. Szent Antal tűzét (galaj), virágját kifőzzük, levélével kenegetjük naponta többször a beteg testét (Pusomainé).

Kiütés (csalán) felnőttön. Bojtorjánfű kifőzött levélével kenjük be a beteg bőrfelületet (Pusomainé).

Fülfájás. Kaneski róza levelit kiravasz ávri, taj sórasz andre ando kan. Kövirózsa levelét kifőzzük, (meleg levét) beleöntjük a fülbe (Pusomainé).

Árpa a szemén. Adatközlő: Pusomainé, Csiki Hermína lovári cigány.

Kana me cini séj szimasz taj pe muri jakh bárilasz árpa, muri lási déj, kade nájesza trusul sindasz pe la, taj phendasz.

Ijja, ochto, sóv, pánzs, stár, trin, duj, jek, khansí, majd ínke jekvár: ijja ochto, ehta, sóv, pánzs, stár, trin, duj, jek, khansí. Szuntona Devlale, de leszke tyi zór, sin téle i árpa, sin téle la! Mangav tut, halgatin muro rugype!

Amikor gyermek voltam, és árpa nőtt a szememre, jó anyám ezzel az ujjával (a jobb kéz gyűrűs ujjára mutatott) keresztet hányt rá és azt mondta:

Kilenc, nyolc, hét, hat, öt, négy, három, kettő, egy és semmi. Majd még egyszer: kilenc, nyolc, hét, hat, öt, négy, három, kettő, egy, semmi. Szent Isten, add neki a te erődöt, vágd le az árpát, vágd le azt! Kérlek, hallgasd meg imámat!

Nyilallás (Mágai Gyuláné, Püspökladány).

Muri déj kettőso szasz, bachtáli szász, haj zsandasz te szasztyárel. Te várekaszke nyilalás szasz, le patrále szuvasza ávri márdasz, makhasz lesz ánszsa, haj atuncsi phánre dikhesza opre phanglasz lesz, haj vlachicke pe lesz ginadasz.

Anyám, iker volt, szerencsés. Így értett a gyógyításhoz. Ha valakinek nyilallása volt, dohánylevelet lyuggatott ki tüvel, tojással bekente, majd selyemkendővel ráerősítette a beteg derekára és románul ráolvasott.

Fejfájás ellen (Mágai Gyuláné, szül. Kovács Mária, Püspökladány).

Atuncsi te dukhlasz le sáveszko séro, haj le doktora csi zsanen lesz te szasztyáren, muri déj soroglya lánco sudasz andi jag. Kana lólo szasz o soroglya lánco, avri lasz lesz anda páji. Sudasz inyavár. Inyavár andi jag haj inyavár pe páji. Atuncsi o sávo inyavár pilasz anda leszte.

Ha a gyerek feje fáj, és az orvosok már nem tudtak rajta segíteni, anyám saroglyaláncot tett a tűzbe. Amikor a lánc izzani kezdett, kivette, vízbe tette. Kilencszer. Kilencszer a tűzbe, kilencszer a vízbe. Ezután a gyerek kilencszer ivott belőle.

Szemmelverés ellen. (Adatközlő: Mágai Gyuláné, Püspökladány).

Atuncsi te jakha dino e sávesz, muri déj anda ciroksilavi lasz inyaszáló, kiradasz la ávri ando páji, haj sordasz lasza téle, vagy parázi las ando páji, haj anda leszte trubul te phel inyavár leszke. De kaszavo páji trubulasz, hogy khonyik csi pilasz leszár. Atuncsi pe lesz ginadasz:

I szunto Márja te zsutin leszke! Te del tu zór, szasztyipe, te na avel naszváló soha! Vagy árcsics olvasztílász ando roj. Kana o árcsics olvadílász ávri, sordasz lesz ando páji. Te szasz murs t avilasz leszko kolopo, te szasz dzsúlji, t avilasz la csucsá.

Ha a gyereket szemmel verték, anyám cirokseprűből kilenc szálát vett, vízbe kifőzte és lelocsolta vele. Vagy parazsat tett a vízbe és a gyerekek kilencszer kellett inni belőle. De olyan kútból kellett merni, amelyből még senki sem ivott. Akkor ráolvasott:

Szent Mária, segíts rajta! Add a te erődet, egészségedet, hogy ne legyen soha beteg! Ólmot is olvasztottunk kanálban. Amikor az ólom megolvadt, vízbe lötytyintettük. Ha férfi volt a szemmel verő, kalap, ha nő, akkor kebel alakot vett fel az ólom.

Láz.

Muri déj, te zurálesz lázaso szasz o sávo, atuncsi sutasz kindo kotor pe leszte, vagy ágyesz suvasz leszke kupo. Te na szüno, ingrasz lesz ko doktori.

Anyám, ha a gyerek nagyon belázasodott, vizesruhát rakott rá. Ma már lázkúpot adunk mi is. Ha a láz nem múlik el, orvoshoz visszük a gyereket.

Szamárköhögés ellen Pusomainé samártejet javallt. De ha az nincs kéznél, megteszi a samárszőre is, amelyet kenyérrel kell a betegnek beadni.

Kelés. Szappanos kovással (tejfel+párnából pehely+szappan) kenik be, vastag ruhával átkötik. Ezenkívül hatásos még a „frastum” (flastrom), amelyet minden valamire való patikában árulnak (Pusomainé).

Fagyás. A fagyott testrészre savanyú káposztát tettek (Pusomainé).

Rüh ellen Pusomainé nagyon jól bevált receptet ajánlott a cigányoknak: zöld dohánylevelet kell kifőzni, levél naponta többször be kell kenni a beteg testet.

Szemölcs. Lószőrrel szoktuk elkötni, teljesen leszárad. (Pusomainé).

Kutyaharapás. A támadó kutya szőrét kötjük rá a sebre (Pusomainé).

Anyatej elapadáskor. A cigányoknál igen gyakori. Kifőzött tészta levébe sót tesznek, és az anya naponta 2-3 litert megiszik (Pusomainé).

Sárgaság. Kilenc tetűt kilenc aszalt szilvába teszünk. Ha a beteg megette, meggyógyul. Bogácson, aranygyűrűről itatnak vizet a beteggel (Pusomainé).

Allatok gyógyítása. (4) A kehes lónak vásár előtt beléndek füvet (bilindeszko drab) adnak. Közismert, hogy a beléndek (Hyoscyamus niger) mérges növény. Levelét asztma ellen cigarettába is töltik. A kehet ideiglenesen visszafejleszti a lóban. (Pusomai Aladár lovári cigány, Andornaktálya.)

Ha a cigányra olyan kehes lovat akarnak rászózni, amelyikben a kehet beléndekkel visszafojtották, egyszerű módon meggyőződhet róla: ha a ló alsó ajka, foginje száraz, a kehet vissza van fojtva a lóban. (Pusomai Aladár)

Ha a ló megcsömörlik, szappanos vizet töltenek belé, majd friss fűvel vagy szénával megetetik és alaposan megfuttatják. Hamis lónak kénrudat (anslógó) törnek porrá és vízzel beadják. Az állatok testén lévő gennyes daganatokra vagy nyílt sebre farkasalmát tesznek (Bengesco patrin, ördöglevél).

A csökönyös lovak betörését feltételes reflex kialakításával végzik. Pusomai Aladár még dédnagyapjától tanulta meg. Lényege a következő: a csökönyös lovat hosszú kötőféken egy nagyobb tisztásra vezetik. A cigány szorosan a ló mellé áll, majd váratlanul „Na” vagy „Gyi” kiáltással, késével a ló vékonyába szúr. A ló megugrik. Ezt a műveletet 5-6 napig — naponta többször is — megismétlik. A vásár előtti napon a ló már akkor is ugrik, megindul a kiáltásra, amikor a cigány már nem szúr.

Gyógypróba (id. Farkas Györgyné, Mezőszemere).

Id. Farkas Györgyné annak megállapítására, hogy tud-e a betegen segíteni vagy sem, eddig sehol nem tapasztalt és egyedülállóan ravasz műveletet végez el. Poharat vesz a kezébe, kevés híján vízzel megtölti, majd nagyobb vászonkendőbe csavarja. A vásznat a pohár alján összefogja, a pohár száján lévő vásznat alaposan belenyomkodja a vízbe, ezáltal a vászon a víz szintje alá süllyed. Ezt mondja (titokban felvettem magnetofonra):

Háromszor tessék tiszta szívből fújni ide, gondolatját, betegségét. Tessék odafújni. Pfúj! Fújja betegségét, görceit! (Mindezeket feleségemnek mondta, aki a felvételt idejére betegnek tetette magát.) Görceit fújja! (Majd odaszól nekem) Tisztába kamesz i romnyi te ave? Kamesz tu te tyíri romnyi szasztyi avel? (Akarod, hogy feleséged megtisztuljon? Akarod, hogy feleséged meggyógyuljon?) Kado pányi te tágyola, kamav te zsuti pe late, te na, akkor na. (Ha ez a víz felforr, tudok rajta segíteni, ha nem, akkor nem tudok.) Ha megfő, megzúg, akkor tudok rajta, ha nem, nem tudok segíteni, tessék menni az orvoshoz.

Ezt követően ráhajolt a pohárra, gyors, suttogó hangon darálni kezdte magyarul a következőket:

— Uram Jézuskám segítcs, uram Jézuskám fordícsd, Isten akaratyával az betegségivel, nem Isten által magadnak, ez nem Istentől van neki, ez rossz embertől van neki, mert görcei vannak neki, azt is mutasd meg, azt is mutasd meg, hogy tisztában van, beteg vagy nem beteg, mutasd meg jelenleg főtársulatunk tizenkilenc tartott firezne (!) ... (itt két szó érthetetlen) mire vigyenek, mire örvendezzenek, az egészségre. Mondja meg, hogy engedje meg a jó Isten! Uram Jézuskám segítcs, uram Jézuskám, fordícsd el, fordícsd meg a szerencsétlenséget, hogy tiszta legyen az egészségre, tiszta ez a víz, tiszta legyen öröme. Úgy engedje meg a drága jó Isten! (Ismét odaszól nekem cigányul) Ande muro vasz i? (Kezemben van?) Dikhesz lesz? (Látod?) De te tágyola, akkor már tuke kampel te potyinesz! (Ha felforr, akkor már fizetned kell neked!) No, mutasd ide a filedet, zúgott, vagy nem? Tu kamesz, hogy tu avesz bachtálo? Sunesz o pányi hogy tágyol? (Akarod, hogy szerencsés legyél? Hallod, hogy zúg a víz?)

Ennél a műveletnél a következőket csinálta. Beszéd közben a pohár szájára ráfeszülő vásznat ismét bele-belenyomkodta a vízbe, majd hirtelen megfordította a poharat és a fülemhez tartotta. Abban a pillanatban a pohár alján összefogott vásznat erősen meghúzta, ezáltal a vászon a pohár száján megfeszült és a levegő beáramlásával zúgó, forrásra emlékeztető hangot lehetett pár pillanatig hallani.

(4) Gy. Mészáros: Lowari Texte aus Ungarn. Acta Linguistica 18 (1-2). pp. 173–190. Budapest, 1968.

ALMOK ÉS JELENTÉSÜK

Az álom a cigány egész napi tevékenységét megszabja. Ha például macskával álmodik, egész nap ki sem mer mozdulni otthonából, mert a macska rossz embert jelent. Az álmokban hisznek:

piszkos víz = betegség
tisztá víz = egészség, betegség esetén gyógyulás
ló = halál
kutya = hűség
pénz = sok veszekedés, civakodás, pletyka
kígyó = végzetes jel
disznó = törvény, nagy úr

(Pusomainé, Csíki Hermína)

Kana mulá tyo dát, angla kode dikhlem szúno. Kode dom szúno, szár tyo dát khére te avilaszasz pe hintóvate. Duj kues grász szasz andre hutylde. Duj sukar grász szász andre. Hát káde avená'ke e tajtékore márená le. Tyo dát pelá mol, náj gilabelá. Szo pe jo koráte asundam, ke mulá haj grásztende ingerdine lé.

Mielőtt apád meghalt, álmot láttam. Az volt benne, hogy apád hintóval jött haza. Két drága ló volt eléje fogva. Úgy jött, hogy a lovakat kiverte a hab. Apád bort ivott és énekelt. Korán reggel hallottam, hogy meghalt és lovon vitték el. (Krajcár István, Tótkomlós)

Kana bári naszváli szász muri sé, angla kode rátyi dikhlem szúno, ke szasztýola. Szo dik-hav ándo szúno, ke pe jek báro plej szim, hej pordal kámlem te zsav po szakadiko. Hát szár kamav te zsav andé jek báro sudro páji pellem. O páji kaszavo sudro szász, szár o pachó. Po káde zsanglelem, ke szasztýol i séi.

Amikor lányom nagyon beteg volt, előtte való éjszakán álmot láttam, álmomban nagy hegyen voltam és át akartam kelni egy szakadékon. Ahogy akarok átmenni, nagy hideg vízbe estem. Olyan hideg volt, mint a jég. Ebből tudtam, hogy lányom meggyógyul. A hideg víz egészséget jelent. (Krajcár István, Tótkomlós)

WEÖRES SÁNDOR VERSE

Felkiáltójel

Ephesus és Paestum,
nagy szándék tört oszlopai!
Karakorum elfűjt sátrai, Karkemis tetői!
Kőművesek és nyergesek vakmerése, meg a hajósoké,
s a hosszú gyász, sivatagra s tengerre írva:
jóvá nem tehető, sose gyógyuló sebek!
Minden, mi kényességében sérülékeny: odavan.
Csak a goromba pusztát nem sértheti senki,
a homokba temetett jogar uralkodik,
nincs ellene hadsereg. Ezért mikor
alapítsz, építsz, tudd fiam: mind
a rászálló légynél hamarabb pusztul el;
de aki heverve lustán az időt mulatja
s nem figyel, észre se veszi, hogy régen meghalt:
a világúrt elnyeli ásitása!

Hagyományrétegek Juhász Ferenc A tékozló ország című művében

Juhász Ferenc költeménye a szétzúzott szabadságeszme gyönyörű siratója. Kegyetlen pokoljárás az újrakezdés értelméért, hitéért. Hatalmas látomás, amely túl-
nő a parasztháború eseményein és az emberi lét egyetemes ellentmondásaival bir-
kózik.

Juhász Ferenc az élet egyetlen értelmének a szabadságot tekinti (1), s itt esz-
ményeiből kisémmizetten, a bujdosó keresztes szenvedéseit vállalva indul el, hogy
megtalálja a bemocskolt eszme továbbvitelének hiteles útjait. Töprengései közben
a forradalom egészét magába fogadja, bátrakkal és erőtlennel, hősekkel és meg-
alkuvókkal egyaránt azonosul. A fölkelés igazságának, értelmének keresése inkább
világnaggyá növesztett szubjektumának önvizsgálata. (2)

Tépelődései közben eszménye, példája, vigasza: Dózsa. Az eszme etikai hite-
lének ő az egyedüli őre — katonái a kínzások súlya alatt sorra emberi létük alá
hullanak. Tisztasága totális, kivételes. Fegyelme a krisztusi fegyelem követője.
Egyedüli támasz, mely végigkíséri a költőt gyötrelmes útján.

Juhász Ferenc formai világa titokkal teli. Eredetiségének fölépülését nyomok-
ban is alig sejtjük. Rendkívülisége olykor szívós ellenkezést vált ki: látomásaiban
például az olvasói élményt véli elvészni Nagy Péter, s már-már tudatos ködösítésre
gyanakodik. (3) Györe Imre és Diószegi András ítélete is elmarasztaló. (4) Töb-
ben a formán keresztül támadják A tékozló ország történelembárázolatát, eszmei-
ségét. (5) Az állhatatos tiltakozás azonban nem oldja föl a gondokat, melyeket Ju-
hász Ferenc formavilága a líraelmélet elé állít.

Bori Imre egyike azon keveseknek, akik következetesen védik a művet. A költő-
ről írt tanulmányában a kivételes formanyelv mögött a kivételes crejű költőiség
meghatározó szerepét keresi. (6) Elemzése arra figyelmeztetnek bennünket, hogy
Juhász Ferenc költészetét önmagával mérjük. Bata Imre is hasonló szemlélettel
közelít ehhez a világhoz, amikor a nyelvteremtő erő eredeteit kutatja. (7)

Kettőjük útmutatásával szeretnénk A tékozló ország filológiai háttérét rövi-
den áttekinteni, műfaji vonásait közelebbről megvizsgálni.

(A cselekmény forrásai) Juhász Ferenc korabeli irodalmi művekből meríti az
eposzi történetet, elsősorban Taurinus István *Stauromachiájából*. (8) Már a sor-
döntő csata helyének megjelölése is erre utal:

...ott a Temesnél táborozik György
Kétfalú, kétárkú sánc védi az ottani várat... (Taurinus)

A két folyó is, s ahol összeér a két test boldog ölelésben,
ott a vár, a dacos erőd... (Juhász Ferenc)

Csataképeket idézünk:

Szólal a trombitaszó, amidőn közelíti Temesvárt
Zápolya tábora... (Taurinus)

Dobszó és trombitaszó, tarram-tarram...
Vashabú gonoszság kúszik Ulics felé... (Juhász Ferenc)

Örvénylő a folyó, úsznak, vergődnek a sodrán...
veti fel levegőre a víz a halókat... (Taurinus)

...a folyó pezseg, ahogyan rakáson fuldokolnak... (Juhász Ferenc)

...megfut a győztes pór...
ki-li már odafut, hova rémület űzi... (Taurinus)

...futott a paraszt is...
egymásra hágott nagy rémületében... (Juhász Ferenc)

A föntiekén túl Báthory segélykérésének, Dózsa elfogásának, elpusztításának leírása is a *Stauromachiára* emlékeztet:

...rágják, megtépik pusztá fogukkal a nyomorult
tagokat... (Taurinus)

...Györgyre rohannak, eszik a lábát,
marcangolják mint a farkasok... (Juhász Ferenc)

A tékozló ország nem követi szigorúan a *Stauromachia* cselekményének rendjét, inkább csak elemeiből merít. Taurinusnál például a keresztesek gyávasága, megfutamodása okozza a paraszthős vesztét. Juhász Ferencnél Dózsa magát a szabadságeszmét testesíti meg, elfogásának természetes következménye a sereg szét-hullása. A harc igazságának átérzése szükségessé teszi a reményvesztés indokolását, az eredeti sorrend fölcserélését.

Taurinus művéből hiányzik Dózsa és Telegdy vitája, Tomori és Bornemissza szerepének említése. Ezek a motívumok alighanem Istvánffy Miklós korabeli krónikájából erednek. (9) A rác vitézzel való párviadal viszont egy újabb forrásból, Szerémi György *Emlékiratából* származik. (10) Innen a Csákyval folytatott párbeszéd is — erre az emlékirat egyik mondatának átvétele utal (*Korpázd ez besztyét!*). (11)

Az eposz cselekménye nem folytonos. A történeti elemek inkább asszociációk kiindulópontjai, meg-megújuló alkalmak az igazságkeresés elmélyítésére:

Fejét dárdára tűzik, s három lovas viszi robogva Szegedre Pálfynak.
Beleit megsütik, hogy röhögve velünk azt is megetessék.

Meghalt? És mi, kik ettük húsát, élünk tovább örök iszonyban?
Mert ettem én is, elárulva hitét, s testének minden falatja
égeti szerveim, s megüli szívemet kopáran, mint a láva kihült habja.
Nélküle élhetünk?...

... tódul a hídra egy helyébe száz
és százat nyom sűrögve tízezer keresztes: ömlik ember, hadigép.

A legnagyobb tett: a fegyelem! Ez az erő, a verhetetlenség!
Ezt meg kell tanulni! Hisz az ember nem arra született,
hogy szétlobbanjon vágyai szerint, mint csillag-gőz, vagy repedt
tömlő ezer tűfoknyi vízcápjá. A halál: a szertelenség!

Másutt érzelmi robbanások forrásai:

...ették mellét, térde ikráját, hogy ették bütykös lábát!
Karókon hörgött a haza. Én láttam Gergelyt az utolsó szívverés után!

Csillag-omlás volt, keselyek-dáridója, karók nagy napja, ünnepe:
elporlott a gyönyörű, világnagy-csillag, a kísérlet anygala elégett,
a szikla-fergeteg ledőlt...

Az események átélése olyan hőfokú, hogy szinte lehetetlenné teszi az egyenletes cselekményvezetést. Az epikus karakter vesztesége révén ellenállhatatlan erővel bontakozik ki a líraiság. (12)

(Eposzi elemek) A tékozló országban a régi magyar irodalom élménye visszhangzik. Jeremiádok, siratók, zsoltárok, litániák, himnuszok, históriás énekek, korabeli mesterségsüfölgő nóták, virágénekek motívumai, stílushatása. Sűrűn bukkanunk a művében bibliai nyomokra is. (13) A hagyományrétegekkel átszőtt látomásokat barokk eposz-szerkezet fogja át.

Az *in medias res* induló invokáció mindjárt különös. Juhász Ferenc a siratók hangján szólal meg. Fohásza az elsiratóitakhoz szól, hosszú, nyújtott mondatai a motívumokat sűrűn ismételik:

*Árva nép, pusztaság, téged ki fog majd méltón elsíratni?
Galambok, sasok, gödölyék, titeket ki fog elsíratni?
Ó, vassal-átvert-szívűek, ki fog titeket elsíratni?
Kő-csülköktől zúzott venyigék, ki tud titeket elsíratni?*

Ez az invokáció az emlékéllátás hiányán érzett fájdalmat fokozza föl, így kínai intenzív lírai élményt. Újszerűsége, fokozott érzelmi töltése révén erőteljesebben, mint a barokk eposzok olykor sablonos fohásza.

A hagyományos eposzi *enumeráció* általában a szembenálló erők szemléltetésére hivatott. Juhász Ferenc művében szerepe is természete is más. Félelmetes látomás inkább, mely a bujdosóktól, menekülőktől elhagyott táj látványa nyomán épül föl. Látomás a burjánzó állati-növényi létről, mely lassan átszővi, benővi a világot, s az emberi élet emlékeit is kipusztítja. A szabadság megsemmisítésének tragikus távlatai tükröződnek itt. A képeket a lélek mélyéről fölszakadó kiáltások vezetik be:

*Íme a pusztulás!... Íme a halál... ez lenne a mi sorsunk?...
...mi a halál elébe loholtunk?...
Hol az ember? A művelő, a gondozó, a rendező okosság?...
Miben higgyek még? A szabadság megperzselt, embertől-zabált húsában?
Ember? Ne higgyetek neki. Káromlás, aljasság, nevetség!*

A harc bukása és az eszme beszennyezése súlyos kételyek elé állítja Juhász Ferencet. Az *enumeráció* karakterét a vívódás határozza meg. A képek mind a költő érvei, ellenérvei nyomán bontakoznak ki. Tételek helyett látomások ütköznek össze — a líraiság ezáltal is fokozott.

A költő önnön tipródását úgy oldja föl, hogy vállalja az ember ellentmondásból szőtt lényét. A keresztiesek etikai bukása ellenére is megbecsüli hősi küzdelmüket. *A csatajelenetek* ábrázolása hűen tükrözi ezt — epikus részletezés helyett a forradalom szárnyaló himnuszát halljuk-olvassuk.) Létünk valós értékeibe fogódzik a költő: a fegyelem képességébe, az értelem erejébe, az élet folytonosságába, mely „örök sugárt vert át a halál-ködön”. Az ember és ember közti különbség élteti, erőt Dózsa tisztasága kölesönöz neki. Így építi föl a pusztulás rémképeivel szemben a reményt: „...e mocsárból kihajt, e dús televényből a még ki-mondhatatlan tisztaság / az emberiség jövője...” A forradalom leverése és tisztaságának földadása ellenére is hinni tud a bűnös, a gyalgó emberben: „Az ember: a beteljesült szépség, értelme a világnak...”

Ez a rendkívüli etikai erő, ez a kételyek között kiküzdött, szinte emberfölötti hit adja végül az eposz megoldását — *deus ex machinaként* zárva le a szenvedéseket:

*Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!
Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne tórd a szenvedést,
Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!*

Az eposzi jellegzetességek köréből a *transzcendencia* is rövid részletezést érdemel. Juhász Ferenc látomásai a mindenséget ölelik föl, a mikro- és makrokozmosz világába egyaránt behatolnak. A létfilozófia síkjára vetített igazságkeresés és robbanásig szított szenvedély természetéhez jól simul ez az egyetemesség, mely az ember alatti vegetáció uralmának víziójában különösen erőteljes. A veszély súlyát érzékeltetve sűrűn teremt a költő e rémvilágban mítoszokat. Anyagelvűeket — mint ahogy a juhászfereci transzcendencia is materiális. Ezek a mítoszok heves ellenkezést váltanak ki az eposz bírálói körében. Többek között Nagy Péter is könyörtelen: „...szöcske-sáska mitológia alakul ki, amely előtt az olvasó teljesen értetlenül áll...” (14) Másutt: „...a költő önmagában felépülő magánmitológiája mindjobban meg fogja akadályozni, hogy az egész társadalom számára érvényes igazságokat mondjon ki...” (15) Mintha idegen maradt volna a bírálók előtt, hogy a szigorú szembenézés eszközével épp a mítoszok beteljesülése ellen folyik a küzdelem, az emberért, a megmaradás értelméért, a társadalom számára mindenkor időszerű, létfilozófiai igazságokért.

(*Hagyományrétegek*) Jeremiás siralmainak adaptációja a magyar irodalomban hagyományos. A *tékozló ország* előtt a bibliai szöveget két régi változattal is rövi-

den összevetjük. A reformáció énekköltészetének *Jeremiás próféta könyörgéseiből* című művével, és a tizenöt éves háború *Pusztaság, kárvallás egész Magyarországon* című jeremiádjával.

A reformációs jeremiád a bibliai siralom egyetlen egységét fordítja le, a kegyelemért való imát. A motívumok pontról pontra fedik egymást, önálló teremtés helyett inkább az eredeti mondatok bővítése a jellemző:

Vizünket pénzért isszuk...

Tűzfánkat áron vesszük... (Bibliai szöveg)

Megszomjúhozván, minden vizünket drága pénzen isszuk...

Nagy fáradtsággal begyűjtött fánkat immár áron vesszük... (XVI. századi adaptáció)

A tizenöt éves háború jeremiádja már személyes többlettel is bír. A „sírás, fohászkodás, keserves óhajlás” itt már intenzív lírai történés. Az Úrral pörlekedő költő önálló eszmei utakat jár. Az istenhit két rétegre szakad, az Úr „nagy haragja” elől Krisztushoz menekül, „kiált” a próféta, s helyenként a kiszámíthatatlanság határait érintve apellál a Megváltó emberi vonásaira és emberi könyörületére. A bibliai szöveg egysége fölbomlik, a motívumok új kapcsolatokban bukkannak elő. A halmazott jelzők, az egymásra toluó képek az eredetinel hatásosabb megformálást érzékeltetnek.

Juhász Ferenc eposzának bibliai rétegében még élesebben különül el a költő és a próféta magatartása. Jeremiást (és középkori adaptálóit is) a tragikus élmény készíteti a szenvedőkkel való azonosulásra:

*...megfonnyasztotta testemet és bőrömet, összeroncsolta csontjaimat...
darabokra vagdalt és elpusztított engem...*

Juhász Ferenc hite és erkölcsi következetessége révén azonosul, az élményt inkább fölépíteni igyekszik:

*Én csontjaim, ti hasadoztok a küllők közt a tébolyult keréken,
én kezeim, ti vagytok nagy ácsszögekkel a szálkás gerendára szögezve,
én szemhéjam, téged gyaláz meg a csont-orrlíká, sárga madárcsőr csipegetve,
én lábaim, ti száradtok mint tőkinda a fehér napsütésben.*

Nem az isteni irgalomért vállalja magára a szenvedéseket, hanem mert az eszméért teljes szívvel harcoló ember erényeit és föl szabadulását, bűneit és bűnhődését egyaránt magáénak érzi. A halál kockázatát is vállaló keresztesek érdemtelen kínjai indítják meg. Jeremiás alakjában ő már vádol:

*Ó, ki tudna jobban sírni mint az ember, aki megmaradt a tékozlás után,
hol az a Jeremiás, az az egy, aki úrbe süvölti
bűnét az úrnak, mert maga is egy rondaság, nyálka vér...*

A forma szintjén is jelentősek az eltérések. Jeremiás szikár, kemény szavai, tömör mondatai itt kitágulnak, szélsőséges jelzők, erős érzelmi töltésű szavak tornyosulnak föl. Az idézett versszakban az *én* és a *ti* következetes kiemelése is fokozza a lírai hatást. Nem véletlenül választ Juhász Ferenc 19-20-21-22 szótagszámú sorokat. Az érzelmek áradása nyer ebben az archaikus keretben szabadabb, levegősebb formateret.

A költő az alcímbe *krónikának* nevezi művét. Alapállása azonban más mint korabeli elődeié. Tinódi Lantos Sebestyén és énekmondó társai áldozatos életüket a vitézek hősi harcának megörökítésére szentelik. A humanista ember természetes igényét teljesítik, a nevek és tettek fennmaradását ígérlik. Szép elégtételükkel a végvári katonák harci kedvét fokozzák, így küzdenek maguk is a nemzet megmaradásáért. Juhász Ferenc viszont ennél is többért, az emberhez méltó megmaradásért vívódik. Krónikája etikai utakat bejárva épül föl, s elsősorban belső küzdelmeit tükrözi. A históriás énekek stílusörökségét az eposz epikus részleteiben érezzük erőteljesen:

*A szél, a szél karóbavertek hosszú keserves jajgatását hozza,
keréketbört parasztok csontja hasad a húspan szilánkokra,
harmatos tüskéket hajt a lábszár, mint a rózsafa ága,
vonítanak a keresztrefeszítettek mint a kutyák a holdra.*

A sorok és mondatok összekapcsolásán túl a bokorrím is a középkori krónikákat idézi. Az előadásmód szintén erre emlékeztet: inkább a leírás, mintsem az átélés érvényesül. A versszak azonban így is szuggesztív. A naturalista részletezés körében apró formai érdekesség segíti ezt: az igei állítmány sorról sorra előre kerül, végül a negyedik mondat élére áll. Az expresszív szavak és hasonlatok révén olyan erős érzelmi hatás bontakozik ki, mely a korabeli históriás énekekben szinte kivételes.

A *tékozló ország* középső dalbetéte a katolikus liturgiából ismert lorettói litánia nyomán épül föl. (16) Motívumok összevetése is igazolhatja ezt:

Krisztus anyja...	urunk szülőanya...
Szeplőtelen szűz anya...	Te szeplőtelen szűz...
Hűséges szűz...	Te hűség csonttornya...
Teremtőnk anyja...	Jézusunk tömlője...
Lelkiedény...	Könnyeink edénye...
Elefántcsonttorony...	Elefántcsont-ostor...
(Lorettói litánia)	(A tékozló ország)

Juhász Ferenc az egyszerű, szelíd költészet világában is otthonos. A *titkos értelmű rózsá* és a *hajnali csillag* litánia-motívumok finom összevonása: *Rózsá csillagokból; az anyaság bensőséges megfogalmazása: Termékenység völgye, Jézusunk tömlője, vasderekú tölgye, Isten egy csepp könnye; az olykor szélsőséges elemekből kristályosuló metaforák hallatlan egyszerűsége: Te hűség csonttornya, tisztesség jég-orma, Te Salamon lánya, Kristály-méhű banya* — különlegesen szép, tiszta érzékenységet jelez. A *vakok szemefénye ... te galamb epéje* motívumok ellentétes jelentésű és hangulatú szavakat oldanak egygé, mégis természetesen simulnak a lágyan hullámzó sorokhoz. A zene sajátossága, hogy a hangok esztétikai hatását mindig az adott érzelem és hangulat határozza meg. Ugyanaz a háromvonalas bé például mást és mást jelent minden zeneműben. Juhász Ferenc litánia-énekében is mint-ha ez a törvényszerűség munkálna. A szavak, nem is egy helyen eredeti jelentésüktől megszabadulva formálódnak a hangulat és az érzelem hangsoraivá.

Az eposz utolsó dalbetéte a késő-középkori *mesterségcsúfoló nótákat* idézi föl. Miskolczy Csulyak István költeményeiből szó szerint vesz át motívumokat — ritmusa is innen meríti. (17)

Rágtatok lombot, mint kecskebakok, mast úgy röpdöztök mint sugár fecskék...	Te keszeg bátya, szálka és szálfá — Eja! Te szagos citrus, terebélyes ciprus, megfagyasodsz majd mint korcsmárosné...
Az isten lábát, tépítetek csőrrel, szárnyatok poros, az csillagfénytől...	

A hajdútancok szilajsága alapvető élmény itt. Elsősorban a ritmus révén érezzük ezt. A rímek megtörése és az enklitikák (az csillagfénytől, mast úgy röpdöztök... pl.) az archaikus hatás újabb örei. Juhász Ferenc művében ez a dalbetét a döntő csata előtti feszültséget oldja föl. Innen játékosága, melyet a forma szintjén a régi és modern motívumok merész váltogatása tükröz.

A középkori *himnuszok* rendre a megénekelt hősök erényeit fokozzák föl. Juhász Ferenc gyökereiben újítja meg ezt a hagyományt, legföljebb apró rekvizitumokat őriz meg, fölkiáltásokat, ünnepélyes jelzőket. Említettük, hogy művében a lét valódi értékeit keresi, minden jelenség mögött az igazi tartalmat, még ha az ellentmondásos is. Himnusza a fölismerések, fölfedezések nyomán szárnnyal föl:

*Ó, te, az élet tábora, együtt a bűn és tisztaság...
Ó ez a szövetség! Az egymást kiegészítő árulás-hűség...*

*Kimondhatatlan titkú szépség: átzuhogsz te az időn,
gyöngyözve habzó, csillogó, lángoló-hűs, robajló zuhatagban,
az anyaméhből a sirba, istenné teljesülsz magadban...
Ez a legtöbb: az ember örök sugárt vert át a halál-ködön.*

Az ember: a beteljesült szépség, értelme a világnak.

Az ember: a valóság megfogalmazója, a halál szügyébe vert dárda...

Az emelkedettség, a pátosz magában rejtje a hangvételt indokoló okokat, máskor az értelmező szerepét vállaló tényszerű meghatározásokat (*egymást kiegészítő árulás-hűség pl.*) — a líra logikai alapozását.

Juhász Ferenc történelmi témához illő, adekvát formai hagyományt keres a régiségben. Számára az idő és a tér totális, természetesen fordul hát a barokk eposz műfajához. Mivel műve lírai monológ, az eredeti elemek veszítenek epikus karakterükből. A késő-középkori költői hagyomány köréből elsősorban az egyes rétegek stílusbeli jellegzetességeit őrzi meg. Az eredeti költői magatartást azonban újjá alakítja, gazdagítja. Eposzának legrégibb örökségét, a bibliát, következetesen irodalmi alkotásként kezeli. Maga is Jézus éleateszményének követője, a szegények testvére. Bűneik vonják önvizsgálata keresztjére, s a megmaradók erkölcsi megváltásáért jár kálváriát, mikor a harc igazságán és az újrakezdés értelmén vívódik.

Az irodalmi hagyományból merített tartalmi és formai elemek az egész mű karakterét meghatározzák. A hatalmas látomássor mélyén így érvényesül csöndesen, rejtetten: a fegyelem.

Többen fölhívják a figyelmet *A tékozló ország* aktuális vonásaira. (18) *Az Új versek és a Sántha család* után ez az eposz éles fordulatot jelent a költő pályáján. Juhász Ferencet a történelem éppúgy próbatétel elé állította, mint árva hőseit. A riasztó világ poklaira azért szállt, hogy kételyeit mélyebben tisztázza, hitét megvédje. Gyönyörű küzdelme nem ért véget *A tékozló ország* megírásával. Ma is folyik tovább (egyre egyetemesebb sikokon) a létezés értelméért, a szabadság mind gazdagabb kibontakozásáért, az emberi méltóságért. Legújabb művei — köztük *A halottak királya* is — jelzik, hogy örökre kész harcot kezdeni mindennel, ami emberellenes.

Jegyzetek: (1) Mit tehet a költő, Bp. 1967. 195. — (2) Önnön nézetéhez hűen, hitvallását valóra váltva: „...ne a tárgyiasságot tanuljuk meg másoktól, de a magunk szubjektivitását, vallomását növezzük világnaggyá...” (I. m. 117.) — (3) „...az ember elvész a szerkezet bonyolultságában” — írja. Másutt kiméletlen: „...mintha a képmágia útjára térne, s a buján sorjázó szavak és képek mákonyával akarná azt kifejezni, átadni az olvasónak, amelynek közvetlen, világos kifejezésére, úgy látszik, nem érzi magát elég erősnek” (*A tékozló költő*, Csillag, 1954: 2403, 2406.) — (4) „...Juhász újabb költészete nagyon is hasonlít egy ember előtti vagy ember utáni östelevényhez, és kevésbé egy emberi világ költői ábrázolásához” (Győre Imre: *Út és útvesztő, Élet és Irodalom*, 1957. 11. 3.) „...az ember, a nép arculatát tükröző realista képek helyett irrealista szimbolikába hajló, kusza, kaotikus versszakokat tud csak írni...” (Diószegi András: Juhász Ferenc: *A tékozló ország*, Társadalmi Szemle, 1954. 4. 189.) — (5) Diószegi András különösen élesen: „...szemléletét egy mai keletű szubjektív természetű világnézeti megzavarodottság formálja...” (I. m. 188.) — (6) „Nincs más vezetője, csak a látomás, a felidézés heve, a robbanásig hevített asszociációs indulat...” (Két költőről, Novi Sad, 1967. 56.) — (7) Ívelő pályák, Bp. 1964. 248–50. — (8) Geréb László fordítása nyomán. Megjelent: A magyar parasztháborúk irodalma, Bp. 1950. — (9) A parasztháborúk irodalmát tanulmányozva legalábbis nem akadunk más forrásra. Istvánffy Miklós: *Magyarország történetének 34 könyvéből* (szövegét Geréb László közli: I. m. 200–2). — (10) Szerémi György Emlékirata Magyarország romlásáról (I. m. 233). — (11) I. m. 237. — (12) Bori Imre megfigyelése szerint „a történelem lírai értelmezéséről és átfestéséről van szó itt” (I. m. 54). Mások is inkább lírainak érzik a művet, mint epikainak. Diószegi András élménye: Juhász Ferenc eposzát „hatalmas epikába oltott lírai költeménnyé, valóságos lírai monológgá duzzasztja” (I. m. 189). Szeretnénk utalni a költő véleményére: művét líraivá teszi „legbelső én-centrikussága, gondolati szerkezete, és az egész hosszú versen végig-erjedő mámorossága” (I. m. 192). — (13) Sorozatosak pl. a Krisztusra való utalások. Dózsa sorsa is Jézuséra emlékeztet. Jeremiás próféta könyörgéseiből több motívumot merít a költő (később idézni fogjuk ezeket). — (14) I. m. 2411. — (15) Uo. 2414. — (16) Rítimusa újabb forrásra, Lancsics

Bonifác, pannonhalmi bencés barát, A boldog szűz Máriához c. énekére emlékeztet. A külső forma is hasonló: a refrént mindkét műben két különálló sor alkotja (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, Bp. 1966. II. 685–6). Rövid szövegösszevetés:

Isten palotája,
ékesség vizsgája,
szépség arany-ága,
alabástrom ágya,
Mária segíts,
Mária segíts.
(A tékozló ország)

Boldog Asszony anyánk,
Régi nagy patrónánk,
Nagy inségben lévén,
Így szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
(A boldog szűz Máriához)

(17) Régi Magyar Költők Tára. Bp. 1953. II. 9. és 21. szám. Rövid szövegösszevetés:

Lakjatok bátran,
igyatok vígan...
Gyócs tarcali bort,
mézes mádi bort.
Töltsed az pohárt,
ne lássunk több kárt...
(Juhász Ferenc)

Lakjatok vígan,
igyatok gyakran...
De tarcali bort:
mézesmáli bort:
Töltsed az pohárt,
ne lássunk több kárt...
(Miskolczy Csulyak István)

(18) Bori Imre szerint a „kor, a személyi kultusz felvetette társadalmi jelenségek bölcséleti kihangzású kérdéseivel” birkózik a költő (l. m. 55). Pók Lajos véleménye: „Juhász Ferencet az ötvenes évek elején a szocializmust kísérő visszás, tragikus jelenségek bűjtették me- nekülköd mozdulatként az elátkozottság csipkerózsika-bozontjába” (uo.: 62). Egyik egyetemi tankönyvünkben a következőket olvashatjuk: „Dózsa-eposzára a népi küzdelem aktuálisan ér- telmezett tragédiája vet árnyékot” (A magyar irodalom története 1905-től napjainkig, Bp. 1971. 792).

WEÖRES SÁNDOR VERSEI

A másik élet

*Ez a másik, ez a világosabb
suhanás nem adatik
csak a nádszál-rengetegben
s az ingatag erdőn,
amikor az ember már madár*

*és lemondott a külön pohárról
túl az eszmélkedésen,
a levegő tudása nélkül
űrbe meríti szárnyait.*

A g ó n i a

*Ha meghalok, ki hal meg
bennem, velem, helyettem?
Azt, akiért aggódtam
(nem tudom, én-e, más-e)
valahol elvesztettem.*

*Olyan silányra sorvadt,
olyan párába olvadt,
se valaki, se senki,*

*hogy akár él, akár hal,
nem lehet észrevenni.*

*De énné kényszerít majd
a haldoklás állkapcsa,
hogy magam holtát haljam,
mert akiért aggódtam,
már rég nincs jelen ottan.*

AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN

A papi hivatások problémája

A múlt év november 21-én ült össze a Vatikán új szinodusi aulájában az a nemzetközi kongresszus, amelyen az öt világrész legtöbb püspöki karának egy-egy képviselője és sok szerzetesrend vezetője vett részt. A kongresszus témája a papi és szerzetesi hivatások rohamos csökkenése volt. Az Osservatore Romano ez év január eleji közlése szerint csak a legutóbbi években mintegy 20.000 pap, a világon működő 400.000 pap 5 százaléka hagyta el világszerte a hivatását, és ugyanakkor az újonnan jelentkezők száma is évről évre csökken. Ennek a válságnak okait és megoldásának lehetőségeit kutatta az a jelentős vatikáni összejövetel, amelyet a katolikus nevelés kongregációja hívott össze. A kongregáció prefektusa, Garrone bíboros megnyitó beszédének mindjárt a kezdetén megállapította, hogy „a hivatások problémája valósággal élet vagy halál kérdése az egyház számára. A szemünk láttára zuhanásszerűen esnek vissza a statisztikai adatok és látnunk kell azt is, hogy itt is, ott is a tehetetlen belenyugvás jelei tapasztalhatók”.

A kongresszus résztvevőit külön kihallgatáson fogadta VI. Pál pápa is, aki hozzájuk intézett beszédében szintén a helyzet súlyosságára hívta fel a figyelmet. Kifejtette a többek között, hogy széles körű és mély okokra vezethető vissza a hivatások jelenlegi válsága. Sokan kételkednek is ezért abban, hogy van még reális lehetőség arra, „hogy egy anyagiasságtól és hedonizmustól fertőzött világban meg lehetne értetni a fiatalokkal Krisztus szavát, aki ugyanúgy, mint tegnap, ma is szólítja őket: jöjjetek és kövessetek”. Mindenesetre a Szentatya meg van róla győződve, hogy sok fiatal lélek van még ma is, aki hajlandó rá, hogy nagylelkűen magáévá tegye a Krisztusnak szentelt élet eszményét. Felvetődik azonban a kérdés, miként kell ezt az eszményt számukra bemutatni? A felelet a pápa szerint az, hogy a természetből nemes és erős fiataloknak a maga egészében kell ezt az eszményt bemutatni, nem titkolva vagy kisebbitve azokat a szigorú követelményeket, amelyekkel jár, utalva nagy jelentőségére és természetfölötti értékére.

A három napon át tartó kongresszusról, amely munkáját különböző nyelvi csoportokban folytatta, az *Osservatore Romano* csak egy rövid zárójelentésben számolt be, és a katolikus hírügynökségek is eléggé szűkszavú tudósításokat közöltek. Az azonban kiderült ezekből a közlésekből is, hogy a megbeszélés alapjául használták azokat a korábbi és több országban végrehajtott vizsgálatokat, közvéleménykutatásokat, amelyek a pap helyzetét igyekeztek föltárni a mai társadalomban. Ezekről részletes közlemények jelentek meg a különböző katolikus folyóiratokban, így főleg az ilyen dokumentatív feladatok ellátására alapított Herder Korrespondenzben.

A német nyelvi csoportban például fontos dokumentumként tárgyalták azt a demoszkópiai főlvetelt, amelyet a német püspöki kar megbízásából az Al lensbach-i Demoszkópiai Intézet végzett még 1971-ben. Ennek a legjelentősebb német közvéleménykutató intézetnek a vizsgálata az egész nyugat-német papságra kiterjedt és a legrészletesebben igyekezett társadalmi helyzetüket, hivatásukról vallott nézeteiket, problémáikat, konfliktusait kideríteni. Rendkívül érdekes generációs különbségekre derült fény többek között a vizsgálat során. Összevetve például az 1931 és 1935 között szentelt évjáratokat az 1966 és 1970 között szenteltekkel, kiderül, hogy a fiatalabb papok feladatukat részben másként látják és mást tekintenek súlyponti kérdésnek a papi hivatásban. A fiatal papok számára a hitről való beszélgetések a fontosak, míg az öregebb papok számára mindennél előbbre való a hitoktatás. A liturgia és a szentségek kiszolgáltatása terén a fiatal papok számára a keresztség kiszolgáltatása és az azzal kapcsolatos beszélgetések, a meghatározott csoportok számára tartott eucharisztikus ünnepek a fontosak, és kisebb jelentőséget tulajdonítanak az első áldozásra és bérnálásra való előkészítésnek és a jegyesoktatásnak, sőt ezek a fiatalabb korosztályhoz tartozó papok még a gyóntást sem tartják olyan elsődlegesen fontosnak. Egy további érdekes generációs eltolódás, hogy a fiatalabb papi

nemzedékek minél fiatalabbak, annál kevesebbre becsülik a „kapott” tekintélyt a „megszerzett” tekintélyhez képest. Ezzel párhuzamosan nagyobb az igényük az egyház reformjára.

A reformok igénye egyébként is élesen kirajzolódott azoknál a kérdéseknél, amelyek a papi élet konfliktusaira vonatkoznak. A megkérdezettek 50-59%-a vár el energikusabb reformokat az egyháztól, és ennek a százaléknak java részét a fiatalok adják. Ugyanezek közül a fiatalok közül kerül ki az a 31%, aki azt vallotta, hogy tevékenységével csak kevéssé, vagy egyáltalán nincs megelégedve. És amíg a fiatal évfjártok közül csak 4% jelentette ki, hogy a jelenlegi konkrét egyházzal tökéletesen azonosítani tudja magát, az idősebeknél ezek 25%-ot tettek ki.

Nagyon érdekes, hogy bár az utóbbi években (1956 óta) szentelt papoknak általában 42-46%-a van azon az állásponton, hogy meg kellene szüntetni a kötelező cölibátust (az idősebb évfjártoknál csak 10% vallja ezt), mégis a papi hivatást gátló fő okok között a cölibátus 10%-kal csak a tizenhatodik helyen áll. Míg 58% vallja azt, hogy a túlterheltség és a túl sokféle szerep vállalásának kötelezettsége tartja vissza a fiatalokat a hivatás vállalásától. Sokan (49%) panaszkodnak az elégtelen együttműködés, az elégtelen kiképzés és a hiányos specializáltság miatt. 43% hibáztatja az előregedett pasztorális struktúrákat. Általános panasz a társadalmi izoláltság (a fiatalok ezért is viszolyognak a „kapott” tekintélytől), és mintegy 70% fejezte ki azt az álláspontját, hogy a pap társadalmi állásának azonosnak kellene lennie a vele azonos képzettséggel rendelkező laikusokkal, csak éppen azoknál egyszerűbben kellene élnie.

Bár nem volt ilyen hivatalos adatfelvételi jellege, mégis fölért azzal az az országos visszhang, amelyet Franciaországban Riobé orléans-i püspöknek a francia püspöki kar 1972 október végén tartott értekezletén elhangzott referátuma keltett, amelyben szintén a papi hivatások válságával foglalkozott. „A pap — mondotta akkor a többek között Riobé püspök — nem tud többé semmiféle társadalmi funkciót ellátni, ha az a társadalom, amelynek számára ezt a funkciót elképzeltek, nem létezik többé. Ezért érzi ma sok pap azt, hogy az egyházban végzett szolgálata kiüthetetlen. És ezért üresednek ki a papi szemináriumok is. Ez a helyzet bá-

tor, olykor fájdalmas végkövetkeztetésekre kényszerít és arra, hogy a papi szolgálat új formái után nézzünk: miért ne gondolhatnánk a közösség valamely tagjára, akit az a maga köréből választ és akit azután a püspök erre a feladatra előkészít, fölszentel és kiküld? A papi hivatalt nem kell okvetlenül főfoglalkozás gyanánt üzni.”

Amikor Riobé püspök referátuma a sajtóban megjelent, az azt követő hat héten belül mintegy ezer levelet kapott a püspök és ezeket a múlt év derekán *Lettres au Père Riobé* (Levelek Riobé atyához) címmel könyvalakban is kiadták. A legtöbb levél papoktól, vidéki plébánosoktól, valamint rendfőnököktől érkezett. De szép számmal írtak laikusok is. Vannak köztük helyeslők és elutasítók. Az elutasítók azonban százalékos arányban messze elmaradnak a helyeslők mögött. Minden levélből az egyház ügye iránti nagy elkötelezettség sugárzik. A legtöbbjükből kiderül, hogy a Riobé püspökhöz hasonló megfontolások az egész országban eléggé általánosak. Újra meg újra megköszönik az orléans-i püspök kezdeményezését, a helyzet általa nyújtott analizist realistának és prófétikusnak tartják. Sok levélben jut kifejezésre elkeseredettség és csalódás. Sok pap és laikus panaszkodik arról, hogy a hierarchia nem érti meg és nem veszi komolyan őket. Hiányolják az esetenként illetékes püspökkel folytatható őszinte dialógust. Sokak szerint az a hiba, hogy hiányzik a meggyőző koncepció és a jövő hiteles látomása. Újra meg újra fölbukkan a papsággal kapcsolatban a *déboussol*e kifejezés, ami eltévedettséget, irány elvesztettséget jelent. A levelek összbenyomása az, hogy a francia keresztények és papjaik is, úgy érzik: döntő ponthoz érkezett az egyház, immár nem lehet tüneti kezeléssel élni, hanem szinte újra kell kezdeni mindent. A reform vágyát olykor nagyon szemléletes képekkel érzékeltetik. Így azt írja például az egyik levélíró: „Azt kívánják tőlünk, hogy egy középkori kovács szerszámaival építsünk egy Concord repülőgépet. Hogyan értethetnénk meg magunkat egy 1500 évvel ezelőtt kialakult nyelvezettel.”

Riobé püspök levelezőinek aggodalmát minden tekintetben alátámasztani látszik az a legfrissebb közlemény, amely a párizsi *Études* januári számában jelent meg a franciaországi egyházközségek pappal való ellátottságá-

nak jelen helyzetéről és jövőbeli alakulásáról. Kiderül ebből, hogy az 1965 és 1975 között eltelt tíz év alatt a francia papság összlétszáma 40.994-ről 31.820-ra, tehát majdnem 25 százalékkal csökken. Súlyosbító körülmény, hogy amíg 1965-ben a negyvennégy évnél fiatalabb papok létszáma (16.348) majdnem azonos volt a negyvenöt év és hatvanöt év közöttiekével (17.507), addig 1975-ben a negyvennégy évnél fiatalabb papok 5.069 létszámmal már csak negyedannyian lesznek, mint negyvenöt és hatvanöt év közötti oltártestvéreik, és ez az arány a jelenlegi fejlődést figyelembe véve 1980-ra oda módosul, hogy a negyvennégy év alatti papság már csak egy hetede lesz a negyvennégy és hatvanöt év közöttieknek.

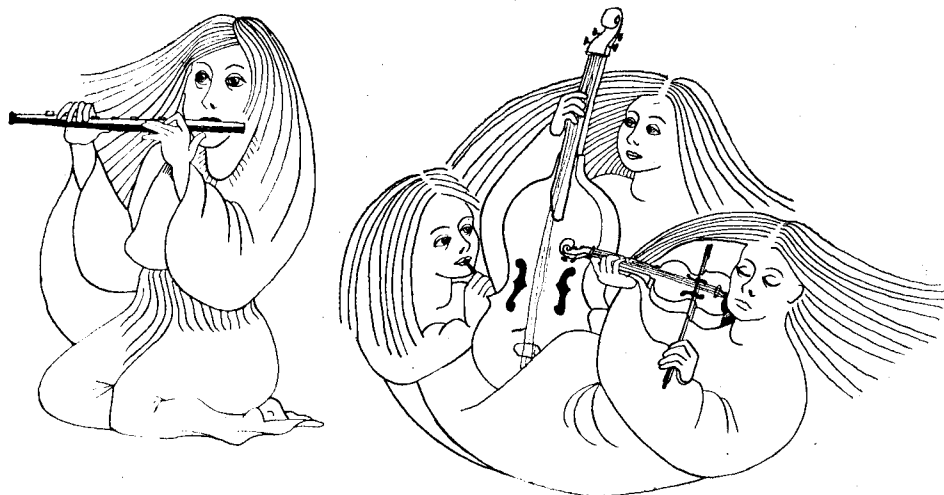
Amint az az *Osservatore Romano* rövid beszámolójából is kiderül, egy hasonló beszámoló feküdt a kongresszus előtt Dél-Amerikából, Peruból is. Ez a perui püspöki kar által összeállított okmány megállapítja többek között, hogy a papi hivatás nagyon sokfelé vált kérdésessé. A pap gyakran magányosodik el, hívei nem értik meg, eltávolodik tőlük, ennek az is következménye, hogy sok pap, aki elégedetlen a hivatásával és a társadalomban betöltött szerepével, lelkesedés nélkül dolgozik és ilyen módon semmiképp

sem alkalmas arra, hogy a papi küldetés transzcendens vonásait előtérbe állítsa és vonzóvá tegye.

A vatikáni kongresszus utolsó napján egy zárónyilatkozatot terjesztettek elő, amelyre aztán sok módosító indítvány jött, és ezért is nem adták még ki. A Vatikán félhivatalos lapjának beszámolója szerint ez a szöveg egy bevezetést tartalmaz, majd néhány doktrinális természetű észrevételt és azután egy sor gyakorlati javaslatot. Ez utóbbiak között szerepelnek bizonyos pasztorális feladatok az általános lelkipásztorkodáson belül, a papi hivatás megismertetésére, népszerűsítésére és útmutatások arra, hogy milyen szerepet játszhatnak a családok a hivatások létrejöttében. Bizottságot küldtek ki, hogy a beterjesztett módosításokat dolgozza bele a programba, amelyet azután megküldenek majd a kongresszus résztvevőinek.

A tárgyban a kongresszuson és a kongresszuson kívül is elhangzott minden szó arra utal, hogy az egyház illetékes vezetői ma valóban életfontosságú kérdésként ismerték föl a papi hivatások problémáját, ami az egész világon mindenütt egyformán jelentkezik és úgy látszik, lényegében mindenütt ugyanazokra az okokra vezethető is vissza.

DOROMBY KÁROLY

Harmat Ferenc: Múzsák

Szabó Irma versei elé

Szabó Irma versei véletlenül kerültek hozzám. Magyarországon rengeteg költő él (költő, vagy olyan tollforgató, aki költőnek képzeli magát); a szerkesztőségek joggal bizalmatlanok a felénk özőnlő versáradat iránt. Ritkán akad benne olyasmi, amit érdemes kihalászni. Szabó Irma versei azonban, melyekből egy tucatnyit hozzám juttatott a jó szerencse, azonnal megragadták a figyelmemet érettségükkel, költői fogalmazásuk bátorságával, azzal a bizonyos „saját hanggal”, ami napjaink mérhetetlen verstermésében, sajnos, egyre ritkább. Ezek nem olyan versek voltak, amelyeket „akárki megírhat”; erős személyes hitelük volt. Aki írta, nemcsak megírta, hanem meg is szenvedte őket.

A költő nem fiatal; számára a költészet nem „irodalmi ügy”. Kívül áll és él minden irodalmi körön, érdeksoporton, stílusirányon. Ha meg lehet teremteni egy mai nagyváros zajában a szemlélődés teljes benső csöndjét: ő megteremtette magának. Persze tudjuk, hogy az effajta csöndek mélyén nagyon is fájón visszhangzanak a környező világ személyessé élt és szenvedett kérdései. Ezért nem ezoterikus ez a líra; éppen ellenkezőleg, nyelvében, képanyagában, dikciójában csupa keserű, néha agresszív konkrétság. Sajátos ötvözet, olykor szinte rafináltan kikevertnek látszik, pedig nem az: természetes nyelve, kifejezőmódja egy olyan költőnek, aki mesterségének és művészetének kérdésein nem töpreng, akinek nincs „ars poeticája”, s aki minden faggatásra csak ennyit tud mondani: „Azt szeretném, hogy a vers ne szó legyen, hanem ige; olyan szó legyen, ami tett.”

Többet mondani fölösleges róla, versei elég beszédesen szólnak, fölkelte, gondolom, a figyelmes olvasóban azt a ritka élményt, amit az érett szenvedett, igaz és eredeti költészettel való váratlan találkozás kelt abban, akinek van füle a halálra és érzéke a költészetben az emberi hitelesség iránt.

Rónay György

SZABÓ IRMA VERSEI

Könyörgés Algernonért

Mikor a miséző pap kitárta karjait
és azt mondta:

„Emeljük fel szívünket...”

Ő is felnyújtotta a két ujját,
mint az iskolában.

És valóban:

az egész Templomban

talán senki nem tudta úgy mint ő,

mennyire szükséges az embernek,

hogy kimenjen önmagából,

vagyis: hogy vállalja önmagát.

És, amikor a felnőttek

két hosszú, tömött sorban

felvonultak az áldozáshoz,

ő is odaállt a pap elé

és tátogott,

mint egy csupasz madárfióka,

egy teljesen csupasz madárfióka.

De — magától értetődően — nem kaphatott.

Azért csak állt és várt...

Majd a sorok között

ide-oda cikázva mint a fecske

egyik oldalról a másikra

átbujkált és megint megállt

hol itt, hol ott,

hogy beleláthasson

a magától értetődően áldozók szájába;

szinte reszketett, és valósággal kinézte onnan

az égi kenyeret.

Nem értette, miért marad ki éppen ő

a szeretetlakomából,

nem értette, mivel „túlkoros”.
 Ami annyit jelent, hogy szellemileg
 egy kissé visszamaradott.
 Együgyű. Csak egy ügye van:
 intenzív Isten-éhségben él.
 Vagyis: — értelmes nagyon.
 Bosszús ráncok jelentek meg az arcokon.
 A hiveid, Uram, a hiveid,
 akik tiz, húsz, harminc, negyven
 vagy talán ötven éve is már
 napi áldozók,
 és elnyelte őket a megszokás,
 néhányan idegesek lettek,
 mert zavart szenvedett a beprogramozott,
 gépies áhítat.
 Az arcukon gyűrött lett a maszk
 és hessegetni kezdték szegények
 a kis fecskét.
 Mert ők nem tudják,
 milyen eleven állapot a hiány,
 ők nem tudják, mi az:
 kívánni és nélkülözni
 az Úr Testét.

Istenem, adj neki egy Algernont —
 egy kis fehér egeret,
 aki előtte járó lelkiismeret
 gyanánt megóvja őt attól,
 hogy elhiggye: az élet csak szerep.
 Istenem, add: úgy élje le
 a Tőled kapott egyetlen-egy
 és soha meg nem ismétlődő életet,
 hogy mindig vállalja önmagát.
 Mert Te még egy hülye gyereket
 is meg tudsz váltani,
 de a maszkok és a szerepek
 mögött tátongó úr,
 a negatív semmi
 megválthatatlan.
 A maszkok és a szerepek mögött tátongó úr
 mindig semmi marad
 és sohasem lehet beteljesedett
 ígéret.
 Mindig senki és semmi marad:
 nulla,
 ami az örök élet számára
 teljesen elveszett.

A megátalkodottak

Például a sinopeiek...
 Kialakítottak maguknak egy kísérleti-rovar életet.
 Úgy élnek, mint a rovarok a laboratóriumi üvegburák alatt.
 Megkísérelnek úgy élni, ahogyan nem lehet.
 Kiiktatták életükből a kockázatot,
 megteremtették a biztonságot
 és most öli őket az unalom.
 Őlik egymást unalmukban.
 Egymás hegyén-hátán tapodva
 próbálnak felkapaszkodni kissé a búra falán;
 vertikális igényeik nem túl magasak ugyanis,
 aminthogy a horizontálisak sem túl szélesek.
 Egy szemernyi szórakoztató látványosságra éhesen
 tapadnak az üveg csillogó falához.
 Sehol egy makulányi folt, sehol egy porszem,
 csak ez a valószerűtlen, steril világosság,
 amelyben oly természetellenes mértékeltolódások,
 olyan csalóka fénytörések keletkeznek.
 Például az erkölcsi önelégültség, a keresett egyszerűség,
 a hivalkodó igénytelenség, a pedantéria...
 A levegő mégis olyan nehéz itt,
 olyan nyúlós-ragacsos mint a törökméz,
 mint a levéltetvek váladéka,
 mint a rothadó daganatok fertőtlenítővel keveredő szaga.
 Nem olyan kék-fehér-arany-kristály-illat ragyogás
 mint Athén szabad és tágas boltívei alatt.

Eleinte felkeltette érdeklődésüket a férfi,
 aki hordóját maga előtt gurítva járt-kelt városukban.
 Mint valami vásári komédiás — gondolták —
 produkciójának megtekintése semmire sem kötelez,
 ám, esetleg, jó szórakozást nyújthat.
 De amikor meggyújtotta lámpását —
 az illúziótlan gondolat szolid fényét,

a hisztériás képzelgések ellenfényét,
és magasra emelve keresni kezdte az embert,
nyugtalanság vett erőt rajtuk
és sokan észrevétlenül elszeleltek
— lekoptak, ahogyan ma mondanák —,
mert fenyegetve érezték magukat szellemi kényelmükben.
Némelyek pedig abból a jól bevált közhelyből kiindulva,
hogy a legjobb védekezés a támadás:
ki tudja — mondogatták —, ki tudja milyen tisztátalan helyeken jársz;
igen, igen, tisztátalan helyeken fordulsz meg!
A nap is — felelte —, a nap is, mégsem mocskolódik be.
Orcátlan — sziszegték — és forrt bennük a méreg
amiért megzavarta tespedésüket,
de látványosság-igényüket nem elégítette ki. Orcátlan...
Majd lassan mind elszéledtek és,
mert a szemtől-szembeni tettekre gyávák,
mert az igazságosság nem erős oldaluk,
megbíztak valakit, menne el hozzá tudtára adni:
Arra ítélték a sinopeiek, hogy hagyj el városukat.
Én pedig arra ítéltém őket — válaszolta —, hogy ott maradjanak.

Gyorsuló idő

Amikor lezuhant életed roncsai körül
már időtlen-idők óta bolyongva
a menekülés lehetőségeit keresed
az elpárolgó képzetek,
szétguruló homokszem-dolgok
sivatagi káprázatában
és a szemed hirtelen megtelik fénnel,
akkor tudni fogod,
hogy elérkezett ama bizonyos óra.
Ettől kezdve meggyorsul az idő,
megrendülnek az egek,
az ember földjének burka megreped

és — mint kopár faágból tavasszal a rügy —
kibomlik
erőfeszítéseid reménysége: —
a legemberibb ember földjének
dicsőséges ragyogása.
Ez a fényözön,
ez a fényzuhatag,
ez a fényrészegség
az egyetlen, amely kielégítheti
sivatagi bolyongásaid kínzó kísértőit: —
csillapíthatatlanul gyötrő
szomjúságodat.

A gyertya

Egyenesen és hófehéren
szökken fel a Templom terében.
Karcsú, nyúlánk — mégis erő
árad belőle;
nem szóródik széjjel — merő
önátadás a léte.
Lobogó lángja, mint a tű
összpontosított, egyhegyű.

Mindenhatóm add meg nekem:
úgy fogjam össze életem,

mint ez a tiszta gyertya itt
készenléte sugarait.
Nem habozik, nem tétovázik,
eltékozolja önmagát.
Nem bánja, hogy megsemmisül,
mert amit ilymódon remélhet —
több élet:
olvadékony viaszát
feláldozza az önmésző szeretetben,
hogy fénné
és hővé alakuljon át.

A KLAVIKORD

Írta SZILI LEONTIN

Néha egyetlen szó ínyünkre csorrant rég elfelejtett ízeket, fellibbenti a lát-hatatlan függönyt, és varázs-csizmákkal röpit vissza bennünket a múltba süllyedt tájakra. A minap sok évtized után életemnek egy ilyen mágikus erejű szava szök-kent elibém egy újság-felhívásból: Mozart egykori úti-klavikordját keresik Ma-gyarországon.

Szent Isten, a klavikord! Mennyi érzést, élményt, könnyet és mosolyt támaszt új életre bennem! Legelsősorban is Vilma nagynéném hidegszürke vizsgalóbíró-tekintetét és kérlelhetetlen szigorúságát, amelytől akkoriban kegyetlenül szenvedtem, de utólag hálás is vagyok érte, mert rendszeretemet és kötelességérzést ő plán-tált józanságokra azidőben még nem túlságosan fogékony, kamaszosan hebrencs lényembe. Ugyanis rám szakadt árvaságomban fiatalságomnak közel hét sivár esz-tendejét morzsoltam le az ő otthonában.

Régi dolgok ezek, s azóta oly sok öröm és bánat torlódott életemben, hogy ifjúságomnak e fejezetéről már csaknem megfeledkeztem. De a klavikord szótól most varázsütésre, újból a csupa kézláb, félszeg süldőlánnyá váltam, aki hirte-lenszőke haját hátravetve, kezében avított táskájával, torkába szorult lélegzettel várakozik tiszteletre méltó nagynénje lakásának ajtaja előtt.

Az ajtón tündöklő fényesre szidolozott réztábla, a rácsos ablak mögött kíno-san keményített függöny, a kovácsoltvas levélszekrénykén apró lakat; még be sem léptem a lakásba, s máris olyan Vilma néni-ízű itt minden.

Tudni kell, hogy családunk e nagytekintélye a fellebbezhetetlen hatalom meg-tesztelését jelentette ötünk számára, akik apám váratlan, korai halálával árvák és neveletlenek maradtunk — neveltük hát önmagunkat, ahogy éppen tudtuk. Tizenhetedik életévemet töltöttem be az év májusában, s most össze családuink e legbölcsebb és legrendezettebb körülmények között élő tagja felajánlotta, hogy költözzem hozzá. Már egy esztendeje kerestem meg a kenyeremet; családunk má-sik Vilma nénije, apám nővére juttatott állásba, miután a mindenképpen gyá-szos veszteség arra kényszerített, hogy mondják le jövőbéli reményeimről. Korre-petálásra elvállaltam pár bukásra álló nebulót, sebtiben elvégeztem egy gyorstal-paló kereskedelmi szaktanfolyamot, — mi egyebet tehettem volna? Drága magyar tanárom, a *Nyugat* beérkezett novellistája, irodalmi bukdácsolásaimat jó szemmel nézte, sose nyeste meg próbálkozó, gyöngye szárnyaimat, biztató szavai lehet, hogy szájalomból fakadtak, de akárhogy is volt, gyakran szépítette meg a szüleimtől át-vett reménytelenségekbe fulladó esteimet. Nem akart belenyugodni, hogy nem ta-nulhatok tovább, tandíjmentességet járt volna ki — de miből éltem volna? Bol-dog lehettem, hogy úgyszólván gyermekfejjel felvettek a Fáy András által alapí-tott „patinás hírnevű” pénzintézet nagyreményű tisztviselői karába. Egyelőre ter-mészetesen csak „napi díjasnak”, de ígéretet kaptam, hamarosan véglegesítenek, ha becsületesen végzem a munkámat.

A Levelezés-be osztottak be, ahol reggeltől estig folyószámla terheléseket és jóváírásokat kellett gépelnem. Még mindig kinőtt matróruháimat viseltem, mert fizetésemből nagylányos ruhák egyelőre még nem tellett, s ha végighaladva az osztályon, egyik-másik nős férfikollégám egyértelmű mosolya megcsippentette térdig érő kislányszoknyámból előkandikáló lábikráimat, mindenkor valami sértő megalázottság kínos érzése mart belém. S szenvedtem, ó mennyire szenvedtem egyik-másik idős kollégánóm lefitymáló szeretetlenségétől, amikor pedig oly hálás lettem volna, ha olykor rámtört tanácsalanságaimban megmutatták volna, mit kell tennem. Ehelyett számtalanszor böktek felém efféle szűrő tűskéket: „Manap-ság már a komoly munkahelyeket is dedókká alacsonyítják”, és ehhez hasonlókat. Jó páran a legszebb férfikort taposták már, eddig egymás közt intrikáltak, fél-tékenykedtek és most, fiatalságukat marasztaló és asszonyi hatalmukat markol-gató napjaikba berobbantunk mi, fiatalok, a merev tradícióktól megkövesedett, előkelő intézmény áporodott légkörébe, — hogyne irigyelték volna lüktető álmaink-tól gazdag szegénységünket!

Életem e nevezetes napján is egyik leveletem szemrehányóan lökte vissza az írógépemre ipolyi és fraknói Fradits Jolánka, ahogyan leolvashattam nevét az öl-tözőszekrényére rajzszögelt címeres névkártyájáról. Talán szertehullott álmaiért keresett kárpótlást kereskedelmi levelek minél pontosabb megfogalmazásában és

küلالakjában. Ma már persze szánakozva emlékszem rá, de akkoriban mindig lekéztető, fölényes hangja mindenkor titkos lázadásokra borzolta ébredező önérzetemet; most is, amint korholón billentette felém hegyesre csavart kontyát, magasra húzva csontosan kiszögellő vállát: „Nézze, fiam, itt megint összeütt két betűt. Nem dedó ez ám, lelkem!”

Ó, de szívesen visszanyeltem volna, de tudtam, egyetlen szónak sincs itt helye. Egy nagyot nyeltem és szó nélkül radiózni kezdtem az egymáshoz közel ütt két betűt. A radiózásnak nyoma sem maradt, megkönnyebbülten húztam ki írógépemből a lapot, amikor csilingelni kezdett íróasztalom a házitelefon. Portásunk szólt fel: siessek le, mert Vilma néném várakozik rám. Így faképnél hagytam Fradits Jolánkát az összeütt betűkkel, s míg végigszáguldoltam a színes ablaküvegektől szivárványos előcsarnokon, találgattam, vajon két Vilma néném közül melyiknek jutottam az eszébe? Apám nővérét csak ritkán láttam. Halkszavú, romantikus lény volt, apámhoz hasonlóan kiváló muzsikussal, és kisujjában a világirodalom remekei, bezárólag a XIX. század végéig. Egyforma könnyedséggel idézte Goethét, Byron-t, Dantét, Victor Hugót vagy Heinét, de nagyapám (akinek negyvennyolcas, nemzetiszín paszomántos, molyrágta kardbojtját még ma is őrzöm) a német ajkú mostohaanya mellett fejébe verte Vörösmartyt, Aranyt és Petőfit is. Ha megcsókolt, mindig hatalmába kerítette az a vonzás, amit nagyképűen a vér szavának szerettünk nevezni, és simogató kezét oly puhának éreztem, mint ha csontja sem lett volna, de az is lehet, csak azért, mert apámhoz tartozott, akit életében-holtában olyannyira szerettem.

Csalódtam, mert a félemeleti benyíló bőrkanapéján nem ő, hanem tökéletes ellentéte, a másik Vilma néni, anyai nagyanyám húga várakozott. Családi hatalmaságunk szintén művelt, sőt kiválóan eszes asszony volt, de a zenét nem kedvelte különösképpen (bár beszélni nagyon is szeretett róla), általában hiányzott belőle mindenfajta melegebb érzés. Gondolatait mindenkor választékos méltósággal és szigorú tárgyilagossággal fejezte ki, de kizárólag csak kijelentő módot ismert, — véleménye ugyanis egyedül csak neki lehetett. Kissé régimódián, de mindenkor nagy gonddal öltözött, most is, nyakából lecsüngő szkunksz pelerinjével, vékonyra sodort, ezüstnyelű ernyőjével hűvös-feszesen trónolt a bőrkanapén. Apám nővére mindig csak az arcát tolta mosolygósan a szájam elé, de anyai nagyanyám hűgának üdvözlését el sem tudtam képzelni a szertartásos kézcsók nélkül. Most is félreérthetetlenül nyújtotta felém gyűrűktől villogó kezét, miközben aranykeretes lornyonján át alaposan végigmustrált.

— Na, hogy vagy, fiam? Hogy megy a munka?

— Köszönöm a kérdését, jól — válaszoltam illedelmesen, s letelepedtem mellette a kanapéra, nagyon vigyázva, hogy ne izegjek-mozogjak, és rövid szoknyámat jóval a térdem alá húzkodjam, nehogy valami kivetni valót találjon a viselkedésemben.

— Alaposan megnőttél. Hja, múlik az idő — állapította meg hűvös szenvtelenséggel, majd szeme megakadt a keblemen meglehetősen megfeszülő, kinőtt matrózblúzomon. — Kinőtted a ruhádat; majd keresek valamit a számodra Margit ruhatarából.

Margit a lánya volt, férje jómódú ügyvéd, szőlőbirtokos, az Autóklub jogi szakértője. Ritkán találkoztam velük, mert engem nemigen hívtak meg elegáns fogadásaikra. Hirtelen vérhullámtól forrósodott át az arcom.

— Jövő hónapban szeretnék egy hivatali ruhát ... akkor már lehetséges lesz ... — hebegtem megalázottan. Nem tehettem róla, de családi jótékonykodásai mindig ilyen hatást váltottak ki belőlem.

Ezután hivatali beosztásom és a fizetésem után érdeklődött, majd rátért jövetelének tulajdonképpeni céljára, miközben kissé szúrós, hideg szemével szakadatlanul figyelte az arcomat.

— Ide figyelj, fiam. Remélem, tisztában vagy azzal, hogy én mindig a javatokat akartam, s szem előtt tartom a jövődet. Nos, őszintén megmondom: nem tartom helyesnek, hogy ilyen fiatalon ide-oda hányódj a világban; nálam a kis szoba megüresedett, te is megfizethetnéd, amit más fizetne, mert elvégre mégiscsak nyugdíjas özvegy vagyok. Egyébként természetesen továbbra is ellátnád magad, mint eddig, dehát a világ előtt mégiscsak másként festene, ha a nagyanyád testvérénénénél, nem pedig idegeneknél élnél.

Megrettentem. Az ajánlata túl váratlanul ért. Ijesztő volt a gondolat, hogy állandóan az ő szigorú ellenőrzése alatt élek, de ugyanakkor, tapasztalatlanságom ellenére is igazat kellett neki adnom: nem jó egy fiatal lánynak egyedül tengeni-

lengeni a világban. Két nővérem nemrégiben ment férjhez, egyetlen bátyám alig egy esztendeje pusztult el hirtelen tüdővészben, kis húgomat mi testvérek neveltük egy olcsó apácaintézetben. Valóban: oly magányosan és védtelenül álltam az ismeretlen sodrások árjában, mint egy ide-oda kacskaringózó szőlőtő, mely mellől a váratlan orkán időnek előtte döntötte ki a védelmező karót. Csakhogy — s ettől rettentem meg — Vilma néném nagyon is kemény és hegyes karónak ígérkezett a zsenge kacsok számára.

— Nos?... — hangja máris sértődötté vált. — No, én igazán nem „oktrojálom” magamat rád; magad keresed a kenyeredet, magad dönthetsz a sorsodról is, ám félek, hogy a jövőd így... — s kissé gúnyosan kunkorodott fel keskeny szája — nagyon félek, édes fiam, hogy a jövőd így kétes lesz...

Ijedtemben megengedtem magamnak a tiszteletlenséget, hogy szavába vágjak: — De én köszönöm Vilma nénémnek, hogy rám gondolt! Hisz minden vágyam, hogy végre nekem is legyen egy csöndes kis szobám.

Es ezt nagyon őszintén éreztem, mert ez idő tájt Tilda barátnőm osztotta meg velem a szobáját. Ő maga is szűkiben volt a helynek, és már régen fontolgattam, miként is tehetnék szert egy külön kis szobára? Mert már akkor, annyira fiatalon is, mérhetetlenül vágytam a csendet és magányt.

Vilma néném megfagyott vonásai egyszeriben felengedtek. Megbocsátó kegyességgel biccentett.

— Ez már beszéd. Hát akkor szögezzük le a feltételeket és a házirendet, amelynek pontos betartására szerföltött kényes vagyok, amint tudhatod.

Hát így kerültem én, viharvert ócska táskámmal Vilma néném lakásának ajtaja elé, azon a késő szeptemberi délutánon. A táskában volt mindenem, amit akkor magaménak mondhattam. A kevés megmaradt szülői bútoron meg egyebeken nővéreim osztottak, nekik szükségük volt rá, mert férjhezmenetelükkel mindketten új otthont alapítottak. Nekem pár törülközőn, ágyhuzaton kívül egyebem sem maradt. Azaz dehogyis nem: a könyvek! Mert ami könyv apánktól még megmaradt, én kértem el mindet, és azóta is hangyamódra, sőt szenvedéllyel szaporítottam a számukat. Ó, hányszor határoztam el, hogy elsején társnőimhez hasonlóan én is vásárolok magamnak egy pár hernyóselyem harisnyát, amely azonban az utolsó pillanatban mindig egy újabb könyvvé változott át.

A kopott táska mázsás súllyal húzta le rejtett kincseimmel kezemet. A sok édes méreg: Shelley, a napnyugati széllel, az új életre támadt Elisabeth Browning, andalítóan szenvedélyes szonettjeivel, a Színjáték és a Fioretti, a Tragédia és a Faust, Verlaine, Swinburne, Puskin és Ady, meg Rilke, Rilke, ez a legutóbb felfedezett „mágikus lüktetés”. Ha olykor megadatott számomra is az olyanyra vágyott magány, halkan, tagolva, önmagamnak olvastam fel a zengő hangzásokat, a szent örültségeket, s beleszédülve saját hangomba, átengedtem testemet-lelkemet valami ködösen sűrű, mégis súlytalan lebegésnek, mely szinte megfosztva eszméletemtől, lágy hullámmzással ringatott, amagv erőszakos, már-már tragikus sodrással hajszolt távoli, ismeretlen óceánok felé. A magányos alkonyok opálos tükörként tört-szivárványú fényeket csillogtattak felém, s a sötétedő szobában gyakran rohant meg oly kivédhetetlen szomorúság, amilyen első ízben apám temetésén tepert le. Ilyenkor elerőtlenedő kezemből földre hullott a könyv, köröttem süvöltő szelek kergettek egyre komorabb fellegeket, indulatosan habzó tarajos hullámok viharoztak, s hol hátukra emelve, hol mélyükbe taszítva sodortak egyre meszszebb hétköznapi életemtől. Megkóstoltam őket, és most már szenvedélyemmé váltak: kellett, hogy bűvös lüktetésükkel teljék meg körülöttem az elnyűtt napok utáni csend.

Pár percnyi tűnődés után megnyomtam végre a gombot, a csengő élesen felberregett, s szívem nagyot dobbant, amikor bent kigyulladt a fény, majd Vilma néném jellegzetes árnyképe rávetítődött az előszoba-ajtó fehér függönyére.

— No, itt vagy, fiam? — ölelt meg a tőle telhető legnagyobb melegséggel, de nem mulasztotta el a szigorú utasítást: — Töröld meg alaposan a lábadat.

Vásott talpamat buzgón dörzsölgettem az odaláncolt lábtörőbe, csoda, hogy nem fogott szikrát. Aztán újból nekigyürköztem nehéz táskám már-már leszakadni készülő fülének (csak hogy nikartott eddig!), és elfogódottan követtem Vilma nénémet a „szobámba”.

A konyha felé vezető szűk sikátor végéből nyílt a hosszú, keskeny szoba. A fal mentén merev sorba állított, feketére sötétetett bútorok, dohos hűvösséget lehelő fiókokkal; az egyetlen világos színfolt a kerek asztalka ragyogóra keményített terítője. Különböztető volt itt minden: tapéta, szőnyeg, képek, a napfényt

elzáró, nehéz plüss függönyök. Az ágy fölött is ijesztően komor, sötét tónusú festmény.

— Ribera képeinek másolata: Szent András vértanúsága — okított ki Vilma néném.

A szakállas szent csak lágyékban takart, aszkétikusan sovány testének halotti sárgája félelmetesen hatott a sötét háttér előtt. Oly fülledten levegőtlennek éreztem itt mindent, mintha egy föld alá ásott, középkori kazamatába zártak volna; még jó, hogy a falakra nem erősítettek béklyóláncoknak való gyűrűket! Am mégis örülnöm kellett, hisz a sötét szoba az annyira vágyott magányt ígérte, ahol esténként zavartalanul írhatom majd naplóm, duruzsolhatom magamnak avitt táskám édes mérgeit. (Persze nem sejthettem még akkor, hogy Vilma néném minden kulcsáról másodpéldányt őriz, és erkölceim megóvása céljából szükségesnek tartja a cenzúrárt. Mialatt én a hivatalomban gépeltem, ő minden délelőtt kötelességtudóan elolvasta előző esti bejegyzésemet.)

Kitárta a politúros szekrényt ajtaját.

— Itt bőven találsz hejyet, rakodj el a holmiddal, fiam — mondta majdnem kedvesen, és már kifelé indult. De az ajtóból visszalépett, meglöbentette az ágy mellett álló, hosszukás forma bútordarab brokát terítőjét, és a hangja ünnepélyessé mélyült.

— Ügy vigyázz rá, mint a szemed világára! Történelmi erekye ez, Mozart úti-zongorája.

És nem kis büszkeséggel mesélte el a klavikord történetét.

— Mozart apja vásárolta a hétesztendő csodagyerek és Nannerl nővérekéje számára, 1763-ban, Augsburgban, távoli rokonánál, Stein mesternél, akit akkortájt Európa legnevezetesebb zongorakészítőjének tartottak. Hangja nem volt eléggé erős hallgatóság előtti játékra, inkább az ujjtechnika állandó gyakorlásának céljából vette az öreg Leopold. Utazásai során egész életében hű kísérője volt Wolfgang Amadeusnak, — nézd meg a két feliratot: érdekes bizonyítékok.

Hatalmába kerített az izgalom.

— És hogyan került ide?

— Mozart halála után a sógora, Jacob Haibl bécsi muzsikusi örökölte, az ő felesége volt Sophie, a legfiatalabb Weber-lány. Haibl később a szerémi püspök karnagya lett, halála után került a klavikord Matizovich kanonok tulajdonába, tőle szerezte meg Johann Nepomuk Hummel akkor még eszéki, később bécsi muzsikusi, aki nagybátyja volt drága jó megboldogult férjemnek.

Vilma néném mindig nagyra becsülte a drága jó Szaniszló bácsit (akit valóban jó emberként tartott számon a család), de — őszintén meg kell mondanom — Szaniszló bácsi rangját sem vetette meg; a horvát-szlavón miniszteri tanácsos feleségének, sőt özvegyének is kijárt a „méltóságos” cím, és ő bizony megkövetelte, hogy az ismerős üzletekben és mindenfelé, ahol csak járt, e megkülönböztető megszólítással tiszteljék meg. Bár ő maga nem muzsikált, mint például apám húga, aki apámhoz hasonlóan kiválóan zongorázott, mégis gyakran hangoztatta a zenéhez való hozzá tartozóságát, mert férjének családi neve szorosan összefüggött a muzsikával. (Hisz közeli rokona volt a valamikor világszerte ünnepelt Mozart-tanítvány, Johann Nepomuk Hummel is, akit Schumann oly magasra értékelt.)

— No, most pedig rakodj el szépen a holmiddal.

Egy darabig még tanácstalanul álldogáltam egy helyben a klavikord előtt, mellemben a rámtört szomorúságtól és reménykedéstől vegyes szorongással. Szórakozottan gyürködtem a brokát terítő sarkát, aztán mintegy álomban, lassan lehúztam és összehajtogattam, majd remegő kézzel, óvatosan újra felnyitottam a klavikord fedelét.

A sűrűsödő homályból szelíd mosolyként csillant felém a fehéren felsejlő billentyűsor, melyen egysor Mozart hajlékony ujjai futkároztak. Elfogódottan tapintottam meg a billentyűket: mintha eleven testhez értem volna. Aztán halkan lenyomtam egy tercet, szeptimet, oktávot, s remegő ujjakkal pötyögtetni kezdtem. A megereszkedett húrok a lehullott alkonyban furcsán torz dallamot rebbentettek fel, melynek már semmi, de semmi köze sem volt Mozarthoz, és mégis úgy éreztem, így igaz: oly sok szép dallamot torzít el az idő, de néha épp a torzak nemesednek váratlanul széppé, — tán maga az élet ilyen? És megkapaszkodtam már új szobám egyetlen szilárd pontjában, mely a valódi és vélt sötét árnyék között egyedül ajánlkozott eljövendő életemben társamul. Furcsa eszmétársítással apám mélyjáratú muzsikusi-lelkével azonosítottam az ereklyeszámba menő öreg hangszert,

és ettől kezdve minden este, elalvás előtt, a megzissenő brokát alá nyúltam, hogy ujjaimmal kitapogassam politúrján a régi karcolások nyomait. Képzetelem érzékenységében a gazdátlanul maradt vén jószágot barátomul fogadtam, úgy éreztem, hogy amikor esténként, lefekvés után, szobám tintafekete tengerfenekére süllyedve kinyújtóztathattam végre egész napi gépeléstől görnyedt hátamat és sikerült lehántani magamról a hétköznapi csip-csup bosszúságok, sőt örömek vedlő felszínét, boldogító képek áramlását tártá volna elém. Delizsánszon járta be velem az elfelejtett mozarti utak ágas-bogas tekervényeit: tavaszvárások fiatal derűjén át vezetett el letarolt rétek rozsdájába, zúzmarától fénylő hőmezőkre. És amikor különösképpen elfárasztott a valóságos lét, a „teljes tisztelettel” befejezett üzleti levelek szárazsága, más számára hallhatatlan szívhangokat véltem megpendülni a régen elnémult billentyűkön. Valahogy ilyenformán:

„...Tudok én rólad mindent, s tudok mindent az apádról is. Kitapintom én is a rejtett karcolásokat, jól tudom, hogy kinek mi fáj. Beléltámtam én a gazdám-ba is, hányszor alázták meg tiszta emberségében, hajszolták robotos kényszerűségek, a mindennapi falás-kenyér lélekölő szolgaságába. Rongyos cekkerben kalarábefejeket hordott haza a piacról, finom, zongorás ujjaival rántást kavart és hagymát vágott a konyhában, miközben papírra vetette violinkulcsait, kifogyhatatlan hangjegyeit. Mert ő a konyhában is hallotta őket. Asszonyfecsegés, gyerek-sívalkodás, kicsiny koporsók fedelének csattanása, az élet oly sok fájó és bántón kényelmetlen zöreje, semmi, de semmi nem tompíthatta már a hallását, mert — és ezt jegyezd jól meg! — akinek füle a tiszta hangzásokra csak egyetlenegyszer is megnyílt, mindig hallani fogja az igazi muzsikát, és akinek csak egyetlenegyszer is sikerült lehántania látásának hályogát, a pocsolyán is látni fogja a megcsillanó fényt. Lásd, jómagam használatatlan, kehes ócskasággá, mindenkitől elfelejtett limlommá aggtam, s bár megérdemelnék egy múzeumi sírhelyet, elástak e kriptaszagú szobába, — ám mégiscsak Mozart klavikordja voltam! Kopott billentyűimet még most is átmelegíti az ő ujjainak billentése, amint életet lehelve belém, az élettelen anyagba, előcsalta belőlem a Szépséget... S íme, ennyi évtized után, valaki ismét felemelte brokát szemfödőmet, nem azért, hogy takarítás közben leporoljon, hanem hogy forró érintéssel illessen. Jó, jó, tudom, hogy a simogatásod nem éppen nekem szól, sokkal inkább a gazdámnak, vagy még inkább az apádnak, vagy jobb és tisztább emberség után sóvárgó vágyaid világának, de mégis hálás vagyok érte, mert e napfényt sose ismert szobában én is társra leltem végre. És közös utazásaink során megtanítalak majd arra, ami tán a legnehezebb: miként lehetséges száraz talppal átlépned a békanyálas, sekélyes pocsolyákon, anélkül, hogy sár fröccsenne köntösödre...”

Valahogy így hallottam beszélni nehéz ifjúságom lankadásainak és reményeinek éjszakáin az öreg klavikordot, vagyis a jövőt soha fel nem adó képzeletet, mely kusza érzéseimből mégis mindenkor kiszűrte számomra az összeálló lényegét.

Azóta sok esztendő, évtized folyt el. Vilma néném természetesen már régen meghalt, sőt évek óta halott Margit lánya is, a jómódú ügyvéd-szülőbirtokos felesége. Engem a háború kiégetett sok küzdéssel felépített otthonomból, de újból rám szakadt gondjaimban sem feledkeztem el a klavikordról. Felkerestem Margitot naphegyi villájában, amely szintén súlyosan megsérült, de akkor már hozzákezdtek újjáépítéséhez. Semmi okom sem volt kételkedni állításában, mely szerint a klavikordnak is nyoma veszett. Elégett-e, a különféle törmelékek hatalmas halmazában hullott-e darabokra, vagy titokban kimentette valaki onnan; ki tudná ezt utólag már megmondani?

(Utóirat az ötvenes években írott emlékezéshez:

Utóbb kiderült, hogy a nevezetes zenei ereklje mégsem pusztult el a nagy világégésben. Margit néném még nekem sem mondta meg az igazat, hogy jó helyre elrejtve sikerült megőrizni a klavikordot. Örököseitől a magyar állam 1968-ban megvásárolta, restauráltatta, s így ifjúságom hűséges társa, Mozart öreg úti-zongorája végre méltó helyére került. Bárki megtekintheti a Nemzeti Múzeum hangszer-gyűjteményében.)

A Vigilia BESZÉLGETÉSE

IJJAS ANTALLAL

Különös sors az övé. A katolikus író sorsa, annak összes megkülönböztető és tipikus jegyével. Azt is mondhatnám, hogy a „klerikális” íróé, ha nem félnek a szó rossz csengésétől, hamis értelmezésétől és a félreértéstől, hogy emiatt őt konzervatívnak, csoportérdek védelmezőjének és egy letűnt kor örökösének tekintik. Ma már inkább feltétlen egyházhűségét, szellemi odaadását nevezném meg vele, azt a szolgáló hódolatot, amit egész életében az egyház iránt tanúsított, tudásával és művészetével kifejezett. Számára az egyház elsősorban azt a kultúrkört jeleltette, amely megtermékenyítőleg hatott az emberi szellemre, a kereszténységgel bomlott s nőtt ki századokon keresztül, és lett a Tudomány, a Művészet és a Lelkiség letéteményese. Meghajolt az előtt az egyház előtt, amely a történelem viharában a Kegyelem és a Kultúra gazdagító ruhába öltöztette föl a szegény nemzeteket, és a még barbár népeket hithez, meggyőződéshez juttatta.

Nem volt soha politikus, egyetlen párthoz sem tartozott, a legszürkébb polgári életet élte, szinte hivatalnoki egyszerűségben. De az egyház műltbeli gazdasági-politikai elkötelezettsége mégis a kártékony ideológia sodrásába hajtja. Nem maradhatott mentes ő sem a kor befolyásaitól, de a józan ész, a humánus ereje és egyfajta szigorú történelmi látásmód mindig megóvta végzetes ballépésektől. Nem töltött be soha semmiféle irigylet posztot hosszabb ideig, talán nem is vágyott tisztségviseléssel járó, reprezentatív karrierre. Mindössze csak írni akart, szabad közlési teret kívánt, hogy önmagát adhasa, az alkotásba menekülhessen nyomasztó műltja elől, s barokkos szépségű és szövevényű írásaival egy képeletbeli, de valahogy mindig valóságosnak vélt világot építsen ki önnönmagának a saját gyönyörűségére és az olvasó élvezetére is.

Olyan írói életmű áll mögötte, amely végül is nem valósíthatta meg tökéletesen mindazt, amire — úgy látszott — predesztinálva volt. Nem egy munkáját kell ma megtagadnia, hogy valódi értékeit mindenki előtt szegyenkezés nélkül vállalni tudja.

A *Mirandoia fordulása* című regényét (1938) úgy fogadta a kritika, mint továbbbi nagy regények ígértét. „Költői alapformájára vall a stílus festői gazdagsága — írja róla a megjelenést követően Kézai Béla a Vigiliában —, amellyel telíteni és fűteni tudja az akciószegény részeket, sőt sok tekintetben azzal pótol anatómiát is. Ezzel a festőiséggel azonban remekel: Modaldeschi Agatha alakja tökéletes Tiziankép, és olyan plasztikusan néhány sorban embert, mint Medici titkára, ábrázolni csak kevésnek adatott meg.”

— Ezen kívül legalább egy tucat regény szerzője voltál. Mit vállalsz ma is közülük?

— Az emberélet útjának feléig (1941), a Széchenyi kapitány (1942) és a Sienai legenda (1932) című ifjúsági regényemet.

— Sikeres indulásod idején Sík Sándor a katolikus regényirodalom „komoly ígérteit” közt tartott számon, később azonban már mint teljesületlen reményről ír a várakozásról naplójában Harsányi Lajos, aminek okát abban látja, hogy „Bangha Béla a tudományos irodalom felé szorított”.

— Az általam is nagyra becsült Harsányi Lajos véleményének kialakulása-kor olyan szemléletek uralkodtak az egyetemes — és benne a magyar — elbeszélőirodalomról, amelyek a regényt tekintették az elbeszélőirodalom „nagy”, sőt egyedül méltó megvalósulásának. Hozzá viszonyították az elbeszélést terjedelmileg kisebbnek, jelentéktelenebbnek, az irodalom vizén éppen csak átfutónak. Gondolom azért, mert többnyire napilapokban mint „novella” vagy „tárca” jelent meg. Már kicsinyítő megnevezései miatt is úgy tűnt, hogy afféle önmagában „nem teljes értékű” műfajként kezelik, a regény „előgyakorlatának”. Pedig a két műfaj közti különbség egyáltalában nem terjedelmi, hanem mindkettőnek a belső, esztétikai törvényszerűségei mások.

Harsányi a regény — sőt éppen a katolikus „nagyregény” — fénykorában, azonnal hozzátéhetem: külföldi

irodalmi fénykorában várta tőlem, hogy esetleg általam is megvalósul a magyar katolikus „nagyregény”. Vagy ahogy szeretnék volna: „behozza az elmaradást”, „utoléri a fejlődést”. Ne feledjük, hogy ez az idő Sigrid Undset olyan regénytrilógiájának a megjelenési ideje, mint a *Kristin Lavransdatter* és az *Olaf Audunssønn*. Ekkoriban írta az európai katolikus regényírás egén újonnan feltűnt Gertrud von le Fort *A gettóból jött pápa* című regényét, amely valójában három egyháztörténelmi korszakot zsúfol bele egyetlen közepes terjedelmű regénybe. (Megjegyzem, ezt éppen én fordítottam le magyarra, s magyar barátai annyira dicsérték a fordítást az írónőnek, hogy ő a magyar kiadás jogát egy nagyon kedves magánlevélben nekem is ajándékozta. Később lefordítottam a harmincéves háborúról szóló regényét, *A magdeburgi mennyegzőt* is.)

Harsányi Lajostól tudom, hogy ő a „novelláimnak” később „nagyvelbeszéléssé” való terjedelmi növekedését tekintette a „nagyregény” felé tartó törekvés természetes jelenségének. És ezen a címen várta tőlem a magyar katolikus történelmi „nagyregényt”. Én azonban még nem voltam „felnőtt korú” író, amikor már tudtam, hogy elbeszélő műveim java része a merőben más műfajnak felismert „nagyvelbeszélés” formájában fog megszületni.

— Nemcsak a stílus jellemzi embe-
rét, hanem a műfaj is, amit mondan-
dója keretétül választ. Azok a szabá-
lyok, amelyek az értelem és a lélek
tevékenységét az ihlet szárnyán har-
móniába hozzák és a közlés módját,
mikéntjét meghatározzák. Mi volt az
oka, hogy te a túltelített, a műfaj ha-
tárait már-már szétfeszítő úgynevezett
„nagyvelbeszélésekben” — s ezen belül
is a történelmi elbeszélésekben — ta-
láltad meg a megfelelő közlési teret?

— Egy élet. Sorsom lelki és egzisztén-
ciális fordulatai idézték elő, hogy vé-
gül is ezt a két-három vagy néha en-
nél is többíves műformát választottam.

INDULÁS SZENTGOTTHÁDRÓL

— Szentgotthárdon születtem, ahol
édessapám a dohánygyár tisztviselője
volt. Anyám, a második felesége, az
első házasságból való öt mostohagyer-
meken kívül három — tehát összesen
nyolc — gyermekkel maradt váratlan-
ul özvegyen egy gyári tűzvész alkal-

mával. Az egyik, már-már lángoló
szomszédos épület tetején apám testén
kereszteződtek a Rábavölgy jeges kará-
csonyi szelében az oltófecskeendők hi-
deg vízsugarai. 1905 egyik karácsonyi
napján ragadta el a galoppozó tüdő-
gyulladás, és én a halála után pontos-
san négy hónapra, április 27-én jöt-
tem a világra. Hogy őt nem ismerhet-
tem, mint kisgyermeknek, természetes
volt — egy darabig. De később —mégis
hiányzott, a következményeiben. Nem-
csak azért, mert édesanyámnak egy-
magára hagyva kellett megküdenie
gyermekai fölnevelésével, hanem azért
is, mert — ahogy a modern lélektan
tanítja — az apa személyében fejeződik
ki és összegeződik az a „fölkötés én”,
amely szükséges módon kiegészíti, tel-
jessé teszi a gyermeknek még ki nem
fejlődött „én”-jét, ha csak pusztá lété-
vel is. Ennek a „fölkötés én”-nek csak
égető hiányát éreztem. Az egyéniség
fejlődésében, később, zavaroknak és
konfliktusoknak lett az oka. Mint az
is, hogy valójában nem volt „szülővá-
rosom”. Helyette Selmecet és Szom-
bathelyt szerettem. Szentgotthárdot ép-
pen az elmúlt évben láttam először, és
tapasztaltam meg, mit vesztettem ve-
le — mert embernek és írónak egy-
aránt szükséges, hogy legyen egy „va-
lóságos” szülővárosa, amelynek földjé-
be gyökeredzik, s ahová tartozik.

— Az apa hiánya determinálta jelle-
mét: a karakter hiányait nem tüntet-
hette el többé emberi mértékkel mérő
szeretettel, mert az nem kínál annyit,
amennyi neki elegendő lett volna. Lát-
szólag beletörődő, elcsendesedő, de lé-
lekkben nehezen tűrő-alkalmazkodó ter-
mészet alakult ki benne. Sohasem tud-
ta, mikor fedezik föl apátlanságából
fakadó gyöngeségeit, mikor nevetik ki
a világból emberi esendőségeért. Át-
lagot meghaladó teljesítményekre, nagy
feladatokra készül, hogy a léthez való
jogát, fontosságát önmaga és mások
előtt is igazolja. Csak így képes időn-
ként leküzdeni kisebbségi érzését
és tartós érdeklődést kelteni a szemé-
lye iránt.

— Apám a szerbségnek, a Csernojevics
Arzén ipeki pátriárkának egyik, ma
már tüzesen magyarrá naturalizálódott
ágából származott. Még apja is afféle
rác kalmár volt, amilyenekről Jókai
emlékezik meg az Aranyemberben.
Apám apja szegedi volt, s neki is ga-
bonaszállító hajói jártak a Dunán. A
család, tradícióból, a Balkánra szökött

le házasodni. Nagyanyám például szkutáribeli születésű albán-macedón-görög lány volt. (El lehet képzelni, hogy akkor, amikor azt megkövetelték, milyen nehéz volt a keresztlevelét beszerezni — Szkutáriból!) De azért apámat is a szegedi rác templomban keresztelték meg, mint bizánci keresztényt és „görögkeleti” magyart. Ő egyébként, hamarosan afféle „fekete báránya” lett a családjának. Mielőtt még dohánygyári tisztviselővé szelídült volna, évekig tartó kalandozásban utazta be a Földközi tenger partjait. Hihetetlenül kalandos ifjúságában belépett még a francia idegenlégióba is. Három év múltán azonban megszökött a Szahara közepéről, az El Ahaggar hegység erődítményéből és Afrika legnyugatibb csúcsán, Dakar kikötőjében lépett egy Dél-Amerikából haza tartó osztrák-magyar tehergőzös fedélzetére.

Szaharai éveinek emlékeit édesanyám nekem beszélte el, még selmeci gyermekkoromban. S nyilván valamiféle öröklés teszi, de ha ezt a szót halom, „Szahara” vagy akár „sivatag”: azonnal látom az Ahaggar hegység lilá párákban úszó fekete csúcsait, az izzó homok aranyszínű tájában. Külön kötetet töltenék meg afrikai elbeszéléseim, amelyek olyan élethűek, mint ha magam is jártam volna ott: a hip-pói Szent Agoston ifjúságáról szóló, az Ahaggar hegység közelében játszódó *Kövek atyja*, amelynek hőst Foucauld-ról, a „Szahara szentjéről” mintáztam, a Mar Gurum-történetek vagy Remete Szent Antal megkísértése az egyiptomi sivatagban. Meg kell nyugtatnom azokat, akik azt kérdezik, miért éppen Afrika s miért éppen a sivatag? Sem nem képzelgés, sem nem erudíció: inkább valamilyen „személyes emlékezet előtti emlékezés” az apámba mélyen belemetsző élményekre. Még csak különösnek sem találom, hogy örökségül kaptam tőle rendkívül erős benyomásait. Megfordult ő Egyiptomban és a Szentföldön is. Hát egyebek között talán ez is hatott arra, hogy selmeci gyermekkorom görcsös kínlásáiból volt hová menekülnöm.

— *Válogatott elbeszéléseinek gyűjteményes kötete — A látogató — 1960-ban jelent meg. „A tizenegy novellából erős, kimerített írói egyéniség, sajátos, eredeti színű és stílusú írói világ bontakozik ki — méltatta Rónay György —: egy világ, amely minden objektíváltóságában, sokszor áttételeiben is, végső fokon alkotóját és íróját tükrözi. Azt, aki tör-*

ténelmi hőseinek drámaiban és megkísértéseiben a maga drámáit és megkísértéseit is megélte, és azért tudja amazokét olyan szuggesztívan ábrázolni, mert — végső fokon és írói „szublimálással” — a maga szubjektív élményeit ábrázolja.”

A SELMECI GYERMEKKOR

— Alig egyhónapos koromban kerültem anyám családjához Zalaegerszegre. Emlékeim számára Egerszeg mintha „sötét szoba” lenne: kislíú koromban súlyosan nagyothalló voltam, emi-
keim szerint is majdnemhogy egészen süket. Anyámmal és két nővéremmel együtt hatéves koromban Selmecen telepedtünk le. Itt, a selmeci róm. kat. népiskolába való beiratásom előtt kezd-
ték a fülemet kezelni.

Selmec volt az a „világos szoba”, amely kinyílt szemlélődéseim előtt. Keveset mondok azzal, hogy — amint mondani szokták — a „város levegője történelmi volt”. Nem! A város maga volt a történelem. A XIV. században épített ún. Kamaraház tőszomszédságában laktunk, az Ezüst utcában. Okmányok igazolták, hogy házunk még Mátyás király idejében épült. A városnak két belső gótikus vára volt. A Szentháromság téren lévő gótikus templomát pedig ma is, behunyt szemmel is — látom. Látom hegynek futó, meredek utcáit, a piaristák Lengyelországból — észak felől — Magyarországra vezető útjának első állomását, a német templom alatti völgyben álló ősi rendházukat és gimnáziumukat. A Kegyes Skóla feledhetetlenül nyájas levegője még mindig megrészegít.

Selmec sohasem volt eseményekről nevezetes, hanem inkább a régi évszázadok épületeit és hangulatait megőrző voltáról. Hogy emberekkel s emberi lelkekkel is megismerkedhettem benne, arról személyes tragédiák tehettek. A nagynénénk — rendkívül vallásos, napi áldozó — úgy bánt velünk, hogy az már valóságos tankönyv-illusztrációja volt a helytelen vallásosságnak. Görcsbe szorítottan félénkké tett, s már tizenegy éves koromban oly súlyosan aggályossá, hogy ennek következtetésül máig nem tudtam megszabadulni. De már akkor, tizenegy éves koromban, éppen azért, mert mint gyermektelen özvegynek sejtelve sem volt, hogyan is kell gyermekekkel bánni: egyszerre csak beléje pillantottam, megértettem belső lényének ellentmondásait. Elkezd-

tem sajnálni, majdnem szeretni, noha továbbra is menekültem kegyetlensége elől, amit ő természetesen nem érzett annak. S hová tud menekülni egy agyonkínzott kisfiú? A történelmi környezettől sugallódott képzeletvilágba, távoli tájak és idők képzelmeibe. Ezért ma már hálás is vagyok neki. A negatívumon kívül — tehát azonkívül, hogy valósággal taszított „valahová”, akárhová és bárhová — volt még valami, ami megszabta a képzeletem útját és határozott irányba terelte. Nagynénem házának vallásos és hitéleti légköréhez szorosan hozzátartozott például az, hogy a múlt század második felében kiadott, öreg, kétkötetes óriási „Szentek életé”-ből édesanyámnak minden este föl kellett olvasnia az aznapra eső történetet. Így azokat én hat éven át számtalanszor hallottam. Még ma is fülembé dúdolja őket anyám szelíd hangja, s mondja végig dicsőségüket.

Mintegy hat évvel ezelőtt rá kellett szánnom magamat arra a képtelenségre, hogy egyedül írom meg, és ráadásul nyolc hónap alatt, persze modern stílusban és történelmi felfogásban az „összes” szentek életét. Azonkívül, hogy modern forrásaikat is tudományosan ismertem: ez a hang volt a vezérlőm, anyám kedves hangja, mert mégiscsak kellett valami ahhoz, hogy ifjú, sőt felnőtt koromban is érdeklődést érezzek a szentek valóságos története iránt.

— A *Szentek életében* (1969) nem legendáriumot írt, hanem olyan életrajzokat, amelyek egy-egy szent korának, közvetlen társadalmi és kultúr-környezetének hiteles képét teremtették meg. Nem eleve elrendelt tökéletességeket mutat be, hanem a szentlé válás folyamatát követi nyomon, egyúttal azt a tanulságot is hangsúlyozva, hogy ez a lehetőség, ez az erkölcsi felemelkedés minden korban minden ember számára adva van. A „szent” nála kitüntető jelző, emberi rang, amely arra utal, hogy egy bizonyos fokú transzcendens méltóság elnyerése hozzátartozik az ember teljesebb kibontakozásához.

— A selmeci piaristáknál — a magam rendkívül félénk és szerény módján — én voltam a társaim számára, a más osztályokba járóknak is, „az a fiú, aki már minden földrajzkönyvet olvasott”, ami csak az ifjúsági könyvtárban, idővel pedig a tanári könyvtárban akadt. Sőt, a földrajzon kívül a történelmieket is, amiket szinte fölfaltam csillapíthatatlan könyvéhségemben. Tanáraimnak inkább a történelmi ér-

deklődés tűnt föl. — Ugye, történettudós akarsz lenni? — kérdezték tőlem. Én igent mondtam, mert persze sejtettem sem volt arról, mi a történettudomány, s ki és mi a „történettudós”. Bár komikusnak tetszik, pontosan az ellenkezője történt annak, amit Harsányi Lajos gondolt rólam: bennem valójában nem egy írói hajlam és ösztön vált a történetészévé, hanem inkább egy történész alakult át szépipróvá. Természetesen csak a gyermekkori élményekbe visszavetítődve.

— *Az a kényes szigor, amellyel az életet figyelte, a közöny önmaga iránt s az elfordulás a körülötte iparkodó emberektől, a gyönyörködés egy színe-sebb, viharosabb, nagyobb szabású világban, az emberi sorsnak az a vigasztalan látása, hogy az élet csupa dilemmák és egzisztenciális harcok közé szorít bennünket, s a boldogságot olyan tulajdonságaink feláldozása árán vásárolhatjuk meg, amelyek nélkül nem lehetünk boldogok — eredményezték a tragikumnak azt a fölfogását, hogy a büntetés súlya mindig meghaladja bűneinket.*

— Anyám kezdettől fogva szerzetesnek szánt, mégpedig — már nem is tudom, miért — dominikánusnak. Ezzel a szándékkal vitt le 1918 őszén Szombathelyre, amikor — mint a többi magyar családok — mi is „menekültünk” Selmecről. Ők visszamentek Egerszегre, én pedig Szombathelyre, a rend afféle előnoviciátusába, az ún. juvenátusba kerültem, ahonnan a kitűnő premonstrei gimnáziumba jártunk be. Én mégiscsak Szombathelyt tartom a lelkem igazi hazájának. Itt ért — és egyszerre! — mindaz, ami fontos lehet egy ember életében: önmagam fölfedezése és megismerése, és ami a legeslegfontosabb — a szeretet megismerése. Itt tárgult szét — képzelgések helyett — bennem és körülöttem valósággá a világ. Itt érték az első sikerek, itt születtek első írásaim, amelyek a helyi és egy-két pesti lapban megjelentek. Csak úgy szólván a közelmúltban, tudatos önelemzések és önvizsgálatok során jöttem rá, hogy Szombathely nélkül nem lettem volna íróvá...

A HARMADIK VÁROS

— Tizenkét és fél éves voltam, s ez volt már a harmadik város, ahová eljutottam Zalaegerszeg és Selmecbánya után. Életem harmadik városába mint

otthontalan, száműzött bolyongó s menekülő. Egerszeg és Selmec a maguk idejében fejlődésükben abbamaradt, ódon kisvárosoknak tündek Szombathelyhez képest. Szombathely volt az első, noha vidéki, de számomra mégiscsak modern nagyváros. Egész külsejével, villamosával, mindazzal, ami fogadott. Az itteni dominikánus zárdában találtam először életemben otthont és szeretetet. A zárdaudvar templom oldalához csatlakozó kvadraturájának — ahogy a középkorban hívták „kerengő”-jének — közepén Szent Domonkos szobra állt. Fehér habitusban, sölét csuklós köpenyben, kezében egy főliánsra tett templomcskát tartott, ami a rendalapítók jelképe. A homlokán pedig arany csillag. Az elmondhatatlanul nyájas arcú férfi, mint ott mindenkinék, nekem is „Atyám” volt, és én bár későn, de benne ismertem meg az „atya-alakzatot”.

A szerzetesek mind mosolyra kész nyájassággal szerettek, mint akiknek kizárólag ez a dolguk. Minden gondolatomat, mondandómat vagy benyomásomat, mint számukra fontos dolgokat haligatták meg. Ők persze rájöttek, hogy agyonkínzott, szerencsétlen gyermekkor áll mögöttem, s a szeretet és szakértelem néma összeesküvésével igyekeztek begyógyítani ennek sérüléseit. Ez 1918 őszén történt. A külső és belső frontokon túl — a Monarchia süllyedt hullámsírhába. A levegő erjedt volt a spanyol-járványtól; kicsiny, csöngettűs lámpával kísértem az atyákat a templomkörnyék haldoklóihoz. Közben a gimnáziumban „spanyolszünet”, szén-szünet s a politikai események szünetei. Használhattam az óriási könyvtárat, és az atyák örültek is neki, hogy használok, csak akkor döbbennek meg, amikor a cseh-német rendtársnak, P. Zapletalnak, a modern biblikum előfutárának egyikének a könyvét olvasom a Hexameronnak, a hatnapos teremtés-történetnek modern fölfejtéséről. Megtudom, hogy Zapletal átmenetileg el kellett tiltaniok a tanítástól, s a rendnek kellmetlenségei vannak még a nagy Lagrange miatt is, mert sokan támadják, a konzervatívok. Így hallom először P. Lagrange nevét, és értesülök arról, hogy létezik egy történetkritikai szentírás-magyarázat is. Látják, hogy érdekel a téma, és néha beszélgethetek a biblikus atyákkal is (akkor Szombathelyen volt a rendi noviciátus, a leendő magyar rendi főiskola).

Szombathelyen még csak egyet-mást tudtam meg „nagy rendtársamnak”,

Lagrange-nak a fölfedezéseiből. Ötödikes koromban hittanárunknak, a feledhetetlen premontrei Peér Leónak egy, a szentírást érintő kérdésére jelentkeztem. — Hát ezt maga honnét tudja? — döbönt meg. Megmondom. — Hát persze, gondolhattam volna! — feleli elszomorodva. — Ott hallotta a dominikánusoknál. Lagrange-től tanulta. Én is nagyra becsülöm, de magának még korai ez a történetkritikai biblikus irányzat.

Igaza volt. Soha, egy pillanatra sem rendült meg a hitem, de a biblia kevésbé megértett, nehezen feldolgozott történetkritikai iskolájáért hamarosan a hitemért való rettenetes küzdelmekkel kellett megfizetnem. Ez a harc viszont az apologetikai olvasmányok felé terelt, amiknek vonzásától ma sem tudok szabadulni. Nem egy későbbi írásonak, könyvemnek adták meg alaphangját. Köztük a nyolckötetes Bangha-Ijjas-féle egyháztörténelemnek is.

— Talán éppen ez a momentum indította el azt a szóbeszédet, amely téged haragos-hangos *hítvédőnek* nevezett, később pedig rádsütötte az „apologéta” pecsétjét. Sokan ma is az utolsó apologetikus világi katolikus íróként emlegetnek.

— Tagadjam, ne tagadjam? Ha az volnék is, érthető lenne. E prédikátori fellépésem fájdalmas, benső, ifjúkori élményeimből eredeztethető. Ezeknek következménye. Sohasem tudnám elfelejteni őket!

— Akkor te valójában minek tartod magad: *írónak-e* vagy *mindenekelőtt egyháztörténésznek*?

— Ha választanom kell a két minősítés közt, én mindenképpen az egyháztörténész címét választanám.

— És hogyan találkoztál a szépirodalommal?

— Hatodikos koromban ért a világirodalom villáma: Conrad Ferdinand Meyer személyében. Akkori történelemtanárom. Később jó barátom, Horváth Tibor Antal, az ifjúsági könyvtár vezetője nyomta kezembe Meyer világhírű Dante-elbeszélését. Ekkoriban nagyon levert vagyok, halálosan szomorú és gondterhelt: a következő évre már nem maradhatok itt novíciusjelöltnek... mégis akadály az a nagyothallás... Ősz van a rendhaz szép nagy gyümöl-

csösében. Én azon töprengek, mi lesz velem. Leheletvékony aranypénzeiket hullatják körülöttem az őszi szilvafák. De annak, amit olvasok, olyan erős a varázsa, hogy nem is itt vagyok, sőt még a jövőmre vonatkozó gondok közt sem, hanem Veronában: egy téli estén, a fejedelmi kandalló tüze mellett, ahol Dante mondja végig szerzetes hősének rettenetes történetét.

Így fedeztem föl Dantét, s így lett ő számomra élő egyéniséggé, mielőtt még az *Isteni színjáték*-a kezembe került volna. Meyer elbeszélése hihetetlen hatással volt rám: „irodalom” volt, annak villámcsapása, s ugyanakkor tökéletesen egyenértékűnek éreztem a valósággal. Fölfedeztem a serdülőkor gyöt-rő válságában fogantatottan, fájdalom és szépség egyazon gyötrelmét átélve — a valóságot, a történelmet és az irodal-mat, az ember és az egyéniség ábrá-zolásának titkait. S egyúttal azt, ami később a saját műfajom lett, mert azu-tán ezt műveltem egész életemben. Idá-ig mintegy száz elbeszéléssel.

— Ahogyan C. F. Meyer mögött az akkori, frissen újrafelfedezett burck-hardti antikvitás-élmény és reneszánsz állt, úgy húzódik meg Ijjas Antal írói világának háttérében a biblikus tudomán-yok, a modern egyháztörténet, ha-giográfia és nem utolsósorban a teoló-gia minden értéke. Legtöbb elbeszélé-sének uralkodó hangulata a rezignáció. A humor száműzöttje írásainak, nem tetszik föl a derű mosolygásnyira sem, emiatt néhol sötét, komor alaptónust kapnak és a neuraszténia tüneteit vi-selik. Mondandója mélyén valahol min-dig az a meggyőződés fészkel, hogy a művészet és a kifinomult humánum számára, mindannak, ami emberi és emberen túli csak egy államszervezet, egy intézmény nélküli, egy adminisztrá-ciójától megszabadított világ tűnhet ideálisnak.

— A legnagyobb adósságom az, hogy mindmáig nem írtam meg a legna-gyobb svájci író életrajzát. Műveivel való hatalmas vívódásának történetét, a két „Sötét Kapu”: a gyermekkor neurózisainak következményeképpen az ideggyógyintézet kapuja és a halál ka-puja között eltelt életét. Művészte a XIX. század irodalmának egyik cso-dája; évtizedekkel Freud előtt feltárta a „tudattalan” működését az emberi lélekben, és mint svájci református számít a keresztény világirodalom leg-

nagyobbjai közé. Jellemző, hogy egyik barátom, aki az életéről addig nem tu-dott semmit, úgy olvasta végig Be-ckett Tamásról szóló, *A szent* című el-beszélését, hogy a szerzőt katolikusnak tartotta. Én jobban szeretem a XIV. Lajos korában játszódo gyermekelbeszé-lését, mert a neurózisokig üldözött fran-cia ifjú lélekrajzában a magam gyer-mekkori sorsát (és az övét!) véltem föl-ismerni. Hogy — mondjuk így — az ő „iskolájához” tartozónak vallom ma-gam, azt minden íróbarátomnak el-árultam, s ezt ők hébe-hóba meg is ír-ják rólam.

— *Emberi és írói pályája nem egyen-letes, nincs szakaszosan emelkedő, folya-matos íve. Meg-megszakad, újrakezdő-dik, meg-megszakad: mint akinek réha már csak mellékes dolga az életmű építése, tulajdonképpen hivatás helyett a pusztá létfenntartás gondjaival kell birkóznia. Nem tudta „konzerválni” a sikereit, nem tudott újra- és újraindul-ni, hogy eredményeit egy magasabb fejlődési szinten átmentse a kornak, a korszerűségnek. Minduntalan anyagi elégtételek csábították, napi törpéségek törték, és nemegyszer volt kénytelen olyan igényeket is kiszolgálni, amelyek nem az ő ízlése szerint valók.*

— Ugyancsak Horváth Tibor Antal nyomta kezembe a tanári könyvtárnak járó *Nyugat* bekötött évfolyamait. Így jutottam hozzá, az egyik első világhá-borús évfolyam révén, Babits Mihály Agoston-tanulmányához, amit Vass Jó-zsef Vallomások-fordítása ürügyén írt. Ez is feledhetetlenül belém vésődött pillanata életemnek. Savaria volt amfi-teátrumának egyik földteraszán történt velem. Még most is látom a ferde nap-sütés aranyát a magasban. Még most is érzem a meglepődést és szorongást a tanulmány fölött: — Így kellene meg-írni, ilyen modern módon, valósággal új életre hiva, minden író-szentet! És nemcsak író-szentet — gondolom ma-gamban. És azt is, hogy talán egyszer majd én írom meg őket, egyszer, va-lamikor... Ez volt a fogantatás pilla-nata.

Amikor P. Bangha mellé kerülve föl-vetettem előtte egyháztörténetünk gon-dolatát, s ő igen mondott rá, jeleztem neki, hogy csak úgy vállalkozom a munkára, ha mint irodalmi témát dol-gozzuk föl az egyháztörténelem külön-böző korszakait, egyéniségeit, esemé-nyeit. Három kötetet ebből magam ír-

tam, két kötetet pedig teljesen átírtam úgy, hogy az is inkább az én művemnek tekinthető, mint a ma már halott „szerzőjének”. Fölösleges hangsúlyoznom, hogy itt sem pártoltam el a szépirodalomtól. Barátaim közül néhányan ma is kaján szeretetreméltósággal minősítik leginkább „A reneszánsz és a hitszakadás kora” kötetet a „legjobb regényemnek”. Hogy még napjainkban is ez az európai irányzat, példa rá, hogy az elmúlt nyáron Xavier Léon-Dufour, a kiváló francia biblikus és egyháztörténész — közös barátaink tájékoztatása alapján — úgy keresett föl, mint aki „a magyar Daniel-Rops” vagyok. (Daniel-Rops biblikus és szépíró, a francia Akadémia tagja — A szerk.)

— A tömérdek tartalom, mellyel inkább történelmi tablót fest, korszellemet idéz, háttérbe szorítja a hősök jellemrajzát, konfliktusait. A „dekoráció”, az adott hely és idő „berendezése”, „szalonképessé tétele”, a történelmi levegő érzékeltetése, a tapintható közelségbe hozott múlt — ezek adják művei szerkezetét, tartják össze százfónatú

történet-szövetét. A szenvedélyek elfojtott ereje az írás révén szabadul föl belőle s lesz építőeleme túlbujázó fantáziájának. Űzőtsége a szavak segítségével kompenzálódik, lelke a mindig ismerős hitben pihen meg s talál otthonra — utolsó lehetéig.

— Mondd csak, nem fogják mindazt, amit most elmondtam szerénytelenségnek tartani? Nem tűnik túlságos kitakarózásnak, néhol tán még dicsekvésnek is? Azok a „tömör pillanatok”, melyeknek villámcsapásait imitt-amoitt talán sikerült megéreztetnem, sorsom és íróságom meghatározói voltak. Hátha tanulsággal szolgálnak mások számára is, és általában megérteni segítenek minden emberi drámát s a kegyelem titokzatos működését. Köszönöm nektek, neked ezt a beszélgetést, amelyből ez lett: ez a néhol fájdalmas, és a legtöbb helyen számomra is tanulságos — mégiscsak önvallomás!

Hányan értik meg ezt az írói sorsot? Megbecsülük-e kora és érdeme szerint? És az embert, az embert...

HEGYI BÉLA

NAPLÓ

PAULER ÁKOS EMLÉKEZETE

1933-ban, 57 éves korában hunyt el a rendszert alkotó nagy magyar logista filozófus. Nagyapja, Pauler Tivadar, jogtudós és igazságügyminiszter, apja, Pauler Antal, történettudós és az Országos Levéltár igazgatója volt.

A filozófiai fejlődés nagy útját járta be. Auguste Comte, a pozitivistá gondolkodó mesgyéjéről indult, de aztán fokozatosan eltávolodott tőle, elsősorban azért, mert Comte a világ fennállásában sem az okokat, sem a végső következtetéseket nem tartja megfejthetőnek és csak a mát vizsgálja, míg Paulert az egész, a mindenség távlatai vonzották. Szerinte eredendő ok nélkül nem lehet sem az életben, sem a tudományban tájékozódni, még kevésbé fejlődni; és végső cél nélkül minden gondolat, minden szándék és minden cselekedet hiábavaló. A lét tökéletes összefüggéseiben a keletkezés okát és célját is látni vélte. Vagyis, mivel a lét előttünk való megnyilatkozásainak törvényszerűségei csak részlegesek és időlegesek, kereste azokat a törvényeket is, amelyek a számunkra nem kézzelfogható, tehát egészükben és időtlenségükben általunk egyelőre, esetleg soha meg nem határozható, de a mindenséget összefogó érvényességeket jelölik. Így jutott el a tiszta logika időtlen, térrőlküli törvényeihez, az objektív fennállások birodalmába.

Tanítása szerint csak átfogó elvek értethetik meg a mindenséget, melynek léte és létének törvénye akkor is fennáll, ha az ember el se gondolja. Az összefüggések elvének vég nélküli horizontja a lét egyetlen porcikáját sem engedi ki az egyetemessé, az okok és okozatok együtteséből.

Végigkíséri Platón *idea-reálé*, Arisztotelész *potencia-actus* fejlődésmélettét, behatóan foglalkozik Aquinói Szent Tamás rendszerével, melyet külön stúdiumban.

is előad, majd érdeklődése Leibniz és Hegel tanai felé fordul. Leibnizben a zárt egyéniség (monasz) és tudományos fokozatosság elvét értékeli, Hegelben pedig megpillantja a jövő filozófiájának pillérét. Mindezekből arra a meggyőződésre jut, hogy a filozófia lényege: túlhaladni a látszat-értékek síkján. Ezt a vonalat aztán haláláig nem hagyta el.

Rendszerével, észérvek felsorakoztatása által, olyan gondolat-építményt alkotott, amelyben a még meg nem ismert világ teljességének törvényei is helyet kaptak. Felfogása szerint nemcsak az létezik, ami elgondolható és keresztülvihető, hanem az ezt lehetővé tevő központi léterő is. Enélkül nincs kutatási bázis, mert nincs ok és nincs cél. A természetben, ha nehéz is megpillantani az okot és célt, az összefüggések nyilvánvalóak, tehát az ok-cél láncolat fennáll, érvényessége nem tagadható. Erről az ok-cél fennállásról vélekedhetünk úgy, hogy pusztán természeti, de úgy is, hogy isteni. Bármiként legyen, az ok-cél perspektíva nem mellőzhető el, sem mint élettartalom, sem mint szakkutatási indíték és bázis. A kultúra nemcsak a mát jeleníti elénk, hanem a múltat és a jövő perspektíváit is. Ha e két vonal, a múlté és a jövőé, a filozófus kezében meghosszabbodik, rátaul a világ összefogó törvényeire, az egységre, a világművi rendszerre. A jó például nemcsak azért jó, mert pillanatnyilag hasznos egészségünk, humanitásunk, fennmaradásunk eszközeként, hanem mert általa a világ egésze nyer törvényt az egyensúlyhoz, kiegyenlítődéshoz. A jó hasznossága tehát világperspektíva, a vallások ezért építik rá etikai dogmarendszerüket. Pauler filozófia etikájának vonala itt találkozik a vallásokkal, melyek — mondja — ugyanazt állítják a hit alapján, amit a filozófia az észérvek és a tapasztalat révén állít. A jó, mint Abszolútum, nemcsak a kultúra törekvése, hanem a mindenség létfenntartó ereje is.

Pauler szerint a jó függvénye, mintegy tartalmi lényege az igazságnak. Ezért filozófiájának központi magva az igazság. Az igazság a dolgok, tények valóságos objektív kifejezése. Filozófiájának ez a megállapítás a fundamentuma. Az igazság legfőbb kritériuma az objektivitás. Az igazságok rendszere oly valóságokat is felölel, melyeket ember eddig még meg sem ismert, és talán sose fog megismerhetni. Ezekről az igazságokról hiába alkotunk téves hipotéziseket, objektív valóságuk mit sem változik. Vagyis az igazság fennállása független helyes vagy hibás kutatásainktól. Éppen ezért a megismert és a jövőben még megismerhető részigazságok nem egyedi felfogásunk által válnak tényekké, hanem egyediségüinktől függetlenül, öntörvényük, objektivitásuk által.

Pauler szerint maga az Isten is az igazság által létezik, egységben áll a világgal, vagyis valóságos, objektív. Ezt Theodiceájában fejti ki. A Teremtő és a Világ egyaránt az objektív létörvények képmása. Ezt az igazságot, mióta a világ áll, minden nép megsejtette. Rájött, hogy az ő kicsiségét egy végtelen nagy központi erő védi. Már a bálványimádók is erre gondoltak, bár primitív módon. A vallások adtak kulturált formát a népek objektivitás felé való hajlásának. A tudomány aztán részleteiben, a filozófia pedig összefogóan szentesítette a vallások téziseit. Természetesen nem a specialitást kifejező dogmákat, hanem az objektivitás valóságait.

A világ fennállása, fennállását biztosító mindennemű törvénye tehát — amint Pauler látja — az ember szubjektumától független, a mindenséget és törvényeit nem ő hozta létre. De kutatja, részben meg is ismeri és szubjektív értékévé formálja az objektumokat. Ez a kultúra, amit a nemzet, a társadalom és az egyén együttesen hoz létre. A kultúrát a tudomány, a művészet és a vallás jegyei teszik, melyek ugyan a nemzet, társadalom és egyén arculata révén formázódnak, de lényegükben fenntartják az objektivitás jellegét. Ha nem így volna, az ember kizuhanna minden mértékből, mert a jó és a gonosz, a valóság és a hiedelem összefolyna, a szép és a rút egyaránt gyönyörködtetne. Az ember eltévelyedéseitől a valóságok objektív fennállása ment meg.

Ez Pauler filozófiájának rövid vázlata. A gondolkodóval nagyszerű nevelő társult benne. Tanítványai jól emlékeznek, hogy hévvel hirdette a magasrendű élet boldogságát, ami nem más, mint az igazság keresése, a humánus beépítése az életbe, s a hivatásért való odaadó egyéni élet megvalósítása. Hirdette, hogy a kultúraterületek egységben fejtik ki társadalomfejlesztő hatásukat, nem szakadnak el egymástól, miképp a szaktudományok sem érhetik be saját, külön-külön útjaikkal. Megtanította tanítványait a tárgyias gondolkodásra, a Való mindennél nagyobb becsülésére, mert enélkül nincs etikai ítélet, nincs biztonság, nincs nyu-

godt lelkiismeret. Felhívta figyelmüket a logika támaszára, mely segít a Való látásában és kiemelésében. A tudomány értékei iránti odaadást saját életével példázta: a kutatás elsőbbségét hirdette az egyéni örömök fölött.

Hatását növelte az a művészi tökély, amivel bevilágított a tudás rejtekeibe. A legelvontabb fogalmat játékos egyszerűséggel adta át hallgatóinak. Oly varázslatos egyszerűséggel bontotta szét akár a legösszetettebb fogalmat is, hogy iskolázatlan elme is felfoghatta a lényegét. Hallgatóinak száma egyre nőtt, a nagy előadói terem nem tudta befogadni őket. Nemcsak egyetemisták jártak óráira, hanem tanárok, mérnökök, írók, művészek, jogászok is hallgatták magyarázatait. Ilyenkor arcán fényes derű ömlött el, mosolyogva örvendett annak, milyen sima, milyen egyszerű az emberek megértése, ha látják, hogy az előadó tudja és hiszi, amit előad. Mikor megkérdezték tőle, honnét ez a művészi megértő képesség így válaszolt:

„Demoszthenész dadogott, de elment a tenger mellé és napról napra belekiáltva a zúgó habokba fuldokló hangjait, lassanként megtanult beszélni. Így lett híres szónokká. Én sem voltam mindig jó előadó, de lementem az Adriára, és a tengertől megtanultam az egyszerűséget, aminek segítségével leginkább lehet megvilágítani a sejtelmesnek álcázott igazságokat.”

SZKLADÁNYI MÁRIA

KÖNYVEK KÖZÖTT

Az örök ifjúság forrásvizeinél

(Déry Tibor Kedves bópeerjéről)

Hatvanon túl minden író megérint az elmúlás szele. Van, aki vállat von, előfordult már mással is, miért éppen ő kezdjen új életet, miért siettetné a betakarítás fáradságos munkáját? Vannak nagy kétségbeesők, akik már kora ifjúságuktól az elmúlás sötét vizein hajóztak, de szemük sosem szokott hozzá a komor fényekhez, s akkor is könnyük hullott, amikor a világosságra úszott velük a bárka. Lehet filozófiát kovácsolni a halál gondolatából, lehet oly magától értetődő természetességgel tudomásul venni, mint Illyés Gyula a *Kháron ladikájában*, s mosolyogva készülni arra a titokzatos pillanatra, amikor a messzi útra indul a gálya:

Ülünk barátaink s fáink közt, nevetünk.

— vidám vita folyik —

*s egyszer csak ringani kezd velünk, (csak velünk!)
kifelé a ladik.*

Bölcs, ki e kéjútton, ezen is mosolyog

s ha sir is, hála könnyet ont,

*hogy hány piazza-t, hány s milyen Casa d'Oro-t
látott, ha nem lát is viszont.*

Az öregedő Déry Tiborban épp az a csodálatos, szinte magában álló, hogy műről műre fiatalodik. Mintha a maga életében teljességgel meg tudná valósítani az ősi paradoxitát: „Minél öregebb vagyok, annál később vagyok élni”. Ő tényleg él: visszavarázsolja magát a tovatűnt évekbe, vagy ha kedve úgy kívánja, odavarázsolja kerti nádfonatos széke köré a rég szertefoszlott arcokat. Ennek a kivételes újrateremtésnek volt nagyszerű bizonyysága a sok vihart kavart *ítélet nincs*. Sokan, és itt-ott bizonyára joggal, kifogásolták az emlékezés kegyetlen voltát, pedig Déry szándéka szerint aligha az volt az elsődleges, a fontos. Önéletrajzi regényét sokkal inkább egy paradox kísérlet első láncszeméül szánta. Azt próbálhatta benne, vajon elég szilárd és teherbíró-e az emlékeket így, premier planban fényképező módszer. Az *ítélet nincs*ben sorra elvonulnak előttünk a hőskor alakjai, ha kedvünk van, meg is tapinthatjuk őket, olyan kézzelfogható hitellel mintázza meg őket. S körülöttük ott vibrál az a furcsa-ironikus közeg, amelybe az írói kommentá-

rok, s kései emlékezés nosztalgája vonja őket. Az alakok olyanok, mint életükben: negyven, ötven év előtt, az emlékező azonban itt és ma galvanizálja elő őket az árnyak birodalmából. Szinte tudathasadásos lelkiállapot kell az ilyen kettős fénytörésű életteremtéshez. Ahogy az Ítélet nincs egyik — ugyancsak ironikus — kitételeben olvassuk: „Már tele vagyok hiányjelekkel. Feltehetően gyávaságból már egyre inkább azt látom, ami nincs, a számtani alapműveletekből csak a levonást gyakorlom, ugrásaimból csak a visszazuhanást tapasztalom, amely már mindig mélyebbre visz mint amilyen magasra jutottam. Miféle különös jelenség, morgom lekonyuló orral, tájékozatlanságot tettetve. S már kacérkodom is a korommal, ahelyett, hogy nevetnék rajta!”

De hogy van hát, hogy míg ő maga a zuhanást érzékeli, s arra gondol, hogy az ő korában már nem viheti át érintés nélkül a régi magasságokat, az avatatlan szemlélő egyre hibátlanabb, egyre fejebb ívelő röppályát észlel? Miképp lehetséges, hogy a magamagát derűsen vén számárnak bélyegző író sokkal tisztábban és világosabban igazodik el az élet dolgaiban, mint sok fiatalabb pályatársa, vagy — kockáztassuk meg — mint saját maga némelyik korábbi alkotásában?

Az alapanyag semmit nem változott. Déry ma is ugyanaz a hallatlan bátorságú prózaíró, aki volt annak idején is, amikor *A befejezetlen mondat* hatalmas epikus anyagát összegyúrva hiába várt annak megjelenésére. Bátorság kellett ahhoz, hogy valaki megírja ezt a művet, s bátorság, hogy akkor írja meg. Illyés Gyula, a regény kéziratáról szólva meg is jegyezte: „Különös ösztönrel tudja megválasztani mindig könyvei megírásának pillanatát. A szocialista regényírás divatja idején konok kitarlással majdnem absztrakt prózát írt, hogy stílusát ezzel a modern-festői szóval jellemezzem. Mozgalmi regénye a német munkásságról (magyar nyelven tán az első, amely e nemből irodalmi) a német szocializmus bukásának másnapján készült el. E mostani regénye öt év előtt, amikor a polgárságnak is komoly problémája volt a társadalmi igazság, jelentős visszhangra talált volna. Mindezt becsülnünk kell az író. Ezt nevezzük meg nem alkuvásnak.” Nem, ez a meg nem alkuvó írói következetesség, ez a saját feje épségét is kockára tévő konok következetesség ma sem hiányzik Déryből. Vagy nem istenkísértés-e a *Kedves bópeer* alapesztusa, ahogy az öregedő ember, miközben az öregség sebeit számlálgatja, s újabb „hiányjeleket” rajzol élete margójára, tulajdonképpen nyelvet ölt az elmúlásra? S nem bámulatos merészség-e úgy hátrálni a hétköznapiakból, ahogy *A napok hordalékában* teszi, ítéletet mondván róluk, s az ítékezés szárnyán fölübök kerekedve? Több mint negyedszázada jelent meg Szabolcsi Miklós finom elemzése az *Alvilági játékok* című Déry-kötetről, de mintha csak *A napok hordaléka* a *Kedves bópeer* mögött lappangó magatartásról írta volna: „... feltűnő és megható az író bátorsága, mellyel a legkényesebb, legnehezebb problémákhoz hozzá mer nyúlani... anélkül, hogy akár egy percig is agitátorszerűvé, kenefessé vagy túl hangossá válna, s másrésről nem érezzük benne azt a sunyi mosolyt sem, amellyel egyesek ezeket az eseményeket tárgyalni szokták. Ennek a szókimondó erkölcsi és irodalmi bátorságnak köszönheti ez a novelláskötet művészi értékein túl erkölcsi nevelőerőjét, s teszi tétozózó, irányt kereső és félelmeiktől rettegő korokban sok tekintetben példamutatóvá.”

Elegancia és könnyedség — ezek a fogalmak is régi sztereotípiái a Déry-kritikáknak. *A Felhőjátékról* szólva — 1947-ben — Vas István emlegette őket, amikor a dadaizmus és a szürrealizmus könnyű műfajokba sodródó volt hőseivel szemben Déry következetes írói hitét analizálta, mely „a nemes derű csábításával szemben is felül maradt”. S aligha lehetne más olyan jellegzetességeket felsorolni, melyek teljesen újak volnának nála, melyek ne jellemezték volna korábbi műveit is. S mégis: az *Ítélet* nincstől egy teljesen új író tekint ránk, aki mintha módszereiben is megújult volna, s aki tüneményes példáját mutatja, hogyan lehet azt a végzetes ladikázást — fittyet hányva a törvényszerűségeknek — „visszafelé” kezdeni!

A hatvanéves Déry Tibort köszöntve — aki körül akkor már elültek a Feleletvita zavaros hullámai — Zek Zoltán írt egy mondatot Déry „kényszerifjúság”-áról, arról, hogy élete szükségszerűen hozta úgy, hogy mindig fiatalnak és újszerűnek kellett maradnia. Nos, az *Ítélet* nincstől azt is megfigyelhetjük, hogy az ifjúságot immár nem a körülmények kényszerítő súlya préseli ki belőle, hanem inkább ő maga vállalja tudatosan az örökifjúságot, ezt az eddig csak mesékben szereplő csodát, melynek megszerzéséhez nagy nehezen hozzáférhető elixíreket kell innia a főhősnek. S Déry azt is tudja, hol rejtegetik a varázsitalt: a téma- és a szemléletmód levelei közé rejtve. És aki egyszer rájuk lel, az olyan lebbenően finom ala-

kokra talál, mint a Kedves bópeer lányfigurája, s az ironia és önironia, az epikus szélesség és a lírai zártság olyan elegyét lesz képes megalkotni, mint ő e művében.

Az Ítélet nincs és a Kedves bópeer voltaképp iker-regények. Az előzőben azt mondja el Déry, hogyan öregedett mellette a világ, mint lebbentek ki az életből kenyeres-pajtásai, miképp fátyolosodott el még az olyan örökifjak tekintete is, mint Németh Andoré. A Kedves bópeer a maga megöregedésének — és megfiatalodásának — története. Az öregedés lelki és testi jeleiről maga számol be. Egy-egy elejtett tévedés, az oktanal öreges hengegése, a testi állapot hanyatlásán való elmélkedések mind azt látszanak bizonyítani, hogy a természeti törvények itt is győzedelmeskedtek az emberek felett. Am a regénynek mindvégig van egy másik rétege, amely egészen más perspektívából, a nehézkedésnek más körülményei és törvényszerűségei közt kommentálja az eseményeket. „Már öreg vagyok” — ez az egyik tétel. „Még van időm eszmélkedni az öregség problémáin” — ez a másik. S mivel a kettő, ha nem zárja is ki egymást, sajátos ellentmondást hordoz, a műben is megvalósul a szemléletmódnak az a tűnékeny, szellemes dialektikája, ami érzésünk szerint új Déry prózájában. Mintha újraélednének ifjúi éveinek szürrealista vonzódásai, de immár nem a stílus elszemélytelenedésében — és elszegényedésében —, hanem a szemléletmód villódzó változatosságában, kiszámíthatatlan bőségében. Avagy nem hatott-e a szürrealizmus a Kedves bópeer egész szituációjára? „Az irodalomban — írta André Breton a szürrealisták *Kiáltványában* — csak a csodás elem képes megtermékenyíteni azokat a műveket, amelyek olyan alantas műfajba tartoznak, mint a regény, vagy általában minden olyan írás, amely többé-kevésbé anekdotikus”. Nos, a Kedves bópeer mindenestől ebbe az „alantas” műfajba tartozik, témája pedig voltaképp anekdotikus, hiszen egy ember öregedésének szomorú-mulatságos krónikájának indul. Am ekkor hirtelen fénybe borul a ködbevesző szituáció, s megjelenik a csodálatos lányalak, aki „kedves bópeer”-nek nevezi a zord öszövétségi prófétákra emlékeztető, komor körmondatokat görgető apósát, s egy óvatlan pillanatban elemeli egyik képét, hogy a falra akaszthassa a szobájában, mert szereti és tiszteli az öregembert. A lány maga a természetesség (hadd emlékeztessék megint Zelk Zoltán már idézett köszöntőjére, melyben az is olvasható, hogy kevesen értik és szeretik úgy és annyira a fiatalokat, mint Déry Tibor; jó emlékeztető lehet erre a *Képzelt riport* is), a bópeer pedig a kiszámítottság. A lány maga az élet, a bópeer pedig a tétel. Egészen természetes, hogy az élet lesz a teljesebb, a sugárzóbb és az igazabb — és pontosan itt és ebben a vonatkozásban haladja meg Déry a szürrealizmus látásmódját is.

Déry az utóbbi években fejlesztette ki magában azt a csodálatos képességet, hogy felülről tudja nézni és láttatni a dolgokat, anélkül, hogy kívül maradna rajtuk, elidegenednek tőlük. Ironia és líra tűneményes elegyei újabb alkotásai. Az ironia kezdettől jelenvaló adottsága regényírói művészetének (s akadnak olyan mármár paradox megvalósulásai is, mint a *G. A. úr X-ben* vagy más vonatkozásban a *kiközösítő*), lírai vénáját pedig alighanem a *Niki* példázza leginkább. De a kettő együtt az *Ítélet* nincsben villan meg először. A *napok hordaléka* lazán összefüggő darabjaiban ölt végleges formát és a *Kedves bópeerben* válik mesterien forgatott, kitűnő fegyverévé. Ahogy önmagát, a „sikeres író” nézi és ábrázolja, az sem egyértelműen ironikus. Mert bár szinte csontig mezteleníti magát, könyörtelenül leleplezi hibáit és emberi esendőségeit, azt sem hallgatja el, hogy mégis cselekvőképes, a meditáció birodalmát meghódítani kész ember. A regény jelképpé emelkedő befejező jelenetében érzékelteti, hogy ha érzelmileg kiüresítették is, érintetlenül maradt meg számára munkája elvégzésének lehetősége. „Visszatértem a lakásba, már kissé fáradtan — olvassuk a Kedves bópeer utolsó mondatait —, leültem az íróasztalomhoz. Amikor kezembe vettem a golyóstollamat, térdemre a füzetet, először betegségem óta, ugyanaz a csöndes izgalom fogott el, mint a majd hatvan év alatt, valahányszor munkába kezdtem. Ez is lecsillapított valamennyire.” Hogy ez a fegyver és lehetőség elegendő-e az öregség megelőzésére vagy netán eljötté késeltetésére, arra a regény nem válaszol. Nem is válaszolhat, hisz az öregedésnek egy sorson belül is többféle variációját ábrázolja, hogyan adhatna hát minden variációra megnyugtató vagy legalábbis kielégítő választ? Az olvasó néha mármár azzal a kérdéssel is kacérkodik, ki az öregebb: a pályája delelőjén álló író-e vagy a fia, Tamás, akit azért hív haza, hogy támasza legyen, de aki az első adandó alkalommal szinte észrevétlenül ellép mellőle. Aligha találkoznék Déry szándékai-val annak elemzése, milyen ember is ez a Tamás, hiszen a Kedves bópeer nem

az ő regénye. Mégis szembe kell néznünk a kérdéssel: nem a sikeres író ellenpárját akarta-e megírni benne — vagy írta meg tudat alatt —, ennek a típusnak minden unalmával és szürkeségével együtt? A Kedves bópeer nagyszerű bizonyossága annak, hogy Déry gyűlöli a szürkeséget, egyhangúságot. (Érdekes, hogy annak idején amikor Hevesy András szinte megsemmisítő kritikát mondott egyik könyvéről, már felfigyelt arra a törekvésére, hogy „ki akar bújni a bőréből”.) Képes a legváratlanabb szituációkat megteremteni, szívesen enged a stílus kísértéseinek is, hogy olyan csapásokra jusson, melyek nem köznapiak. A stílus-elemzés bizonyára rengeteg érdekes jellegzetességet tárna fel ennek bizonyítására a Kedves bópeerből. Csak egyetlen példa: az öregedő író beszédmódja egyszerre hallatlanul régies, választékos — néhol már-már poros — és modern, amikor enged a szleng kísértésének. Egy-egy kiszólásával szinte elképeszti a jellemét és beszédmódját végleges skatulyába kényszeríteni vélő olvasót.

Az író — a regénybeli — a védekezésnek legkülönfélébb formáit eszeli ki, nehogy kiszolgáltatottja legyen öregedésének, nehogy a világ feltárhassa egyénisége legfontosabb, őrlő problémáját. Néha — ez talán a védekezés leghatásosabb formája — a kegyetlenség, hidegség álaíca mögé rejtji érzékeny, megértő emberségét. Ezek a jelenetek a regény legkitűnőbb részei, hiszen rájuk rétegezve ott viládlzik mindig az ironia és önironia, az öregedő Déry lírizáló epikájának a fontos kelléke. Csak ízelítőül, e stílus zamatának érzékeltetéséül idézünk egy jelenetet, azt, amelyben a kedves bópeer megismeri menyét.

„Catherine, akit a továbbiakban Katinak nevezünk — hiba nélkül, sőt szépen beszélt magyarul, még messzi debreceni eredete is átszívargott hangszívaiba.

— Kezicsókolom, papa — mondta már az ajtóban, mikor Tamás a repülőterről jövet bekísérte a szobámba, bemutatkozásra. Íróasztalomnál ültem, hátrafordultam. Nem látszott meg rajta a hosszú út fáradalma: vagy már megfürdött, átöltözött volna? Szobájukhoz, az emeleten külön fürdőszoba szolgált. Fehér pantallóban volt, meggyaszínú pulóverrel.

— Papa? — mondtam. — Tudtommal nem vagyok a papája a kisasszonynak. Kati felém jöttében hirtelen megtorpant, megállt három-négy lépésnyire az íróasztalomtól. Elpirult a nyaka is. Tamás átölelte a vállát, újra felém indította. Mögöttük, az ajtórésein át, benyúlt Zsófi vastag, vörös orra.

— Emlékeztetem édesapámat, hogy Kati már nem lány — mondta Tamás tisztelettudón, de nevetve. — Egyhónapos házasságunk.

— Az semmit sem jelent — mondtam.

....

— Hogyan szólítsa édesapámat? — kérdezte Tamás.

— Egyelőre sehogy sem — mondtam. — Majd én szólítom, ha szükségét érzem. Hány éves, kisasszony?

— Tizenhét múltam *mon chère beau-père* — mondta Kati. Lesütötte a szemét, de karcsú, lányos nyakán láttam, hogy a rekeszizma nevet. Persze ez is bosszantott. — Gyerek már van, kisasszony? — kérdeztem.

— Nincs, édesapám — mondta Tamás.

— Útban sem?

— Sem — mondta Kati határozottan.

Zsófi, aki eddig csak az ajtóresben szorongott, most betüremkedett a szobába. — Hisz csak az hiányozna — morogta halkán, de úgy, hogy valamennyien meghallhattuk. — Gyerek?... Már megyek is nyugdíjba. Négy személyre dolgozzak ezzel a fájós derekammal...”

Talán túlzás azt állítani, hogy a cseppbe belefér a tenger. De a csepp sokat elárul a tenger természetrajzából. Déry stílusának gazdagságára sem ez a kiragadott részlet a legjellemzőbb. Mégis sokat elárul az egész jellegzetességeiből.

Milyen jellemző az egész szituációra, az elidegenedés és az ironia már jelzett kettősségére, hogy az író hátat fordít az üdvözlésére siető Katinak! Kiszámított, színpadi hatású gesztus ez. Mint ahogy egy kabaréjelenetben is megállná a helyét az a pillanat, amikor az öregedő háztartási alkalmazott a gyerek ellen ágálva „betüremkedik” a színpadra. Már-már közhely ez a néhány mondat. De egy jól megválasztott közhely sokszor igazabb, mint a legelvonatkoztatottabb művészet! Déry sokszor szinte hivalkodik a maga közhelyeivel (melyek ilyen művészi kézben természetsszerűen átlényegülnek). Nem törekszik stílusbravúrokra, ebben a kiragadott részben sincsenek fénylő szavak, tündöklő képek. Néhol felesleges szóismétléseket is aláhúzatlan piros ironijával az akadékoskodó tanári kéz. A jelenet mégis a nagy

stilizta varázsa. Azé, aki a fénylő aprópénzekkel is nagy mutatóványra képes. Mert neki elég a hangsúly lehetlenyi eltérése, egy jelző előrébb vetése, vagy egy szó, amely másképp cseng, mint a hétköznapi megkoptatottságában.

Persze ez az egész regényre is érvényes. Mert miről is szól a *Kedves bópeer*? Ha az iskolakönyvek „gyakorlatainak” egyikét megvalósítva „egy mondatban fogalmazzuk meg”, mit mondhatnánk egyebet, mint hogy „egy öregedő férfi életébe még egyszer megvillan a remény”, vagy valami hasonló sutaságot. „Mondd a saját szavaiddal” — dörögte, verítékezte, könyörögte annak idején egyik tanárom. És sosem értette, miért koppannak a mi szavaink az eredeti szárnyalása után. Déryt sem helyettesíthetjük a saját szavainkkal, pedig mintha kajánul invitálna is valami ilyesforma próbára. Két-három nekirugaszkodás után azonban nyilvánvalóvá válik a dolog képtelensége. Hogyan mondjam el én, milyen vibrálóan izgalmas, milyen özfínomságú jelenség a regénybeli Kati? Hogyan érzékeltethetném az öregedés tragikomédiáját olyan mellbevágó hitellel, ahogy az író — a regénybeli — sorsában megvalósul? S egyáltalán miért fogalmazzunk Déry helyett? Amikor az ő fogalmazása ebben a regényben szinte végérvényes? Kívül is, belül is: mert hibátlanul fénylik a szavak és mondatok burkolata, mély és megrendítő, amit rejtenek.

Milyen gazdag és milyen szeszélyes is az irodalom! Őt év leforgása alatt ketten is megváltak a halállal. Ilyés a Kháron ladikjában, Déry a Kedves bópeerben. Mindkét győzelem pirruszi, s mindkettő végső tartalmát mesterien érzékelteti a könyv — mint győzelmi dokumentum — címlapja. Ilyésén az ölmuszínú égbolt alatt a fekete vizen magányos, duzzadó fehér vitorla repül. Hová? — A sötétségből a sötétségbe. Déry könyvének címlapján viszont kopár ágak között táncol az őszi nap lángja. Az utolsó sugarak-e, vagy van-e még belőlük, ki tudhatja. De ezen a képen mintha a fényesség győzedelmeskednék.

Talán ezért is érezzük teljesebbnek az ő diadalát.

RÓNAY LÁSZLÓ

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI ÉS VIDÉKI TÁRLATOK. *Tornyai János* festőművész (1869—1936), akit „A juss” című komor hangulatú, sötét színadású kritikai realista életkép és Hódmezővásárhely környékét, mártélyi tanyaépületeket ábrázoló tájképek alkotójaként tart számon a művészettörténet, élete alkonyán — 1933-ban és 34-ben — Barcsay Jenő vendégeként *Szentendrén* időzött. A városka művésztelepének galériájában ezekből a — Szentendrén fogant — Tornyai-képekből nyílt kamarakiállítás a közelmúltban.

A Tornyai-életmű nem nevezhető motívumokban túl gazdagnak... A kései művek sem változatosak tematikailag: az 1933-34-es festmények legtöbbje kis- és középméretű kertrészlet és az idős művész — műtermül is szolgáló — lakoszobájának szegényes berendezéséről készült enteriőr; e ciklusnak — ellentétben a mester korábbi műveinek színvilágával — meleg, élénk kolorit, a tárgyakat beragyogó napsütés a jellemző vonása.

Tornyai — akinek élete folyamán bőven kijutott a közönyből, a mellőzött-

ségből, az erkölcsi és anyagi sikerteiensegből — utolsó éveiben némi elégtelben részesült: elnyerte az állami kis aranyérmét, a Szinyei Merse Társaság díját és szülővárosa évdíjat szavazott meg számára. Az öreg mester keserősége oldódni kezdett, palettájának színei kivilágosodtak, és sorra születtek — főként Szentendrén — friss, felszabadult, napfényben fürdő munkái, amelyek az élet szépségéről és édes ízeiről énekelnek, s a művész lelkének felderülését, kiengesztelődését tanúsítják.

Az alföldi mester munkássága Szentendrén teljesedett ki; itteni termésének — „őszikéi”-nek — tárlatát *Mucsiné Várhelyi Vanda* művészettörténész rendezte meg a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum anyagából. A kiállítás ünnepélyes megnyitóján *Barcsay Jenő* Kossuth-díjas festő, Tornyai egykori szentendrei házigazdája emlékezett vissza atyai barátjára.

A *hatvani* múzeumban az elmúlt év végén kiállítás nyílt *Gulácsy Lajos*-nak (1882—1932), a „csodálatos, szent, tiszta művésznek, Giotto jó utódának” (Juhász Gyula) mintegy hatvan — túlnyomórészt ceruzával készült — rajzból. (A bemutatott anyag — amely ko-

rábban Keleti Arthur költője volt — most került első ízben a nyilvánosság elé.)

A rajzok színvonala nem egyenletes, egyes lapok a felbomló agyvelő, a szétmálló tudat vergődésének lenyomatai, van azonban a kiállításon jó pár kivételesen szép, emlékezetes darab, így „A herceg és a csábító szépek”, a „Beszélgető rokokó-kosztümös férfiak”, a „Fiatal veronai hölgy”, a „Beatrice”, az „Inkvizíció”, a „Kürtőkalapos úr Na-Conxipánból”, az „Olasz templom”, a „Leánykereskedő” és az „Allegorikus jelenet”. E remekművek a mester baráti köréhez tartozott kritikusként, Kárpáti Aurélnak szavait igazolják: „Sejtelmes meshangulatok, különös álomjelenések kifejezője, a múlt — a trecento, a reneszánsz, a rokokó és a biedermeier — szerelmese s egyben napjaink víziós festészetének egyik előfutára volt Gulácsy Lajos, aki tovatűnt korok, elvarázsolt tájak, ódon házak, régi itáliai kisvárosok, keskeny, macskaköves utcák, Paolo Malatesta és Francesca da Rimini, vonuló zarándokok, menüettet táncoló hölgyek és urak lelkét szinte a muzsika testetlenségével lehelte rá a vászon vagy a papiros síkjára.”

A nagy élményt nyújtó kiállítás létrejöttéért köszönet illeti a Heves megyei múzeumok igazgatóságát, a tárlatot megrendező Kocsis Botond művészettörténészt és Gulácsy grafikai hagyatékának tulajdonosát: Vörösváry Ákost.

Az idősebb generációhoz tartozó, 1905-ben született Munkácsy-díjas festő és grafikus: Szabó Vladimír több mint negyven olajfestményét és egy sorozat grafikáját láthattuk nemrégiben a Váci utcai Csók István Galériában.

A művész munkái („Régiséggyűjtő”, „Zene a műteremben”, „Kíntornás”, „Kékszakáll”, „Húsiparos rémálma”, „Macskabarátok” stb.) részint a régi németalföldi mesterek (id. Pieter Brueghel, Brouwer, Adriaen van Ostade), részint a szecesszió bizarr, olykor morbid fantáziájú alkotóinak (Gustave Moreau, James Ensor, Sassy Attila) szellemével rokonok. Szabó Vladimír nem mindennapi megjelenítő képességgel, szuggesztív képzelőerővel, nagyszerű szakmai tudással hozza létre epikus-narratív jellegű alkotásait. Munkásságának, szemléletének messziről felismerhető sajátossága a fanyar-groteszk humor, amely gyakran vitriolos, swifti gúnyba torkollik. Egyes festményein kellemetlenül, zavaróan hat a rút, a torz, a visszataszító elemek öncélú, modoros halmozá-

sa, — rajzaiban viszont szerencsére nyoma sincsen a keresettségnek, mesterkéltségnek... Szabó Vladimír egyike a legegényőbb arculatú, legtehetségesebb magyar rajzolóművészeknek; kár, hogy kiadóink ritkán veszik őt igénybe, mint könyvillusztrátort.

Martsa István Munkácsy-díjas érdemes művész — akinek gyűjteményes kiállítására decemberben került sor a Múcsarnokban — a 40-es évek második felében Ferenczy Béni növendéke volt a főiskolán. Munkásságának legértékesebb darabjai az aktokat ábrázoló kisbronzok („Szerelmespár”, „Európa elrablása”, „Kisfiú karikával”) és az arc mások („Fiatal lány portréja”); ezeknek mintázása finom, gyengéd, poétikus. Martsa viharos érzelmek, szenvedélyes gesztusok tolmácsolására nem törekvő, szűkszavú, rokonszenves művész, a Maillol—Medgyessy—Ferenczy Béni-tradíció vállalója és folytatója. Éremművészként is jelentős (Dante-, Leonardo-, Van Gogh-, Berény Róbert-plakettek). Monumentális munkái közül csontig soványodott, térdre roskadó deportált férfit ábrázoló — az Auschwitz-i volt koncentrációs tábor múzeumában elhelyezett — kompozíciója emelkedik ki; e mű — amely a kubizmus és az expresszionizmus formavilágából is merít — a legmegrendítőbb mártíremlékművek egyike. (A kiállításon természetesen a több méter magasságú monumentum nem szerepelhetett; kvalitásairól egy kisebb méretű vázlat adott fogalmat.)

MŰVÉSZETI KÖNYVEK. Viktor Nyikitics Lazarev szovjet művészettörténész-professzornak „az orosz Giotto”-ról, a XIV. és XV. század fordulóján élt Andrej Rubljovról írott könyvecskéje (magyar kiadása: 1963) után újabban magyar nyelvű kötet látott napvilágot az orosz ikonfestészetéről: V. Sz. Pribitkov *Gondolatok a régi orosz festészetéről* című munkája (Corvina, 1973). Pribitkov három nagy pravoszláv egyházművészt állít fejtegetéseinek középpontjába: Rubljovot, továbbá a XV. századi Dioniszijt és a XVI. század második felében működött Szimon Usakovot. (Usakov volt az első orosz festő, akinek alkotásain már felfedezhető a nyugat-európai művészet valamelyes hatása; munkássága a hagyományos orosz festészet napjának leáldozását jelzi.)

Pribitkov — Rubljov, Dioniszijs és Usakov mellett — az ikonfestészet más jeles művelőinek (Teofan Grek, Prohor,

Danyiil Csornij stb.) arcélét is felvil-
lantja, s széles körképet fest a tatárokkal
küzdő, dinasztikus viszályok, eret-
nekmozgalmak, sztrelec- és jobbágyfel-
kelések által megosztott moszkvai feje-
delemiség társadalmi, politikai és egy-
házi életéről. Sajnálatos azonban, hogy
a szovjet szerző néhol szükségtelenül
és történetietlenül aktualizál (pl. „Rubljov
— Szentháromság című művével —
szenvedélyesen harcol kora ellen...”);
olykor frázis is beszüremlik magvas
gondolatai közé (pl.: „Rubljov szenvedé-
lyesen hitt az emberben, a jövőben...”);
néha pedig túlzásokba téved, így ami-
kor ezt írja: „Usakovnak az ikonfestés-
zet megreformálására irányuló kísér-
letei ... lehetetlenné tették minden kap-
csolatot az egyház és a művészet kö-
zött.”

A kötet színes képanyaga (Teofan
Grek: „Mária halála”, Rubljov: „Szent
Mihály arkangyal”, Dioniszij: „Krisztus
keresztrefeszítése”, Usakov: „Az orosz
birodalom fájának elültetése” stb.) két-
ségtelenné teszi, hogy a régi orosz mű-
vészek egyenrangúak voltak olasz, né-
met és németalföldi kortársaikkal, Ci-
mabue-val, Duccio-val, Giotto-val, Fra
Angelicóval, Jan van Eyck-kel vagy
Matthias Grünewalddal.

Marc Chagall 85-ik születésnapjának
tiszteletére húsz színes illusztrációt tar-
talmazó, nagyformátumú albumot jelen-
tetett meg a *Corvina* kiadó; a reprodu-
kált olajfestményeket, gouache-okat és
litográfiákat („Akt fésűvel”, „Krisztus
a hídnál”, „Jesse fája”, „Bonjour Pa-
ris”, „A hegedű”, „Az angyalok öble”,
a „Szerelmespár okkerben” stb.) 1972
októberében eredetiben is láthattuk, a
Műcsarnok Chagall-tárlatán. Az album-
ban — az orosz származású művésznek,
a modern festészet egyik atyamesteré-
nek munkáin kívül — *Louis Aragon*
Chagall, a csodálatos című lírai esz-
széjét találjuk (*Keszthelyi Rezső* fordí-
tásában). Aragon érdekes párhuzamot
von Shakespeare Szentivánéji álom cí-
mű színműve, Hieronymus Bosch talá-
nyos világa és Chagall művészete kö-
zött. Chagall „nagy és csodálatos bib-
liai sorozatáról” és a mester „színeinek
tobzódásáról” is elragadtatással szól
Aragon: „A művész mintha ujjainak
begyéből fröccsentené szét a zöldnek és
narancsnak árnyalatait...” A költői
szárnyalású bevezető valóságos óda Cha-
gall életművéhez, amely „mintha kesz-
tyűt akarna dobni az öregségnek.”

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

CIMAROSA A KÉT HAMIS GRÓF (LI DUE
SUPPOSTI CONTI) CÍMŰ OPERÁJA AZ IS-
TITUTO ITALIANO DI CULTURA PER
L'UNGHERIA NAGYTERMÉBEN

Domenico Cimarosát a nápolyi iskola
kiemelkedő képviselőjeként tartja szá-
mon a zenetörténet. Az aversai születésű
zeneköltő is azt az új stílust követte
műveiben, amelyik kibontakozva a ve-
lencei mesterek (pl. Vivaldi) fátyolosan
borongó hangulatából, a „sol invictus”
lebegő aranykáprázatát: az önfeléd de-
rűt, könnyed francia táncritmushoz, az
olasz bel canto szívérványos változatai-
ban fejezte ki. Cimarosa zenekar-keze-
lést már Mozarttól tanult, ugyanakkor
az 1790 körül írt „pezsgő komédiáival”
Rossinit „előlegezte”. Paisiellóhoz hason-
lóan, ő is a commedia dell'arte „ne-
veletlen jókedvének, a latin gúnynak”
hatása alatt született buffa mestere, aki
Piccini érzelmes romantikáját a germán
formakultúrával párosítva, a XVIII.

század végének egyik legnépszerűbb
komponistája lett. 54 operájából nálunk
eddig mindössze az 1792-ben Bécsben
bemutatott „Titkos házasság”-ot ismeri
a közönség. Pedig már életében szá-
mos színpadi műve (seria és buffa) ke-
rült bemutatásra Pozsonyban, Pesten, de
főleg Eszterháznál.

Géczy Olga karmester tehát úttörő
munkát végzett, amikor az Országos
Széchényi Könyvtárban őrzött, „A két
hamis gróf” című vígopera kéziratát le-
másoltatta, a hiányos szólamokat repro-
dukáltatta, az első felvonás híres ter-
cettjének elveszett szövegét egy olasz
zenetudóssal pótolgatta, a teljes művet
betanítva nemrégiben az Olasz Kultúra
nagytermében koncert formában bemu-
tatta. Az ellentétek humorára, pátoszá-
ra épülő virtuóz könnyedség, a szöveg-
ben rejlő pia fraus, a zeneileg kitűnően
karakterizált, álcázott szereplők rafinált
magatartása, a népies humor, grimasz,
valamelyik Goethe és Moratin által is
látott vaskos bohózatra emlékeztet, s
mindenekelőtt a formáknak ötletszerű
szüvedéke, a „nápolyi éneken” rejlő

rendkívüli hajlékonyság ezen a bemutatón hiánytalanul együtt volt.

Az ember eltűnődik: napjaink barokk reneszánszában miért nem szerepel az operaházi repertoáron több barokk-rokoko opera? (Páisiello, Piccini vagy Pergolesi esetében még színpadi, dramaturgiai hiányok sem jelentkeznek). A Cimarosa-opera iránti érdeklődést a telt ház bizonyította. Az előadás sikere, természetesen, a kitűnő együttesnek köszönhető. A már említett Géczy Olgának (egyetlen, zenekari karvezetésből diplomát szerzett nő-karmesterünk), akit szívesen látnánk akár egy-egy Mozart-opera karmesteri pódiumán is az Operaházban, vagy zeneakadémiai koncertoperák dirigenseként, a nagyobb nyilvánosság előtt. Formakultúrája, stílusérzéke, muzikalitása, zenei elmélyültsége és nem utolsósorban határozottsága képessé teszi erre. Keze alatt a Bartók Kamarazenekar a legteljesebb biztonsággal muzsikált, s a finále technikában, ötletekben, világos dramaturgiában gazdag hangzásképét a legárnyaltabb színekben varázsolta előnk. (Külön dicséretet érdemel rutinjáért, a recitativókat kísérő csembalista, aki az egyetlen hibát, Caramella egyik belépésénél, szinte észrevétlenül korrigálta.) A szereposztás ugyancsak szerencsés volt. Operaházunk fiatal művésze, Csengery Adrienne Fidalma szerepében eddigi pályafutásának talán egyik legnagyobb teljesítményét nyújtotta. Kevesen tudják, hogy szopránénekesünk (Matatice Vespro-vezényléseinek állandó résztvevője) a múlt év szeptemberében a hollandiai s'Hertogenbosch-ban (egyedül ő!) nagydíjat nyert, s ugyancsak az ősz folyamán az Amsterdami Concertgebouw termében Leoncavallo La Bohème-jének koncert-előadásán Mimi szerepét énekelte, a hilversumi rádió felvételén pedig Kodály és Bartók dalokat ad elő. A cimarosai zene „életet improvizáló”, mindent feloldó, hullámozó áramában, a mindig újat ígérő, „zabolátlanul fényes”, dühöngésig forró koloratúráriákban — főleg az első felvonás nagyáriájában — olyan kristálytisza intonációról, könnyedségről tett bizonyosságot, amely csak a nagyigéretű szopránénekesek sajátja. Mindehhez hozzájárul még hangjának sokszínűsége: az árnyalatokban, dinamikai fokozásokban.

Horváth Ágota (Beatrice) szopránjának finom tónusa, lírai érzékenysége szép jövőre jogosítja a még főiskolai hallgatót, miként Tihanyi Éva (Lauretta) máris karakterisztikus hangja. Utó

Endre, az egyik hamis gróf, a rusztikus Marcotondo szerepében csak azoknak volt elfogadható, akik tudják, hogy Cimarosa szembenézett a keményebb valósággal is: a népies hangvétellel földműves parasztembert jellemez. Ennélfogva Utó Endre kimunkálatlanabb, de éppen az ebből fakadó, sajátos hangszíne, bariton-basszusa is telitalálat. Fülöp Attila játékosan számító Pantaleónja (a másik gróf) a tenor minden árnyalatában, Bordás György beérett Caramellája, a kolozsvári Láposy Dániel szerény dinamikájú, de nagyon tiszta lírai tenorja (Pipetto) a nemesen egyszerű, játékos éneklésnek, s az ebben rejlő jellegzetes cimarosai karakterizálásnak voltak igen szép megvalósítói.

ONCZAY CSABA GORDONKAESTJE

Az előző év szeptemberében, a budapesti Pablo Casals nemzetközi gordonkaversenyen első díjat nyert Onczay Csaba csellójátékát a Muzsika decemberi számában Banda Ede így jellemzi: „Színes, sokoldalú, technikailag fölényes. Minden stílusban otthonos és zeneileg megalapozott.” Ezt a sokoldalúságot éreztük a fiatal előadóművész első szólóestjén is, a Zeneakadémián. Zongorán közreműködött: Varga Csilla.

A műsor változatos volt. A zenei kisformát Schumann Phantasiestück-je (op. 73) képviselte, ez az irodalmi hatásoktól mentes, eredetileg klarinéra és zongorára írt hármas lírai darab. A triós forma, a mesehangulat, a tempó változatossága, a szélesen éneklő meleg dallamok lehetőséget adtak az előadónak, hogy lírából fakadó rendkívüli zenei érzékenységet, formaérzékét már a koncert elején bizonyítsa. (Kár, hogy Varga Csilla az első tételben, túlméretezett dinamikával olykor háttérbe szorította a dallamhangszert.) A lírai hangvétel különben mindvégig jellemző maradt: Prokofjev Szonáta gordonkára és zongorára című kompozíciójában, Debussy Szonátájában és Kodály Szólószonátájában is. Az előző kettő szép példája volt az ideális kamaramuzsikálásnak: a két hangszer tökéletes együttléte, az egyes tételek arányos megformálása által. Onczay Csaba technikai fölénye, ritmusérzéke, a kényes, magas fekvésű dallamokban, a nyaktörő passzázsokban, a bonyolult ritmikai képletek megoldásában mutatkozott meg. Külön sorokat érdemel Kodály Szólószonátája (a verseny egyik kötelező darabja): a nyitó tétel invokáció-szerű főtémája, az álmodozó,

töprengő melléktema, a középső rész virtuóz, lázas zenéje, a kóda összefoglaló szintézise.

A csellista játékában a mű magyar történelmi múltat idéző pátosza nem „emelt hangon”, a csupán formájában —motívumában a magyar népzene utalóan szólalt meg, hanem ahogyan Kodály megírta: a népzeneből kiszakasztva, amely páratlanul gazdag kultúránk egyik hordozója. (A külföldi versenyzőkből éppen ennek megértése hiányzott.) A nagy ívben felrajzolt drámai mondanivalóban rejlő fegyelmezett lírai hang megérezése, a „mélységek meghódítása” jellemezte a Szonáta előadását. Onczay Csaba minden pillanatban képes az egészre koncentrálni, így játéka sohasem válik érzelgőssé. Erről győződünk meg a ráadásnak szánt három mű, Faure: *Alom után*, Weber-Piatigorsky: *Adagio és Rondo*, Csajkovszkij: *Szentimentális keringő* című művének megszólaltatásakor is. Mindegyik a romantikus, késő-romantikus érzelmi finomságok utolérhetetlen hordozója.

TÓTH SANDOR

(LEMEZFIGYELŐ) Annak a kivételes tehetségű fiatal pianista nemzedéknek, amely hosszú évek után megint azt a korszakot idézi, amikor Faragó Györgyék generációja hódította meg a közönséget, egyik legígéretesebb tagja Ránki Dezső. Pályája közvetlenül Kocsis Zoltáné mellett bontakozik ki, tizennyolc esztendőskorában már világszerte emlegetik nevét, amikor Zwackauban elnyeri a Schumann-verseny nagydíját (mennyire emlékeztet ez a pillanat is Faragó György pályafutására, aki 1939-ben Luxemburgban úgy nyerte meg a Faure-versenyt, hogy a *Balladát* lapról olvasta!), s azóta hangversenyeire mindig megtelnek a széksorok, mert a közönség tudja, hogy a legmagasabb rendű zenélés örömeiben részesül, hiszen ezek a fiatal művészek hisznek abban, amit csinálnak. Ezt a felszabadult örömet és magától értetődő természetességet őrzi Ránki Dezső Beethoven-lemeze. Jellemző a fiatal művész tudatosságára, hogy olyan műveket ad elő, melyek szinte minden nagy zongoraművész tolmácsolásában hallhatók, hisz a lemezen a *Patetikus- és a Waldstein-szonáta* is szerepelnek. Hadd tekintsünk el az összehasonlítás hálás, de törekény vállalkozásától, hadd csodálkozzunk rá ehelyett a spontán, túláradó, belefeledkező

zenélésnek arra a kivételes megvalósulására, mely Ránki Dezső Beethoven-játékából árad. A *Waldstein-szonáta* egy-egy önfelelt momentumra felejtethetetlen átérzéssel szólal meg a keze alatt, de szinte mindegyik szonátában akadnak végérvényesen, tökéletesen megoldott részletek. Ránki Dezső bizonyára tovább emelkedő pályájának érdekes dokumentuma lesz egykor ez a „korai” lemezfelvétel, a hanglemesbarátoknak viszont salaktalan örömet szerez a máris befutott játékos kitűnő előadása. A *Hanglemesgyártó Vállalat*ot pedig elismerés illeti a felvétel tényéért és jó technikai kivitelezéséért (Hungaroton LPX 11553).

Az elmúlt év végén olyan tömeg új magyar lemez jelent meg, hogy ember legyen a talpán, aki hamarjában rendet tesz közöttük. Az alábbiakban inkább csak ötletszerűen hívjuk fel olvasóink figyelmét néhány jelentősebb kiadványra. Egységbe leginkább egyházzenei érdekességük vagy spirituális ihletésük fűzi őket.

Matteo Simonelli *Missa* Buda expurgata című szerzeménye a magyar történelem egyik legfontosabb eseményének állít emléket, Buda 1686-ban történt felszabadításának. E dátumtól számítjuk a török hódoltság megszűnését, a hatalmas oszmán birodalom visszaverését, érthető hát, hogy a „század Palestrinája”, ahogy Simonellit nevezték kortársai, szép misében emlékezett meg a jelentős eseményről, mely egész Európa ünnepe volt akkoriban. Néhány szép részlet sem feledtetheti azonban azt az érzésünket, hogy a XVI. századnak „jobb” Palestrinája volt... Különösen akkor nem, ha a lemez másik oldalán hallható Josquin de Près *Chansonok*at hallgatjuk, melyek az igazi nagy művészet híradásai. (A Liszt Ferenc Zene-művészeti Főiskola Kamarakórusa Párkai István vezényletével mindegyik művet kitűnően szólaltatja meg. Szép és izlées a lemez címlapja, Morvay Endre rajza.) (SLPX 11633)

Liszt *Via crucisa* a XIX. század egyházzenejének egyik legmerészebb alkotása, mely a kereszútjárás hagyományos megzenésítési módjával szakitva sokkal puritánabb, bensőségesebb zenei modellt valósított meg, s épp egyszerűségével tesz hatalmas hatást. Előadásától sokáig idegenkedtek, végül a feledhetetlen Harmat Artúr vezényelte ősbemutatóját, s azóta a hangversenytermekben mindig nagy zenei ünnep, ha autentikus tolmácsolásban szólal meg.

Szabó Miklós a Budapesti Kórus és a népes szólistagárda élén mindenesetre ilyen előadásban vette lemezre a művet, mely a „Liszt kórusművei” sorozat harmadik darabja, és ismét Mátyás János zenei rendezését dicséri (LPX 11575).

A Kodály kórusművei sorozat 7. és 8. darabja e méltán népszerű vállalkozásnak talán legrangosabb zenei teljesítményével örvendezteti meg a hallgatót. Emlékezetes még az a hangverseny, amelyiken Ferencsik János elsőprős sikerrel és bámulatos átéléssel szólaltatott meg néhány a capella Kodályművet. Egyszeriben nyilvánvaló lett, hogy a kitűnő karmester ebben a vonatkozásban is rengeteg újat és fontosat tud elmondani Kodály üzenetéből. E benyomásunkat bizonyossággá fokozta az a lemez, melyen a Rádió és Televízió Kórusa, a Kodály Zoltán Leánykórus élén, Lehotka Gábor közreműködésével döbbenetes erővel, izzással és hitellel tolmácsolja a többi között a 114. és az 50. genfi zsoltárt, az Első áldozás és a Vízkereszt című kórusműveket. A hatalmas és a maga nemében páratlan kodályi szándék ilyen fokú átélésére és továbbítására ritkán akad pél-

da, ezért válik ez a lemez a magyar hanglezemgyártás egyik remekévé. Nem kevésbé megrendítő vallomás az a lemez sem, melyen Gulyás György vezényli a Debreceni Kodály Kórust. A sok emlékezetesen szép produkció között örvendő meglepetéssel hallottuk Sik Sándor Te Deumát, a két nagy alkotó kongeniális találkozásának e ritka példáját (LPX 11612 és 606).

A magyar zenei múlt értékes darabjai kelnek életre a Camerata Hungarica együttes tolmácsolásában, a Vietoriszkódex dalait és táncait tartalmazó lemezen. Ekkor még nem vált élesen szét az egyházi és világi zene, némelyik darab érezhetően mindkettő stílusjegyeit magán viseli. De talán nem is ezért olyan becsesek e dalok és táncok, hanem mert bennük az önálló formanyelvére találó, és azt oly nagy tehetséggel próbálgató magyar zene nyilatkozik meg, immár szinte teljes érettségében. Csak köszönet illetheti a Hanglezemgyártó Vállalatot e történelmi varázslatért, az előadók pedig a teljes illúzióért (LPX 11577-8).

R. L.

FILMEK VILÁGÁBÓL

ÁLDD MEG AZ ÁLLATOKAT ÉS A GYERMEKEKET. Stanley Kramer pontosan betartja a realista filmkészítés szabályait. Szereplőinek múltjuk van, cselekedeteiket aprólékosan motiválja. Ha átsütne rajtuk valami személyesség, ha átforrósítaná mindezt az alkotói vívódás is, talán klasszikus műelményben lehetne része a nézőnek; a zsongítóan valóságú cselekmény- és képszerkesztés következtében — erre példák korábbi filmjei, a *Megbilincseltek*, a *Bolondok hajója* — beleélhetné magát valamilyen igaznak sugallt szerzői világba és azonosulhatna a manipulatív szándékokkal. De ebben a filmjében nyilván a gyermekek színvonalához igazodott. Iskolás egyszerűséggel alkalmazta a jellemfestés és tipizálás bevált eszközeit. A beilleszkedésre képtelen, a többiekkel szemben alul maradó gyerekek és a továbbszaporításra alkalmatlan bölények kettőseben egyszerre van jelen a csipetnyi forradalmi jelképszerűség és a minden elemében kitálat, mégis valószerűre kozmetikázott

cselekménybonyolítás. A gyermekek kiszabadítják a bölényeket, egyiküknek nyilván még meg kell halnia, hogy a tragikum kellően átsüssön. Ez az „éppen így és pont úgy” kiszámítottság aztán végképp kizárta a művészi intenció lehetőségét.

Filmekben nincs hiány. Egy hónapra legalább tíz-tizenöt bemutató jut. Mégis, nemcsak nehéz, sokszor nem is lehet találni köztük olyat, melyről érdemes volna írni, ahogy érdemes volt például a *Szerelmem Hirosimáról* vagy az *Ilyen hosszú távollétról*. Ebben a gépesített, „szalagszerűen” termelő műfajban a technika egy kis gyakorlat után már készen szállítja az előre gyártott elemeket. Következményeit néha még az igényes rendezők is megérzik. Bizonyos mennyiségű szalag elkészítése elsősorban műszaki feladat, s ha a beruházás megvalósult, a szalag már jóformán magától válik vetítésre alkalmassá. A vágás, de különösen a forgatás körülményei előre megszabottak, és csak áttekintően, a technikai eszközök közvetítésével érvényesülhet a szerző sugalmazása.

RÉGI IDŐK FOCIJA Sándor Pál film-jének hőseit Mándy Iván novellái, a Régi idők mozija ihlettek a vászonra. Onnan származnak ezek a félresöpört kisemberek, tangósok, csaposok, mozik előtt ácsorgók. Vágyálmaik éppoly banálisak, mint valóságos életük, amely elől menekülnek. De ami Mándynál egyáltalán nem artistikum, hanem a valóság egy szeglete, a kicsiben ott rejlő mélység, az egyediség varázsa, az a filmen magasztos jelképpé erősödik, a hétköznapi eredeti hősökből a burleszk túlbuzgó donkikihívó válnak. Mándy hősei csak a követőreztetés szintjén vágódnak hasra, úgymond az olvasó képzeletében, a filmen viszont már folyton a néző szeme előtt, szinte követelve a tanulságot. Miután a szereplőit így a földre rántja, Sándor a némafilmet imitáló stíliromantikával, groteszken túljátszatott iróniával próbálja művét újra „megemelni”. Így a filmből végül nem lesz más, mint a rendező artistikus készségeinek, imitációs tehetségének színes gyűjteménye.

EGY SRÁC FEHÉR LOVON. Ebbe a „felnőttfilmbé” Palásthy György előző gyermekfilmjeinek szereplőit és szerkesztésmódját ültette át. Közel húszesztendő főhőse fehér lóról ábrándozik, körülötte a gyermekfantázia stilizációjának naivitását magán viselő családja intrikái, civódik, mosógépre, babakocsira vágyva. Korunk nagy kérdéseit célozná meg közben a rendező, az álom és valóság ellentmondásainak keretében, a kaparj kurta szemléletet, a tudatbeszűkülést. A szakértő rendezői munka mögött azonban hiányzik a mélyebb — irodalmi vagy akármilyen — nyersanyag; a Kék madár jelképe így csak a nagyra méretezett szándéokra támaszkodik, melyet némi kabaréinspiráció és realiztikus környezetrajz támogat.

A film nem szavakkal fogalmaz, a közvetlen képet állítja elénk. A szavak sosem annyira egyértelműek, mint a kép. Az utóbbi egyértelműségét néha már erőszakkal kell megtörni, hogy a lényegiség, mely mindig összetett, megnyilatkozhasson. Ilyenkor azonban — gondoljunk csak a Tavaly Marienbad-ban című filmre — még az elvont irodalmi alkotás megértésénél is nagyobb nehézségek keletkezhetnek. A szavak mögött ott van a második jelzőrendszer, amely „megemeli” az anyagot. Egy tájról vagy egy személyről olvasva nemcsak a tárgy van előttünk, hanem az is, aki közelíti, és a katarzist a ket-

tőnek az áthallása okozza. Filmen mint-ha még nagyobb volna a kísértés, hogy a valóságnak azt a művészi fikcióját megkérdőjelezzük, amelybe — például egy festett képen vagy egy elbeszélésben — belemerülve senki sem hitte ugyan, hogy az ábrázolt valami a valósággal azonos, de mégis évezredek óta indultak el ezeken a fiktív bemutatásokon keresztül a mögöttük levő, imaginárius pontok felé a műalkotások élvezői. Filmen helyébe maga a valóság lépett, mint értékkritérium. És többnyire már nem találjuk mögötte azt, amibe átléphetnénk. A kézzelfogható látvány annyira parancsoló, hogy elsikkad az „áthallás”. Ami az irodalomban két mondat vagy bekezdés egymásutánja, a filmben vágás vagy lassan elmozduló kamera. De néha hiába van együtt a kép és a hang, pontosan rögzítve mindent, hiába van jelen minden földértett képi hatáskvantum, az egész együtt súlytalan marad, mert nem sikerül rögzíteni azt, ami a szerző sajátja, de úgy, a maga módján, amittől az egész fikció lesz ugyan, de legalább kikerüli a pusztán csak igaz banalitását.

ALLJON MEG A MENET. Gyarmathy Livia abba a világba helyezi témáját, ahol maradéktalanul otthon van: a nagyüzemekébe. Ráadásul rögeszmés rendező: cselekményei mindig ünnepélyek körül bonyolódnak. A hétköznapi termelés és a bombasztikus szílamok ellentmondását választja mindig keretül. Az ilyen rögeszme többnyire jót jelent: az alkotó érzelmi jelenlétét tanúsítja. Ebben a filmjében egy veterán munkás tiszteletére rendeznek jubileumi „garden partyt”. Az elkötelezett ügybuzgalom, az iparszerű mámor üzemi keretekben, kivilágítás és csinnadratta megannyi kontrasztja a befejezésnek: a kialudt lampionok, a fölborult székek, a levegőben szállongó ünnepi papírcafatok között, a sok ügybuzgó távoztával éjszakára ott felejtik a hűvös kertben az öreg ünnepeltet. A rendező nemcsak komolyan veszi, ismeri is anyagát: megannyi találó, pontos jellemzés, ráadásul olyan területről, amely nem tartozik a művészi ábrázolás sikeres területéhez. Miközben élvezzük a kitűnő részleteket — mint a fiatal, bőrzekés suhancok motoros kíséretében a városon keresztül autózó veterán képsorait — és a remek szereplőkiválasztást, egyben szomorkodunk is. Azon, hogy egy látásmódban annyira következő, a tömegmértetű termelés ipari világába lassan belenövő kelet-európai

léggört olyan illúziómentesen érzékelni tudó, a maró gúnyt keresett artizszi-kum nélkül a végtelenségig fokozni képes rendező-forgatókönyvíró páros, mint Gyarmathy és Böszörményi, miért nem találunk maguknak végre súlyosabb, egyetemesebb nyersanyagot.

Pedig az alkotó személyesség még a legtartózkodóbb stílusú, klasszikus képkezeléssel készült művekben is átsüthet, gondoljunk csak Bergman példájára. Filmjeit éppen ezért csak nehezen kezdi ki az idő. Holott a legtöbb film értizedek, sokszor évek múlva már szürke és érdektelen, ha újranézzük. S mennél izgatóbb, aktuálisabb lehetett a maga idején, néha annál inkább. Mint-ha a közvetlen kifejezés porlékony volna, s nehezebben engedne a művészi elmélyítés igényének. De nem azért, mert a képi láttatás volna kevésbé értékes. Bizonyítja ezt a dokumentum, mely filmen semmit sem veszít hatásából. Az ötvenes évek valamely híradója ma talán még érdekesebb, mint a maga idejében. És nagyon valószínű, hogy azok a kisfilmek, melyek az elmúlt években jóformán kizárólag műhelycélokra, a Balázs Béla Stúdió keretében készültek (Gazdag Gyula, Grunwalsky Ferenc, András Ferenc, Dobai Péter, Bódy Gábor munkáiként, hogy csak néhány nevet említsünk), többről árulkodnak majd később, mint sok igényes játékfilm. A film az „olyan mint-ha élne”-elvének egyik véglate, maga a látható lét. Ha tehát dokumentum, önmagával azonos, ha játékfilm, pusztán pótlékká válhat, ha hiányzik belőle az „úgy-mint-ha” mágikus, művészi gyakorlata, mely mélységesen megráz, és a

megrázkódtatás pillanatában létfontosságúnak érezzük. De hogyan teljesítheti az objektív kamera által befogható kép ezt a kritériumot? Valószínűleg leginkább olyankor, mikor a film a tudat és a látvány, az elvont és a konkrét, a művészi-lélektani törvény és az adott közeg csatateret lesz. Amikor a film is a közegellenállásból születik, nem pedig a technikából. Emberi valónkat ugyanis mindig csak valamilyen ellenállás legyőzése ellenében vihetjük be az alkotásba.

ELÁTKOZOTTAK. Egy nagytőkés oligarcha csoport hatalmi villongásait a delíriumig dramatizálta Visconti. Lelki szeme előtt a shakespeare-i drámák és a görög sorstragédiák példája lebeghetett, de amit megvalósított — a vérnász, az ösztöndefektusok tébolya, a vérfertőzés, a „hosszú kések éjszakája” —, inkább a gátlástalan vadromantikát juttatja eszünkbe. A fasizmus ábrázolásának eme módjától nyilván nem a realista motivációkat, mint inkább a vadromantikát indokló szerzői hevületet, a szubjektív kétségbeesést, a vészharangkongató szárnyalást kérhetnénk számon. Az őrjöngés jeleneteit azonban a színesfilm plasztik-díszleteibe öltöztette, és vágásaiban, cselekményvezetésében a fölpuffasztott hollywoodi monstrefilmek technikáját ismerhetjük csak föl. A film mögött ott sejtünk egy arisztokratikus rendezőt, mészárosnak öltözve, de kezén vakítóan fehér glasszékesztyű, miközben körülötte patakokban folyik a műanyag-disznók vörösre színezett vére.

UNGVÁRY RUDOLF

KÉPERNYŐ ELŐTT

PETŐFI A KISKUNSÁGON

A Petőfi-év lezárult, az ünnepségek lezajlottak. Mint minden évfordulón, most is voltak az ünnepelt emlékéhez méltó és kevésbé méltó megemlékezések. Ez utóbbiak szerencsére elenyésztek a méltóak mellett. Kerestük Petőfit a mában, riport-filmsorozattal és dokumentumműsorokkal, végigkísértük lépteit (mert hiszen legtöbbnyire gyalog járt) Kiskőröstől Segesvárig, s még tovább, az alakja köré szövődött legendák világáig. Láttuk őt — versei, prózai írásai, önvallomásai és a fennmaradt emlékek

tükrében — mint lelkes meg nem alku-vót és — nem is egyszer — mint emberségében megalázottat. Mert a békaperspektívájú kevesek soha nem értették meg a „szabadult-sas-lelkű” lángelmét. És keserű törvénye jó néhány eddig-volt hősi életútnak, hogy még alig száradtak el (vagy el sem száradtak) a pálmaágak, máris fölmagasodtak a bitófák, a keresztek, máris lánggra lobbantak a máglyák. Petőfi életútja is ilyen keserű-törvényű életút volt, ezt járta, szemben a meg nem értéssel (olykor még a legjobb barátokéval is), szemben az önkényeskedő hatalmasokkal (a császári adminisztrációs gépezet elnyomásával éppúgy, mint a szűk látókörű fö-

löttesekkel), szemben a talpnyalókkal és a hazugokkal, a maguk pecsenyéjét süttögetőkkel, az igazmondásra, költészetre süketekkel. Akikért élt, mint képviselőjelöltet kifütyülték, megbuktatták. A családi élet boldogsága, amire vágyott, rövid volt. Akik pedig vezérlő csillagként követhették volna, nem mehettek utána, csak szívükbe zárva őrizhették nevét. És most, születése után immár százötvenegy évvel — Petőfi megérkezett közéjük. Hazajött, övéihez, hogy a pusztá csöndjében nyíltan szóljon hozzájuk. És nemcsak a puszták népe, hanem az egész ország láthatóan hallhatta őt a képernyőről, január 1-én, a televízió „Tűz vagyok...” című irodalmi műsorában.

„Petőfi-műsor a Kiskunságon” — jelezte az alcím. Én találobbna érzem így: „Petőfi a Kiskunságon”. Hiszen ő maga vallott itt önmagáról, valóságos életének valóságos színpadán, ahol nem voltak „gyártott” kellékek, mesterkelt színpalak. Ha egy operaénekest a vármúzeumban énekeltetnek, ha Dantét (a megcsonkított Komédiát) a Körszínházban szavalatják, hamis és zavaró. De soha nagyszerűbb, találobb ötletet, mint Petőfit kivinni — hazavinni — a pusztára! Oda, „hol a lehajló ég a — földdel olvad össze”. És ahol maga a téli táj is szinte sugallja a költői látomást: „Most uralkodnak a szelek, a viharok. — Egyik fönn a légben magasan kavargog. — Másik alant nyargal — szikrázó haraggal, — szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő, — a harmadik velök birkózni szembe jó.”

„Petőfi életrajzi költő. Költészetében nincsen törés élmény és költői feldolgozás között: az élmény olyan egyenesen lesz irodalomná, mint a nagy naplóírók naplóiban” — írja Szerb Antal. Ezért nem kell hozzá összekötő szöveg: mindezt megírta több mint egy év-

századdal ezelőtt ő maga. Ebből az életévekben rövid, de művészi alkotásban teljes, kerek egészből válogatta ki az egyórás műsor anyagát Nagy László. Költői életműből, értően és szuggesztíven, és ebből a művészi forgatókönyvből — ami maga az élet — Kósa Ferenc rendezett hasonlóképpen szuggesztív filmet, Sára Sándor, Jankura Péter, Németh Attila és Ráday Mihály operatőri közreműködésével. Bessenyei Ferenc, Juhász Jácint és Kozák András mondták a verseket, a költő írásaiból válogatott szemelvényeket, s hozzájuk társult — mint valami görög tragédiában — a fiatalokból összeválogatott szavalókórus. A kamerák olykor végigfutottak, meg-megállapodtak egy arcon — itt egy öreg bácsi (ilyen lehetett „a jó öreg kocsmáros”), amott barázdált arcú asszony (anyja, nagyanyja talán még cseléd volt, mint Hruz Mária, akihez a „Jövendölés” szolt: „Anyám, az álmok nem hazudnak; — takarjon bár a szemfödél: — dicső neve költő-fiadnak, — anyám, soká, örökön él”). Egy fiatal lány (vagy lehet: már asszony) úgy hallgatta a „Szeptember végén”-t, mint ha hozzá írta volna a költő. De hiszen így is van: hozzá is és valamennyiünkhöz szólnak ezek a versek. Hozzánk, akiknek otthon, a képernyő előtt, egy órányira visszapergett és megállt az idő.

Szerb Antal még azt írta Magyar irodalomtörténetében: „...nagy általában a nép nem olvas verseket, más dolga van, akkor és most és mindörökre”. Ma bizonyára nem így írná le ezeket a sorokat. Mert a „mindörökre” már a jövő. És ebben a jövőben benne van a mi jelenünk is, amikor közel 100.000-es példányszámban adják közre — és olvasza a nép — Petőfi verseit. A költőt, aki ime: véglegesen hazaérkezett a Kiskunságra és hazájába.

BALASSY LÁSZLÓ

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — Deme Zoltán a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytat magyar irodalomtörténeti és verstani tanulmányokat.

Mészáros György ciganológus (a cigányság kutatója), a Heves megye Tanácsa mellett működő Cigányügyi Albizottság titkára. Számos magyar és angol nyelvű tanulmánya jelent meg a cigány népköltészetéről, nyelvről és nyelvjárásokról, a cigányság társadalmi beilleszkedésének kérdéseiről. Sajtó alatt van Cigány nyelv-földrajz c. munkája és Cigány mesék c. kötete (Vekerci Józseffel közös fordításban) az Európa Kiadó Népek Meséi sorozatában.

Rezek Román (Sao Paulo) fordításában közöljük Teilhard de Chardin két írását (A keresztény erőfeszítés humanizálása; Kutatás, munka, imádás).

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
 Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars

SOMMAIRE

István Gábor Cselényi: Les influences manichéennes dans notre ascétisme — *Teilhard de Chardin:* L'humanisation des efforts chrétiens — *Roman Rezek:* Les oeuvres scientifiques de Teilhard — *Maria Bozóky:* Mosaïque d'Orléans (Les conférences de la Fondation de Teilhard en automne, 1973) — *György Mészáros:* La religion, fêtes et croyances chez les Tziganes en Hongrie. Il y écrit entre autres: „Nous n'avons guère des données concrètes sûres concernant la religion des Tziganes précédant leur immigration en Europe (XIIIe siècle), puisque nous n'en trouvons pas les moindres vestiges dans leurs chants et fables, généralement dans les traditions tziganes. Ce qu'il y a, c'est du chrétien. Nos Tziganes d'aujourd'hui ne savent plus rien des divers démons et des esprits souterrains, illustrés par Wlislöcki vers le tournant du siècle. Selon la description de Wlislöcki les Tziganes nomades de Hongrie, habitant sous les tentes, se disaient déjà dans ce temps-là des chrétiens, leurs enfants furent baptisés sans exception, mais ils n'avaient que des idées bien frustes de la religion. Il n'y a guère un changement essentiel même dans nos jours non plus.

La majorité des Tziganes dont la langue maternelle est hongroise, est croyante, mais ils ne pratiquent guère leur religion. Ceux qui vont dans l'église ne connaissent pas d'autres prière hors le Pater. Dans leur logis nous trouvons beaucoup d'images sacrées, mais à l'exception de la Ste.-Vierge et de Jésus, ils ne savent guère ce qu'elles représentent. La même situation est chez les Tziganes valaques (c'est-à-dire les Tziganes dont la langue maternelle est tzigane). Ils mentionnent souvent dans leurs fables, chants et récits Dieu (sunto Del — le St.-Dieu), la Vierge (sunto Márja — Ste.-Marie) et parfois St.-Pierre (sunto Petru). Je n'ai jamais entendu le nom de Jésus ou du Christ. Dans ces récits et contes, la Ste. Vierge n'est pas la Mère de Jésus, mais sa soeur. Dans un conte tzigane par exemple la Ste.-Vierge menant sa vie laborieuse terrestre, s'adresse à Dieu contre les incrédules et les blasphémateurs. Au cours de leurs pérégrinations, les Tziganes adoptaient la religion de l'entourage, en Hongrie ce fut surtout la religion catholique. Bien entendu des restes des rites mythiques et magiques adoptés sont aussi maintenus, mais ils ne sont plus démontrables que dans la médication des hommes et de bêtes. Ces superstitions, ces croyances ont été empruntées à la sphère religieuse hongroise ou à un autre peuple de l'Europe Est ou Sud.” — *Zoltán Deme:* Les vestiges traditionnels dans le poème „Le pays prodigue” de Ferenc Juhász — *Mária Szkladányi:* Mémoire de Ákos Pauler — *Károly Doromboz:* Le problème de la vocation sacerdotale dans l'Eglise mondiale — *István Tótfalussy:* Impression et mémoire — *Béla Hegyi:* Interview avec Antal Ijjas écrivain catholique et historien de l'église — Nouvelle de *Léontine Szili*, poèmes de *Sándor Weöres* et de *Amy Károlyi* — *Irma Szabó* poète et ses poèmes présentés par *György Rónay* — L'étude analytique par *László Rónay* du roman récent de Tibor Déry.

AVANT-PROPOS DE CE NUMÉRO

En Hongrie peu faisaient autant pour la formation d'une attitude chrétienne ouvrant sur le monde, prête à travailler sans aucun „traumatisme manichéen”, et pour le bonheur et pour la sanctification du monde que Vid Mihelics, le rédacteur en chef de notre revue, mort il y a 5 années, et qui aurait maintenant accompli sa 75e année. Bien qu'il en eût protesté, comme vivant il protestait contre toute reconnaissance publique: il était l'un des précurseurs les plus marquants des „chrétiens conciliaires”, ensuite de leurs représentants. Il s'engagea à temps aux idées lesquelles ont été d'abord accueillies d'une vive protestation et souvent accompagnées d'une déplaisance défiante, mais qui furent plus tard vérifiées non seulement par le Concile, mais un peu plus tôt par l'Histoire même, dans nos

conditions hongroises. Ce penseur apparemment doctrinaire avait le sens pratique aigu, lié peut-être justement à ses informations incomparables. En insistant sur des problèmes délicats, ses affinités pour les „questions frontalières” qui lui furent ça et là reprochées, n'étaient pas en vérité le plaisir spirituel folâtre d'un esprit gaillard: nous voyons déjà clairement, c'était plutôt de mettre le doigt en avant sur des problèmes où sous la surface semblablement plaine, quelque crise murissait déjà. Si nous énumérons aujourd'hui (malgré que 5 ans c'est bien peu de temps) ces „idées et faits” tant discutés dans leur temps: ils se révèlent d'avoir été les pré-indications contenues dans sa diagnose sage et hardie.

Il travaillait réfléchi et circonspect, dans des conditions bien difficiles, avec la tranquillité de celui qui croit en sa vérité. Il savait trouver l'issue des carrefours compliqués, à l'aide d'une analyse méticuleuse et patiente. On pouvait toujours se fier à sa sagesse et sa sobriété. Il ne faisait jamais des décisions précipitées, il savait rejeter les intérêts moindres, mais spectaculaires, en faveur des intérêts plus importants et qui n'auraient leurs fruits que dans le futur. Dans ce travail de Sisyphe dévorant peu à peu ses énergies, il ne s'épargna pas. Si jamais quelqu'un écrira bien et belle l'histoire de l'église hongroise de nos jours, non pas dans les perspectives étroites de „ce que nous avons perdu”, dans l'esprit nostalgique d'une restauration manquée, mais dans l'esprit de „ce qu'il y a encore devant nous”, au goût optimiste du Concile, il aura voué de belles pages au souvenir des activités pas encore dûment appréciées de Vid Mihelics.

VIGILIA veille avec reconnaissance et affection sur son souvenir lumineux.

I N H A L T

István Gábor Cselényi: Manicheistische Einflüsse in unserer Askese — Teilhard de Chardin: Die Humanisierung der christlichen Kraftanstrengung — *Román Rezek* Teilhards wissenschaftliche Arbeiten — *Teilhard de Chardin*: Forschung, Arbeit und Gebet — *Mária Bozóky*: Notizen aus Orléans (Die Teilhard-Konferenz im Herbst 1973) — *György Mészáros*: Die Religion, die Feiern und Aberglauben bei den ungarischen Zigeunern. In seinem interessanten Essay schreibt der Verfasser unter anderem: „Über die Religion des Zigeunertums — vor seiner Einwanderung in Europa (13. Jahrhundert) — haben wir keine zuverlässige Daten, da wir in ihren Liedern, Märchen und im allgemeinen in der zigeunerischen Tradition keine Spur einer eigenen Religion entdecken können. Was zu finden ist, ist christlichen Ursprungs. Unsere Zigeuner wissen schon nichts mehr über die verschiedenen Dämonen und unterirdischen Geister über welche Wlislöcky um der Jahrhundertwende schrieb. Entsprechend der Beschreibung des selben Wlislöcky, bekannten sich die nomadisierenden und wandernden Zigeuner in Ungarn schon in jenen Zeiten als Christen und liessen ausnahmslos ihre Kinder taufen, von der Religion hatten sie aber nur spärliche Religion hatten sie aber nur spärliche Begriffe. Eine entscheidende Änderung ist bis heute nicht zustande gekommen. Ein grosser Teil der ungarischen Zigeuner ist gottgläubig, aber sie führen kein religiöses Leben. Diejenige, die die Kirche besuchen, kennen ausser dem Vaterunser kein anderes Gebet. In ihren Wohnungen sind viele Heiligenbilder, obwohl sie ausser Maria und Jesus von keinem Bild wissen, wen es darstellt. Ähnlich ist die Lage bei den sogenannten walach-Zigeunern (bei Zigeunern mit zigeunerischer Muttersprache). In ihren Liedern, Märchen und Erzählungen spielen Gott (sunto Del, — heiliger Gott) und die heilige Jungfrau (sunto Marja — heilige Maria) eine Rolle, der heilige Petrus (sunto Petru) kommt dagegen sehr selten vor. Den Namen von Jesus oder Christus habe ich nie gehört. In den Märchen und Erzählungen ist Maria nicht die Mutter, sondern die Schwester Jesus. In einem Zigeuner-Märchen zum Beispiel ruft die fleissige und alltägliches Leben führende Jungfrau Maria, Gott zu Hilfe gegen den Ungläubigen und Gotteslästerer. Bei ihren Wanderungen passen sich unsere Zigeuner der Religion der Umgebung an. In Ungarn orientierten sie sich hauptsächlich nach der katholischen Religion. Selbstverständlich erhielten sich auch die Reste von alten mystischen und magischen Riten, der man heute nur mehr in der Heilung der Menschen und Tiere erweisen kann.” — *Zoltán Deme*: Traditionsschichten in einer Poesie von Ferenc Juhász: A tékozló ország (Das verschwenderische Land) — *Mária Szkladányi*: Zum Gedenken an Ákos Pauler — *Károly Dorombo*: Das Problem der priesterlichen Berufungen in der Weltkirche — *István Tótfalusi*: Leben und Evangelium (Erlebnis und Erinnerung)

ZSINATUTÁNI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR

A-tól Z-ig

ANATÉMA. Az eredeti görög szóösszetétel azt jelentené: fel-állított. Már a régi görögöknél vallási műszo volt, és azt jelentette: „valamely istenségnek szentelt”. Talán éppen azért, mert pogány kultusz-szó volt, a kereszténységben ellentétes értelmet kapott: „átkozott”, „átok alatt álló”. Az átok szó azonban az őskeresztény szóhasználatban nem azt jelentette, amit a mai magyar nyelvben, ti., hogy valakinek valami rosszat kívánunk. Csupán ténymegállapítás volt, hogy valaki vagy valami „nem kedves Istennek”. A későbbi egyházi szóhasználatban azt a jelentést kapta: „ki van zárva az egyházi közösségből”, azaz: „ki van kizárva”. Ilyen értelemben használják a szót az egyetemes zsinatok az I. vatikáni zsinatig bezárólag. A kifejezést ritkán alkalmazták meghatározott személyekre, sokkal inkább elvi ténymegállapításként használták azokra, akik valamely hitigazságot tagadnak. Hosszú időn keresztül ez volt a dogmahirdetések hivatalos formája: „anatéma alá esik az, aki tagadja, hogy...”, és itt következik a dogma. A II. vatikáni zsinat, János pápa kifejezett óhajára, tudatosan szakított az elítélésnek ezzel az ősi alakjával.

ANTAGONIZMUS. (A görög *anta* = ellen, és az *agonia* = küzdelem szavakból.) Ellentmondás, kibékíthetetlen ellentét. Két embercsoport, irányzat vagy személy közötti állandó jellegű feszültséget fejez ki.

ANTROPOLÓGIA. (A görögben: *anthróposz* = ember, *logia* = tan.) Embertan. Voltaképpen egy egész sor szaktudományág eredményét egyesíti magában, mert összessége mindannak, amit valaki az ember eredetéről, testi felépítéséről, a világban elfoglalt helyéről, tudatáról, lélektanáról, nyelvéről, történelmiségéről vagy társadalmi létéről tud és gondol. Manapság, ha valaki az emberről szól, első kérdésünk mindig az, hogy milyen antropológia, tehát az emberre vonatkozó milyen felfogás van kijelentései mögött. A keresztény ember számára a biblia antropológiája a mérvadó és ezért sok keresztény gondolkodót foglalkoztat az a feladat, hogy a biblia hiteles emberképét meg tudjuk rajzolni.

ANTROPOMORFIZMUS. (A görögben: *anthróposz* = ember, *morfé* = alak, forma.) Istenek és a természetfeletti világnak, sőt az állatvilágnak is „emberszabású” elképzelése. Ez bizonyos mértékig elkerülhetetlen, hiszen az emberen kívüli világról sohasem tudunk a valóságnak teljesen megfelelő módon gondolkodni. Vaskos és helytelen antropomorfizmus az, ha valaki Istent szakállas öregként, az angyalokat szárnyas embereként képzei el, a mennyországot a felhők fölé teszi. Az antropomorfizmusoktól a biblia sem mentes, példa erre a hatnapos teremtetéstörténet.

APOSTOLISÁG. (Más szóval apostoli folytonosság, ami nem tévesztendő össze az „apostolkodással.”) Krisztus egyházának egyik ismertető jegye, amelyet minden egyházi közösség, tehát nemcsak a katolikusok, hanem a keletiek, anglikánok és protestánsok is vallanak, csak éppen másképp értelmeznek. A *katolikus egyház* a maga inkább jogi szemléletével két dolgot ért apostoliságon: 1. a püspök- (és pap-) szentelések fizikai kézzel történő láncolatát az apostoli idők óta; 2. a pápai főhatalom folytonosságát Szent Péter óta. A *keleti egyházak* csak az első pontot ismerik el, de azt is sokkal tágabban, nem annyira jogilag értelmezve: a kézzel történt ugyanis szerintük bizonyos esetekben helyettesítheti az egyház akarata. A *protestánsok* (legalábbis a nagy protestáns egyházak) azt értik apostoliságon, hogy egyházuk az apostolok hitét őrzi. A papságra kijelölés és fölavatás ezért nem is okvetlen kézzel történő szerzetással történik náluk. Az ökumenikus mozgalmon belül ma ez a legfőbb vitatott teológiai kérdés: vajon az egyházak kölcsönösen elismerhetik-e egymás papságát?

AUTOKEFÁL. (A görögben *autosz* = önálló, saját, *kefalé* = fej.) Az ortodox egyházakban használt jelző, ami annyi jelent: önálló, más egyházaktól jogilag teljesen független egyház, még akkor is, ha elismeri a konstantinápolyi pátriárka tiszteletbeli elsőségét. Az ortodox egyházakban jelenleg a következő pátriárkai és metropoliai székeket ismerik el autokefálnak: Konstantinápoly, görög egyház, Ciprus, alexandria, antióchiái és jeruzsálemi patriarchátus, sinai, Finnország, moszkvai patriarkátus, Lengyelország, Csehország, román patriarkátus, bolgár patriarkátus, Albánia, szerb patriarkátus.

Tájékoztató

A katolikus könyvkiadás újdonságai közül említsük első helyen **Cserhádi József** pécsi püspök **Mindennapi kenyér** című sorozatának második kötetét, mely 1974 minden napjára gondolat- és imádságtöredékeket ad az elmélkedni vágyó hívó kezébe (Szent István Társulat, 1973). A könyv összeállítója nem követi a nagy elmélkedők példáját, akik saját egyéniségük, képzelet- és gondolatviláguk útján közelítik meg Istent, s az olvasó is csak ezen az egyetlen ösvényen juthatott vágott célja felé. A Mindennapi kenyér igen változatos, gazdag anyagot ad, így válik sokarcú imádságos könyvvé, melyet érdeklődéssel forgathat a legműveltebb és a leegyszerűbb hívő is.

Hasonló céllal — de elsősorban az idősebb korosztályra figyelve — adta ki magyar nyelven **Sántha Máté** A. Deeken **Öregszünk — de győzzük** című, nagy sikert aratott művét (Prugg Verlag, Eisenstadt, 1973). A fordító ezúttal többet is tett a szoktnál, hiszen szinte a teljes magyar költészet körképébe ágyazva igyekszik felelni az öregedés legkínzóbb problémáira s vizsgálja azokat az utakat-módokat, ahogy a testi erőben hanyatló ember lélekben fiatalon közeledhet Isten felé.

A Mérleg múlt évi negyedik száma három embersoport egzisztenciális problémáival foglalkozik. A papl és a szerzetesi hivatás nehézségeit és szépségeit fejtegeti **H. Stenger** „Az érettség saját éretlenségünk elfogadása...” című, a szerkesztőség munkatársával folytatott beszélgetésében. Az asszonyok emancipációjának sokat vitatott problémáit villantja fel **Haughton** A jövő asszonyai című tanulmányában. Ezt az írást nálunk az élet már meghaladta. A benne idealizált anya- és feleség-képet inkább naivnak érezzük, mert ma, amikor a világ minden táján egyre nagyobb szükség mutatkozik az asszonyi munkára, s a család átértékeződése, ez a hallatlanul fájdalmas, de szükségesszerű folyamat is megkezdődött, megvalósíthatatlan. Hogy mennyi és milyen súlyos probléma adódhat a megújuló családmodellben, annak ékes bizonyossága a neves morálteológus, **B. Häring** írása: „Nemi érintkezés a házasság előtt?” Ez a hallatlanul gazdag írás rendkívül sok oldalról járja körül a kényes témát, s bár a címben felvetett kérdésre a válasza negatív, mindvégig hangsúlyozza a megbecsülés krisztusi szempontját is.

Majd tíz éve már, hogy a Vigiliában felidéztük a korán elhunyt, rendkívül tehetséges esszéista, **Lovass Gyula** emlékeztétét, és sürgettük művei kiadását. Most a Magvető Könyvkiadó **Kilenc hős visszatér** címmel **Rónay György** elő- és **Fodor József**nek ugyan-csak a Vigilia egyik régebbi számából kölcsönzött utószavával megjelentette a szerző válogatott műveit. Sajnálatosan torzó ma-

radt ez az életmű, de így csonka voltában is jelentős, hiszen **Lovass Gyula** nemzedéke élvonalához tartozott és európai szemhatáru irodalomtörténész volt (a katolikus irodalomtörténetírásnak is egyik legnagyobb reménysége). Nagy kár, hogy a címadó posztumusz regény csonkán jelent meg, hiszen ebben a formában épp aktualitását, célzatosságát veszítette el, s történelmi regénnyé sivárdott a szándéka szerint leleplező, antifasiszta mű. Ugyancsak régi mulasztást törleszt a kiadó **Pap Károly** színműveinek (Batséba, Szent színpad, Mózes) megjelentetésével: spiritualitást, tragikus mberséget, vívódó hitet tükröző hangjai igaz élménnyel ajándékoznak meg.

A Gondolat Könyvkiadó válogatott megjelentésekben részesíti a gondolkodni, épülni kívánó olvasót: a **Kopernikusz és kora** c. tanulmánygyűjtemény az eddig nagyon is hiányos Kopernikusz-képünket gazdagítja tíz neves lengyel tudós cikkanyagával. **Max Born** válogatott tanulmányai nemcsak az új fizikai gondolatok megszületésének útját mutatják be, hanem a nagy tudós természetfilozófiái nézeteit is, betekintést engedve a hívő ember meditációjába is. **Charles de Gaulle** **Háborús emlékiratok** c. önvallomása a II. világháborúról és Franciaország szerepéről alkotott véleményünket újabb oldalról egészíti ki. A **Képek és nézők** — **Kampusz** Antal és **Németh Lajos** összeállítása — varázslatos csokrot ad költők, frók, történészek ihletett vallomásaiból, melyeket műalkotások — képek, szobrok — élvezete, közelebbi megismerése keltett bennük. Ez a csodálatos kiállításban, nagy szakértelemmel megszerkesztett könyv szépségre, gyönyörködtetésre nevel, az esztétikai oktatás magas színvonalú mintáját adja.

A Magyar Hírek, a Magyarok Világszövetségének lapja 1973. december 22-i száma összefoglaló-értékelő cikket közöl **Hegy! Béla** tollából a magyarországi **Teilhard**-kiadásokról, valamint a Teilhard-ról szóló hazai szakirodalomról. A lap 1974. január 19-i számában **Magyar Ferenc**, az Új Ember fellelős szerkesztője nyilatkozik: őszinte, okos szavakkal világítja meg a magyar katolikus hívő helyzetét, szerepét a mai Magyarországon. „Miben hiszek? — zárja a vele folytatott beszélgetést — Jézus Krisztusban, az ő egyházában, a magyar nép tehetségében és megedzett erejében, hazám jövőjében. És hiszek abban, hogy mind jól megfér egy-azon emberi szívben.”

A Magyar Hangfalemezgyártó Vállalat **XX. század** címmel jelentette meg **Mensáros László** lemezét. Egy halk, csendes, de a döntő pontokon mindig átförrocsodó hang szinte a lehetetlenre vállalkozva kalauzál ebben a szörnnyű, ellentmondásos és mégis nagyszerű században, s a költészet örök fogódzóinak segítségével rajzol legalább olyan teljes képet róla, mint egy klasszikussá érő történelemkönyv (Hungaroton).

A KIADÓHIVATAL KÖZLI: Megjelent a Vigilia 1973. évi nyolcoldalas tartalomjegyzéke. 1.— forintos bélyeg beküldése ellenében a kiadóhivatal kérésre megküldi. Előfizetőink részére januári számunkhoz mellékeljük.